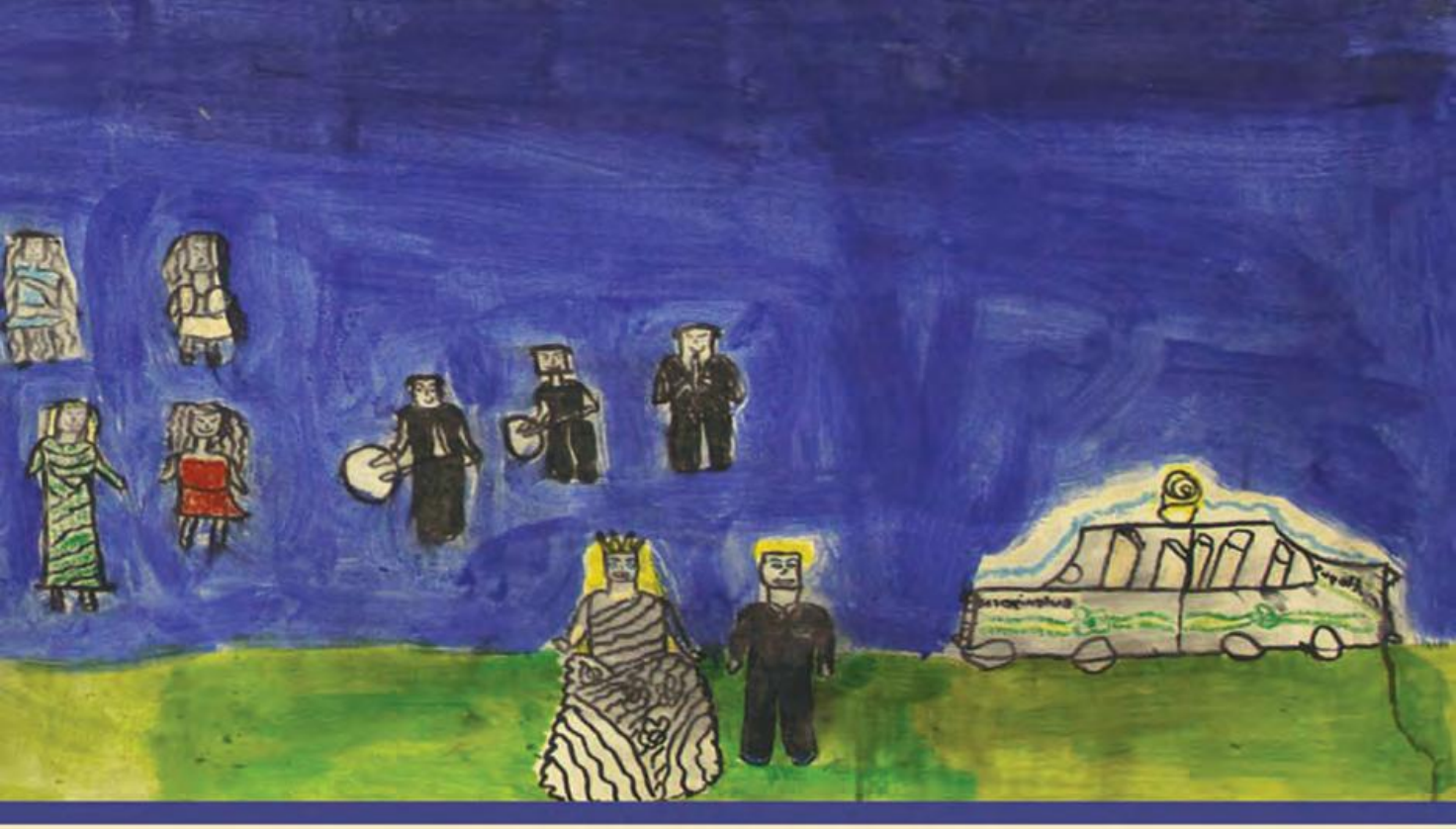

Biz Buradayız!

Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi

Edirne Roman Derneği
European Roma Rights Centre
Helsinki Yurttaşlar Derneği

Biz Buradayız!

Türkiye'de Romanlar,
Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi

Yayına Hazırlayanlar

Ebru Uzpeder
Savelina Danova/Roussinova
Sevgi Özçelik
Sinan Gökçen

Kapak resmi: Ressam Su Yücel'in Sulukuleli Roman kadınlarla Haziran 2006'da gerçekleştirdiği resim atölyesindeki çalışmalardan biri olan bu resim, Haziran 2007'de Sulukule'de sergilendi.

Fotoğraflar: Adrian Marsh, Anita Danka, Dzavit Berisha, Hasan Can Sezer, Oliver Pahnecke, Sevgi Özçelik

Birinci baskı: Nisan 2008, İstanbul

Yayına hazırlayanlar: Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen

Kapak ve grafik tasarım: Yaşar Kanbur

Çeviri: Ezgi Taboğlu, Sezin Öney

Düzelti: Sezin Öney

Baskı ve Cilt: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd. Şti.
Telefon: 0212 321 23 00

ISBN: 978-9944-5783-1-8

Bu kitabı aşağıdaki adreslerden edinebilirsiniz:

Edirne Roman Derneği (EDROM)
Mithat Paşa Mah. Alipaşa Ortakapı Cad. No: 18 Edirne
Tel – faks: 0284 213 98 63
www.edrom.org.tr
edrom70@mynet.com

European Roma Rights Centre (ERRC)
H-1016 Budapest Naphegy tér 8. Macaristan
Tel: +36 1 4132200
Faks: +36 1 4132201
www.errc.org
office@errc.org

Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd)
Tomtom Mah. Kumbaracı Yokuşu No: 50/2 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 0212 292 68 42-43
Faks: 0212 292 68 44
www.hyd.org.tr
info@hyd.org.tr

"Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı proje, Avrupa Komisyonu, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı tarafından desteklenmiştir. Bu kitabın ve proje kapsamında hazırlanan diğer ürünlerin içerdiği görüşler, destekleyici kurumların düşüncelerini yansıtmamaktadır.

Katkı ve teşekkürler

"Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı projeyi yürüten ekip

ERRC
Anita Danka, Csilla Kacso, Csilla M. Farkas, Dzavit Berisha, Hajnalka Nemeth, Larry Olomoofe, Savelina Danova, Sinan Gökçen, Tara Bedard.

EDROM
Erdem Güyümgüler, Erdinç Çekiç, Ramazan Özgostak, Remziye Umunç.

hYd
Alp Biricik, Ayçin Şan, Aylin Ayar, Buket Ünal, Didem Ermiş, Ebru Uzpeder, Emel Kurma, Esra Güçlüer, Hilal Küey, Sevgi Özçelik, Şule Atay.

Araştırma ekibi
Adrian Marsh, Arzu Olcaylı, Bertil Videt, Ekmel Çizmecioğlu, Emre Şahin, Erkan Sert, Gunnar Grut, Gül Özateşler, Melike Karlıdağ, Mona Løkken, Özgür Akgül, Özhan Önder, Selçuk Karadeniz, Selin Pak, Serap Toramanoğlu, Serkan Yolaçan, Yiğit Aksakoğlu, Zeynep Kurt.

***

ERRC, EDROM ve hYd, aşağıdaki kişi ve kurumlara katkı ve desteklerinden dolayı teşekkür eder

Ayhan Kaya, Barbara Harrell Bond, Beyhan Günyeli, Burcu Becermen, Claude Cahn, İsveç İstanbul Başkonsolosluğu , Defne Orhun, Elena Marushiakova, Emine Onaran İncirlioğlu, Emine Tutku Vardağlı, Galma Jahic, Hacer Foggo, Halim Yılmaz, Hasan Can Sezer, Haşim Korkmaz, Ian Hancock, Idaver Memedov, İvan İvanov, Dr. Jeno Kaltenbach, Mazhar Bağlı, Megan Knize, Dr. Mustafa Özinal, Neşe Erdilek, Oliver Pahnecke, Orhan Kemal Cengiz, Özgür Uçum, Pınar Uyan, Sabancı Üniversitesi Karaköy İletişim Merkezi, Semra Somersan, Sevinç Eryılmaz, Sonia Tamar Seeman, Su Yücel, Suat Kolukırık, Şafak Yıldız, Roman Dernekleri Federasyonu'na (ROMDEF) bağlı derneklerin üye ve yöneticileri, Thomas A. Acton, Tolga Korkut, Tony Tasev, Turgut Tarhanlı, Ulaş Karan, Vesselin Popov, Yaron Matras.

İçindekiler

Önsöz 1
Savelina Danova/Roussinova

Türkiye Çingenelerinin Tarihi Hakkında 5
Adrian Marsh

Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni 19
Adrian Marsh

Türkiye'de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve 29
Anita Danka

Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı
Hak İhlalleri 53

Türkiye'de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi 109
Ebru Uzpeder

Roman Hakları Hareketinde EDROM Deneyimi..... 123

Türkiye'de Romanlar ve Milliyetçilik..... 129
Sinan Gökçen, Sezin Öney

Türkiye'deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine
Bir Yazın Taraması 137
Melike Karlıdağ, Adrian Marsh

Kaynakça 151

Yazarlar..... 157

Önsöz

Türkiye coğrafyası, tarih boyunca Romanlar ve Roman kültürünün gelişimi açısından önemli bir yer olagelmiştir; konunun uzmanı bazı akademisyenlere göre, İstanbul'da günümüzde Sulukule Mahallesi olarak anılan bölge, Avrupa'nın ilk Roman yerleşim bölgelerinden biridir. Yüzyıllar öncesine dayanan varlıklarına karşın, Türkiye'de Romanlar henüz toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmemekte ve temel haklarını diğer vatandaşlarla eşdeğer ölçüde kullanabilme yolunda ciddi engellerle karşılaşmaktadır. Son yıllarda, temel insan haklarının, özellikle de azınlık haklarının korunması, Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Türkiye'de önemli bir konu olarak ön plana çıksa da, Romanların hakları bu tartışmaların yapı taşlarından biri olamamıştır.

Türkiye'de Romanları etkileyen insan hakları sorunlarının yeteri derecede göze çarpmamasına ilişkin çeşitli sebepler tartışılabilir. Öncelikle, bu kitabın da ortaya koyduğu gibi Türkiye'de Romanlar, toplumun geneli tarafından önyargı, ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kaldıkları gibi, diğer azınlık gruplarından da benzeri tavırları görmektedir. İkinci olarak, en azından kısa bir zaman öncesine kadar pek çok Roman, hak mücadelesini devlete ihanet olarak algılayan milliyetçi baskılar sonucunda aktivizmden, özellikle de kendi haklarını gündeme getirmek için örgütlenmekten kaçınmıştır.

Böyle bir ortamda gerçekleştirilen "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı proje, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre - ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve Edirne Roman Derneği (EDROM) ile ortaklaşa, Aralık 2005 – Nisan 2008 döneminde hayata geçirildi. Avrupa Komisyonu, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (Swedish International Development Cooperation Agency - SIDA) tarafından desteklenen projenin temel hedefleri şunlardı:

- Türkiye'deki Roman topluluklarının sosyal, dilsel, tarihsel ve coğrafi profilini çıkarabilmek için güvenilebilir bilgi toplamak,
- Ayrımcı uygulamalarla ve hak ihlalleriyle daha güçlü mücadele etmeleri için, Türkiye'deki Roman derneklerinin ve topluluklarının kapasitelerini artırmak ve yargı yoluna başvurabilmeleri için Roman aktivistlerini yüreklendirmek,

- Türkiye'de Romanların karşılaştıkları hak ihlallerini sergilemek, stratejik hukuk davaları yoluyla Roman haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla yerel ve uluslararası alanda çaba göstermek,
- Roman toplumunun haklarını güvence altına alacak yasal, idari ve siyasi düzenlemelerin yapılması için resmi kurumların ilgisini bu konuya çekmek ve böylece Romanların temel sosyal ve ekonomik haklara erişmelerini kolaylaştırmak.

Bu çerçevede projenin, hem Roman toplumunun yurttaşlık haklarının geliştirilmesi ve Roman derneklerinin Türkiye sivil toplum hareketinin bir bileşeni olarak yerini alması, hem de bu konudaki toplumsal duyarlılığın ve hukuki mekanizmaların güçlendirilmesi yolunda bir adım olmasını umuyoruz.

Biz Buradayız! isimli bu kitap, "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi Projesi"nin ürünlerinden biridir. Proje sürecinde gerçekleştirilen saha araştırmasının verileri ve bu süreçte kazanılan deneyimlerin yanı sıra, proje ortaklarının Roman hakları savunuculuğu, sivil toplum değerlerinin vurgulanması, Roman hakları hareketinin gelişimi gibi alanlardaki tecrübelerini yansıtan bu kitap, Türkiye'de yaşayan Roman topluluklarının durumlarını sergilemeyi ve karşılaştıkları hak ihlallerini dile getirmeyi amaçlıyor. Romanların haklar ve fırsatlara eşit olarak erişebilmesini engelleyen hukuki çerçeve, koşullar ve uygulamaların genel bir özeti de kitabın temel konularından biri…

Türkiye'de Roman haklarıyla ilgili sorunlara ışık tutmayı hedefleyen ilk yayınlardan biri olan *Biz Buradayız!* her şeyden önce Türkiye'de yaşayan Romanları, tarihleri, toplumsal özellikleri ve kendilerine özgü sorunlarıyla, eşit vatandaşlar olarak tasvir etmeyi arzuluyor.

Kitabın genelinde, "Roman" ve "Çingene" terimleri, yazarların tercihine göre, beraberce kullanıldı. Hangi kelimenin Türkiye'deki Roman toplumunu temsil ettiğine ilişkin hararetli tartışmanın bir tarafı, "Çingene" sözcüğüne yüklenen aşağılayıcı, olumsuz ve önyargılı anlamlar yüzünden kendilerini böyle değil, "Roman" olarak tanımlamak taraftarı… Buna rağmen diğer yandan, "Çingene" sözcüğünü aşağılayıcı çağrışımlarından kurtarıp, Türkiye'deki tüm grupları tanımlayacak tarafsız bir kelime haline getirmek gerektiğini savunanlar da var…

Kitabın birinci bölümü, Türkiye Romanlarının tarihinin kısa bir özetini yapıyor. İkinci bölüm, çeşitli Roman gruplarının kimliklerini ve kökenini anlatıyor. Uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri uyarınca Türkiye'nin sorumluluklarını ve ulusal kanunların bu belgelere uyumunu tartışan üçüncü bölüm, Türkiye'nin hukuki mevzuatını uluslararası standartlara uygun hale getirme yolundaki bazı tavsiyeleri de içeriyor. Dördüncü bölümde, saha araştırmasıyla belgelenen en ciddi insan hakları sorunları özetleniyor ve kamu idaresinin Roman toplumuna karşı ayrımcılığın önüne geçmesini sağlamaya yönelik bir dizi tavsiye dile getiriliyor. Türkiye'de Roman hakları hareketinin ve derneklerin gelişimini anlatan beşinci bölümde, projenin ortaklarından biri olan Edirne Roman Derneği'nin Başkanı Erdinç Çekiç'le yapılan

söyleşi, Roman sivil toplum örgütlerini bekleyen riskleri ve olanakları özetlemesi bakımından hayli ufuk açıcı… Altıncı bölüm, Türkiye'deki milliyetçi fikirlerin gelişimini ve Türk milliyetçiliğinin Romanlar üzerindeki etkisini tartışıyor. Son olarak yedinci bölüm, Türkiye Romanları üzerine yazılmış belli başlı eserlere yönelik eleştirel bir bakış sunuyor.

Savelina Danova/Roussinova
Avrupa Roman Hakları Merkezi
Başkan Vekili ve Proje Koordinatörü

Türkiye Çingenelerinin Tarihi Hakkında

Adrian Marsh

Türkiye'deki Çingenelerin kökeni, Bizans döneminde yaşamış *Atsinganoi* ya da *Athinganoi* adı verilen gruplara dayanmaktadır. *Atsinganoi* 'ler esasen büyücülük ve falcılıkla anılan, kabalistik ritüeller, astroloji ve Hıristiyan düalizminin değişik biçimlerini ibadet olarak benimsemiş ve şimdiki Eskişehir civarında yaşamış Frigyalılar'dan oluşan bir gruptur. Dokuzuncu yüzyılda, Frigyalı Michael'in hükümdarlığında etkileri güçlenmiştir. Diğer dönemlerde, Ortodoks kilisesinin zulmüyle ezilmiş, din adamları ve patrikler tarafından sık sık cezalandırılmışlardır. Ancak, onuncu yüzyılın ortalarında sayıları giderek azalmış ve artık birer "kâfir" ve tehdit unsuru olarak değil, yanlış yola sapmış kimseler olarak görülmeye başlamışlardır.[1]

Çingeneler, kendilerine atfedilen büyü ve sihir uygulamaları nedeniyle bazı eski gruplarla ilişkilendirilmişlerdir. Kuzey Yunanistan'daki Athos dağında bulunan İviron Manastırı'ndaki Aziz George'un biyografisinde[2], M.S. 1054 yılında, Hükümdar Constantine IX. Monomachus tarafından, kraliyet parkını, evcil geyikler ile diğer canlıları yok eden baş belası yabani hayvanlardan temizlemekle görevlendirilmiş *Atsinganoi* grubuna ilişkin bir hikâyeye rastlanır.[3] M.S. 691-692'de Trullo Konsili tarafından ilan edilen kutsal kanunlar üzerine yaptığı yorumda Bizanslı din adamı Theodore Balsamon da bu dönemde Bizans'ta yaşayan Çingenelerin varlığını onaylamıştır. Bazı tefsirlerinde Balsamon, 61. Kanun'da örtük biçimde sözü edilen insanları şöyle tanımlar: "… gelecekten haber verme, kader, yıldız falı ve bunun gibi yalan yanlış lafları edenler… Bulutları yorumlayanlar, büyücüler, muska yapanlar ve kâhinler […] Her kim ki

[1] Bkz. B. ve J. Hamilton (1998), *Christian and Dualist Heresies in the Byzantine World, 650–1405*, Manchester University Press.

[2] 1062 yılı civarında yazılmıştır. Bkz. Paul Peeters (2002), *Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale à l'époque byzantine,* (Analecta Bollandiana içinde), Brüksel, 1922, s. 102–104.

[3] Bkz. Nancy P. Ševčenko (2002), "Wild Animals in the Byzantine Park". Anthony Littlewood, Henry Maguire ve Joachim Wolschke-Bulmahn [ed.] *Byzantine Garden Culture*, Washington D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 69–86. Angus Fraser (1992), *The Gypsies*; Peoples of Europe, Blackwell, Oxford, s. 46–7.

bunlar gibi davranmaya devam eder, tövbe etmez, bu yıkıcı ve putperest adetlerinde ısrarcı olur ise, onların kutsal kanunlar çerçevesinde kiliseden tamamen çıkarılmasına hükmedilmiştir.[4]"

Fögen, bu tefsirleri Bizans Çingenelerine ilişkin güvenli bir kaynak olarak tanımlama konusunda bilim adamlarının çoğunluğu ile aynı fikirdedir,[5] nitekim bunları izleyen dini kaynaklar, "Mısırlılar"a ("Egyptians" ya da "Aiguptoi") başvuranlar için tövbe etme ve kefaret fikrini geliştirmiştir.[6] Konstantinopolis Patriği I. Anastasios (14 Ekim 1289 – 16 Ekim 1293, 23 Haziran 1303 – Eylül 1309), başpiskoposluğunun ikinci döneminde yazdığı bir metinde, papazlarına, *Atsinganoi*'ler gibi, "şeytani şeyler" öğreten falcılarla, ayı ve yılan oynatıcılarıyla ilişki kurmamaları konusunda kilise cemaatini uyarmalarını tavsiye etmektedir[7]. Daha az güvenilir ancak merak uyandıran bir kaynak ise, İspanya'nın Navara bölgesinden Binyamin Me Tudela tarafından yazılmış 12. yüzyıl hikâyesidir. On dört yıl boyunca (1159–72) seyahat etmiş bir Yahudi[8] olan Binyamin, Noel zamanı Konstantinopolis'teki Hipodrom'da (Sultanahmet'teki Topkapı Sarayı'na yakın At Meydanı), Hükümdar Manuel I. Komnenos (1118–80) tarafından düzenlenen şenlikleri şöyle anlatır: "…Hipodrom adındaki, sarayın duvarlarına yakın yer de, krala ait eğlence yerlerindendir; burada her sene İsa'nın doğum yıldönümünde harika eğlenceler düzenlenir. Ve bu yerde, dünyanın her ırkından insanlar, hokkabazlık yaparak ya da yapmayarak kral ve kraliçenin huzuruna çıkarlar. Aslan, leopar, ayı ve yabani eşekler getirirler ve onları dövüştürürler, aynı şey kuşlarla da yapılır. Bunun gibi bir eğlence başka hiçbir ülkede bulunmaz.[9]"

"Dünyadaki ırklardan" biri olarak "Mısırlılar"ın da, eğlenceye katıldığı düşünülebilir. 1314'te, Nikephoros Gregoras, Konstantinopolis'te karmaşık akrobatik hareketler sergileyen bir grup "Mısırlı" ile konuşmuştur. İspanya'ya gitmeyi amaçlayan grup, yolculuğuna bir süre önce Kahire'den başlamış, ancak içlerinden bazıları, yolda performanslarını gerçekleştirirken geçirdikleri kazalar sonucunda hayatını kaybetmiştir.[10]

---

[4] Marie Thérese Fögen (1995), "Balsamon on Magic: From Roman Secular Law to Byzantine Canon Law". Henry Maguire [ed.] *Byzantine Magic*, Washington, D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 99–115.
[5] Elena Marushiakova ve Veselin Popov (2001), *Gypsies in the Ottoman Empire: a Contribution to the History of the Balkans,* Olga Apostolova [çev.], Donald Kenrick [ed.], Interface Collection, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, s. 13. Angus M. Fraser (1992), *The Gypsies,* Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell, s. 46. George C. Soulis, "The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 15, s. 142–165.
[6] Soulis, "The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages", s. 143–65.
[7] Angus Fraser (1995), *The Gypsies,* Peoples of Europe, Oxford, Basil Blackwell, [İkinci basım] s. 47; Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire,* s. 13.
[8] Marcus Nathan Adler (1907), *The Itinerary of Benjamin of Tudela: a Critical Text, Translation and Commentary,* Londra, Philip Feldheim Inc. s. 19–21.
[9] Aynı kaynakta s. 20.
[10] Soulis, "The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages", s. 148–9.

Tüm Hıristiyan olmayanlar gibi, Bizans'taki Çingeneler de yaşadıkları müddetçe Hıristiyan hükümdara, özel bir "kelle vergisi" (*kephalition*[11]) ödemişlerdir. *Romitoi* (kayıtlarda Romanların kendilerini bazen böyle adlandırdıklarına rastlanmıştır) karşıtı önyargılar, toplumda hayli yaygındı. *Kephalition* gibi vergi mükellefiyetlerine ek olarak, Kilise tarafından zorla toplanan birtakım başka vergiler de mevcuttu.[12]

Dönemin liman kenti Modon (Yunanistan) Çingenelerine ilişkin ilginç bir gönderme, kent surlarının dışında yaşayan tövbekârların, kendilerini *Romiti* ya da *Romitoi* diye adlandırdıklarını belirten Lionardo di Niccolò Friscobaldi tarafından 1384'te yapılmıştır.[13] Söz konusu grup kimliğinin, evvelki yerleşim yeri ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır; Romiti, "Roma'yı yöneten insanların evlatları" anlamına gelmektedir (diğer bir deyişle Bizanslılar)... Aynı bağlantı, Türkçede "Roman" ve İngiliz Çingenelerinde "Romanichal" olarak karşımıza çıkan adlandırmada da görülmektedir. Çingenelere ilişkin daha eski bir kaynakta, 1323 yılında Simon Simeonis, Girit adasında "Chaym ailesinden olduklarını […] her zaman gezgin ve kaçak yaşadıklarını" iddia eden ve kendisinin de daha önceki seyahatlerinde gördüğü Arap çadırlarına benzeyen siyah çadırlarda yaşayan bir gruptan bahsetmiştir.[14]

Romanların varlığına işaret eden diğer kaynaklar (bu konuda en güvenilir araştırmayı Fraser yapmıştır)[15] farklı metinlere yayılmıştır, ancak bu dönemde Dom ya da Lomların[16] Bizanslılar tarafından fark edildiklerini gösteren az bulgu vardır. Çünkü imparatorluğun doğu bölgelerindeki kargaşa ve yerinden etme olayları yüzünden, Bizanslı tarihçilerin birincil ilgi odağı Selçuklular ve onların Türkmen yandaşlarının bölgeyi istila etmeleri olmuştur. Bu nedenle en değerli kaynaklarımız, başkenti Ani olan Ermeni Bagradit Krallığı'nın Selçuklu sultanı Alparslan tarafından 1064'te yıkılmasından yaklaşık yirmi yıl evvel meydana gelmiş alışılmadık bir olayı kayıt altına alan Edessalı (şimdiki Urfa) Matthew gibi Ermeni tarihçilerdir. Ona göre, işlerin gidişatı "asiller, prensler ve soylu kadınlar gibi çok önemli ve ünlü şahsiyetlerin dilenmek için gezinmesi […] Açlık ve sefil yaşam koşulları nedeniyle, tüm topraklarda ölüm oranının aşırı yükselmesi[17]" ile sonuçlanınca, "Doğu insanları (Ermeni, Gürcü ve Süryani Hıristiyanlar) […] çöküntüye uğramış ve Romanların ülkesi (Bizans) […] viran olmuştur."[18] Matthew'nun kaydettiği olay, "çöküşten" yirmi yıl önce (yani 1044 yılında), Antioch (şimdiki Antakya)

[11] Bkz. A. Andreades "Public Finances", Norman Baynes ve H. Moss, *Byzantium*, Oxford, 1948.
[12] Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire, s*. 16.
[13] Lionardo do Niccolò Frescobaldi (1818), *Viaggio di L. di Niccolo Frescobaldi In Egitto E In Terra Santa*, G. Manzi [ed.] Rome, s. 72. Ayrıca bkz. E. O. Windstedt (1909–10), "The Gypsies of Modon and the *Wine of Romeney*", *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, no. 2, s. 57–69.
[14] Angus Fraser (1995), *The Gypsies*, s. 50.
[15] Angus M. Fraser (1992), *The Gypsies,* s. 45-59.
[16] Domlar ve Lomlar, Hindistan kökenli iki farklı dilsel Çingene grubudur. Günümüzde Dom gruplar esasen Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşarken, Lomlar Doğu Anadolu ve Kafkaslarda yaşamaktadır.
[17] Aynı kaynakta, s. 144.
[18] Ara Edmond Dostourian, "Armenia and the Crusades; the Chronicle of Matthew of Edessa", *Armenian Heritage Series*, University Press of America, 1993, s. 143.

şehrinin pazar yerine girip "âlem yapan", "Doğuluların oluşturduğu" bir kervan hakkındadır[19]. Antiochlular çok hiddetlenmiş ve onları döverek şehirden atmışlardır. Kervandaki sekiz erkek, kalın sopalarla dövüşerek karşılık vermiş ve Antiochluları kentin kapısından, kervanı rahat bırakacaklarına dair İncil üzerine yemin ettikleri yer olan Aziz Peter Kilisesi'ne kadar zorla getirmişler ve "kervan, âlem yaptığı ilk yerine geri dönmüştür." Matthew, Araplar, Türkler, Persler ve diğer "Doğulular"ı adlandırmada özen gösterdiği için, bu tanımlama muhtemelen Dom ve Romlara/Romanlara ilişkindir.

Çingenelerin Bizans'ın başkentindeki ve geri kalan topraklarındaki varlığı doğrulanmıştır.[20] Ancak sonradan "Anadolu" ismini alan Küçük Asya'nın geri kalanına ilişkin bilgi kaydedilmemiş ya da edilse de Bizanslıların Malazgirt (1071) ve bir yüzyıl sonra Miryakefalon savaşlarında uğradıkları yenilgilerin yarattığı dalgalanmalar içinde kaybolmuştur. John III. Doukas Vatatzes'in çalışmalarında görüldüğü üzere[21], imparatorluğun doğusuna ilişkin iyileştirme girişimlerine rağmen, Selçukluların saldırıları ve 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi ile gerçekleştirilen Latin zaferinin bir araya gelişi, Bizans'ı ölümcül derecede zayıflatmıştır. Bu dönem boyunca Çingenelerin bu topraklardaki varlığına ilişkin belgesel kanıt hayli azdır, bunun nedeni Latin egemenliğinin umursamazlığı ya da o zamanlar bu özel grubun farkında olmaması olabilir. Yine de "Mısırlıların" Batı Avrupa'ya gelişlerinden iki yüzyıl sonra dikkati çekmeye başlamış olması göz önüne alındığında, bu durum şaşırtıcıdır.

Yeniden canlanan Bizans İmparatorluğu, kültürel bir rönesans yaşamış[22] ve çoğu zaman olumsuz bağlamda olsa da Çingenelere ilişkin kayıtlar artmaya başlamıştır. Çingenelerden genellikle, daha evvel 14. yüzyıl başlarında Nikephoros Gregoras'ın kayıtlarında ya da sıradan insanların fal bakan ve imparatorluğun zararına büyüler yapan *Atsinganoi*'ler ile bir görüldüğünden yakınan âlim Joseph Bryennius'un (1340–1431) hikâyelerinde olduğu gibi "Mısırlılar" ya da *Atsinganoi* biçiminde bahsedilmiştir.[23] "Mısırlı" kadınlardan, özellikle cadılık yapmak ya da hastalıkları iyileştirmek amacıyla onlarla görüşürken yakalanan kişilere verilen bir cezaya (bu suçun cezası beş yıldı) gönderme yapılarak, *Aiguptíssas* olarak bahsedilmiştir.[24] "Mısırlılar"la ilişki kurmanın ciddi cezaları olmasına rağmen, yarattıkları pazarın, Kilise'yi endişelendirecek kadar canlı olduğu bellidir. Mazaris'in *Sojourn in Hades* (Cehennemde Misafirlik) olarak bilinen, fakat esasen başkentten uzaklaştırılan saray adamı Manuel II Paleologos tarafından Eylül 1415'te yazılan hiciv niteliğindeki risalede, Mora'da yaşayan yedi milletin kaotik karmaşası betimlenmiştir. Mazaris, yarımadada yaşayan "ırklar" ve onların barbarca "gevezelikleri"nden (bu ırkların dillerinden böyle söz etmektedir) bahsederken "Mısırlılar"ı da anmaktadır. Yunanlar, Latinler,

[19] Aynı kaynakta, s. 148–9.
[20] Bkz. Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire,* s. 13–21.
[21] Bkz. John S. Langdon, "Byzantium's Last Offensive in Asia Minor; the documentary evidence for, and hagiographical lore about John III Ducas Vatatzes' crusade against the Turks, 1222 ya da 1225–1231". *Hellenism: Ancient, Medieval, Modern 7*, New Rochelle N.Y. Aristide D. Caratzes, 1992.
[22] Bkz. Tim Mackintosh-Smith, *The Travels of Ibn Battuta*, Penguin, Harmondsworth, 1996.
[23] Fraser (1992), *The Gypsies* s.47.
[24] Soulis, "The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages", s.146-7.

Slavlar, Yahudiler, Arnavutlar ve "Mısırlılar" (Çingeneler), Helenistik kültürün çöküşüne, barbarlığa ya da cehenneme doğru sürüklenmeye neden olmuş milletler arasında sayılmıştır.[25] "Mısırlılar"ın diline ilişkin bu eski gönderme, Çingenecenin (*Romanes*) ortaya çıkış sürecine göz atma imkânı verir. Çingene dilinin ortaya çıkışı hayli uzun bir süreç olarak yaşanmıştır, bu da bazı diğer bölgesel dillere göre Küçük Asya'daki (bugünkü Anadolu) Çingene dilinin Bizanslı Rumlardan daha fazla etkilendiğini göstermektedir.[26] Çingene dilleri arasındaki farklar, bazı grupların Bizans topraklarını diğerlerinden daha erken terk ettiğini göstermektedir; bu grupların dillerindeki Rum etkisi daha azdır. Diğerleri görece daha hızlı biçimde Balkanlardan Baltık, Polonya ve Rus topraklarına geçmiş ve dillerinin Romen ya da Macar değil, Yunan ve Güney Slav dillerinden etkilenmesine sebep olan bir göç yolu izlemişlerdir.[27] Mazaris'in de vurguladığı üzere, 15. yüzyılda "Mısırlılar", Bizans İmparatorluğu'nda "değişik" bir dil konuşan insanlar olarak tanınmışlardı.

Mazaris'in metninin yazıldığı dönemde Bizans İmparatorluğu, 12. yüzyılda Selçukluların yıkılışıyla ortaya çıkan çok sayıda "beylik"ten biri iken 15. yüzyılın çok etnili ve çok dinli imparatorluğu haline gelen Osmanlılar tarafından dört bir yandan sarılmıştı. Ünlü Moğol imparatoru Timurlenk, ya da batı Avrupa tarihinde bilindiği adıyla Tamerlane, yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerleyişini durdurmuştu.[28] Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezit'i (1389–1402) Ankara'da yenmişti, ancak Osmanlılar Fetret Devri'nin (1402–13) ardından toparlanmış, 1444'te II. Murat'la (kesintilerle 1421–1451) güneydoğu Avrupa ve batı Anadolu üzerindeki kontrolü ele geçirmiş, 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in (1451–1481) Konstantinopolis'i alması ile sonuncu fethini gerçekleştirmiştir. Osmanlı'nın 14.-15. yüzyıllar boyunca devam eden fetihleri sonucu, birçok Çingene Osmanlı tebaasına girmiştir. Bu topraklardaki Çingenelerin varlığına vergi kayıtlarında rastlanmaktadır; Osmanlılar fethettikleri topraklardaki nüfusu numaralandırırken Çingeneleri de kaydetmişlerdir.[29] İlk bahis, Nikopol bölgesindeki vergi incelemelerini kapsayan tahrir defterinde (1430–1) bulunmaktadır, burada sipahilere vergi ödemek zorunda olan 431 kadar "çingene hanesi" kayıt altına alınmıştır.[30]

Osmanlı'nın karışık vergi sistemi, yerel seçkinler ve gayrimüslim nüfusun işbirliğiyle yeni fethedilmiş bölgelerin, fetih öncesindeki yerel şartlarını da içeren bir dizi değişik ölçüm ve inceleme ile tahsilât masraflarına ilişkin hesaplardan oluşuyordu.[31] Önceki Roma-Bizans usulleri de Osmanlı Devleti'nin vergi sistemini etkilemiş, bu dönemden bazı öğeler muhafaza

[25] Aynı kaynakta, s. 142-165.
[26] Bkz. Ian Hancock (2002), *We Are the Romani People (Ames am e Rromane dzene),* Interface Collection 28, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, s. 139-49
[27] Bkz. Yaron Matras (2002), *Romani: a Linguistic Introduction,* Cambs. Cambridge University Press, s. 5-13, 218-37.
[28] Bkz. Beatrice Forbes-Mainz (1999), *The Rise and Rule of Tamerlane,* Cambs. Cambridge University Press; David Morgan (1991), *The Mongols,* Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell, s. 200-3
[29] Bkz. Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire,* s. 26-41.
[30] Aynı kaynakta, s. 27.
[31] Bkz. Metin M. Coşgel (2004), "Efficiency and Continuity in Public Finance: the Ottoman System of Taxation" *Department of Economics Working Paper Series,* Storrs, ABD, University of Connecticut, s. 1-44.

edilmiştir.[32] Osmanlı sisteminde vergiler üç temel kategoriye ayrılır: Kişisel ya da hane temeline dayalı vergiler, pazara sunulan mal ve hizmetlerden alınan ticari vergiler ve tarım ile imalat için konmuş üretim vergileri… Diğer gelirler, devlet hizmetlerine ilişkin harçlar ve para cezalarından, liman harçları ve ithalat vergilerinden, Osmanlı uyruğuna girmiş beyler ve prenslerden alınan vergilerden, baskın ve savaşlarda ele geçirilen ganimetlerden oluşuyordu.[33]

Osmanlı Devleti'nde bireysel vergiler, tarımsal ekonomi düzeninin oluşturduğu "çift hane sistemi"ne göre hesaplanıyordu; bu sisteme göre, yetişkin bir erkek tarafından yönetilen her bir çift hane, vergi vermekle yükümlüydü (dul kadınların hane gelirleri vergiden muaf tutulurdu).[34] Çift hane sistemine göre, vergi yükümlüsünün ailesinden ayrı bir evde ikamet etmesi gerekmezdi, örneğin aileleriyle yaşayan ve bağımsız gelire sahip evli çocuklar, farklı bir "hane" kabul edilirdi.[35] Birbirine yakın oturan aile bireyleri de çoğunlukla tahrir defterinin aynı bölümüne kaydedilirdi.[36]

Çift hane sistemi, geleneksel tarımın temel aracı sayılan sapana koşulmuş bir çift öküz ve erkek tarafından temsil edilen ailenin oluşturduğu "köylü işletmeleri"ne dayanmaktadır. Osmanlı mîrî toprak rejimi de denilen bu sistemde, bir çift öküz ve ailenin emeği ile ekilip biçilen toprak, temel üretim birimi sayılmaktaydı.[37] Osmanlı İmparatorluğu'nda ekilebilir arazilerin mülkiyeti sultana ait olduğu için, memleket toprakları reaya çiftlikleri halinde parçalara bölünür ve kalıcı bir kira bedeli karşılığında, köylü ailelere verilirdi.[38] "Daire-i adalet" kavramıyla da tanımlanan[39] bu sağlam ve sürekli ekonomik sistem, hem reayanın yaşamını sürdürmesini ve hem de devlet için vergi geliri toplanmasını sağlıyordu. Köylüler işledikleri arazinin büyüklüğüne göre çift, nîm-çift, bennâk, caba, mücerred gibi kategorilere ayrılır ve farklı miktarlarda çift resmi (çift vergisi) öderlerdi.[40]

Tütün resmi, dönüm vergisi ve savaş benzeri olağanüstü durumlara ait avarız vergisi gibi ek vergi ödemeleri de birbirinden farklı ölçütlere göre belirleniyordu. Vergi yükümlülüğüne sahip herkes,

---

[32] Halil İnalcık daha doğrudan bir etkiden söz etmekte fakat bunun ardındaki mantığı açıklamamaktadır; bkz. Halil İnalcık ve Donald Quataert [ed.] *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914,* Cambs. Cambridge University Press, s. 105.

[33] Coşgel (2004), "Efficiency and Continuity…" s. 8.

[34] Justin McCarthy (1979), "Age, family and migration in nineteenth century Black Sea provinces of the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* vol. 10

[35] İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,* s. 125.

[36] McCarthy, "Age, family and migration in nineteenth century Black Sea provinces of the Ottoman Empire", s. 313.

[37] İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,* s. 146-7.

[38] Aynı kaynakta, s. 146.

[39] Virginia H. Aksan (Ottoman Political Writing, 1768-1808", *International Journal of Middle East Studies,* vol. 25, no. 1, [Şubat], s. 53-69); "Daire-i adalet", Osmanlı'da ideal sosyal ve politik işleyişi şöyle tanımlıyordu: "Ordu olmadan saltanat olmaz. Refah olmadan ordu olmaz. Reaya olmadan refah olmaz. Adalet olmadan reaya olmaz. Düzen olmadan adalet olmaz. Devlet olmadan düzen olmaz. Şeriat olmadan devlet olmaz. Saltanat olmadan şeriat olmaz." Tariq Ali (2001), *The Stone Woman,* Londra, Verso, s. 55.

[40] Aynı kaynakta, s. 147.

Osmanlı hazinesine bu vergileri ödemekle mükellefti.[41] Bu mükellefiyetin "kulluk akçesi" diye nitelendirilmesi, mali sistemin doğasını anlamamıza yardımcı olur; "kulluk", Allah'a hizmet kavramına yapılan bir göndermedir.[42]

Tarımla uğraşan çok sayıda kırsal Çingene topluluğunun varlığına rağmen,[43] Osmanlı Çingeneleri, bu vergi sisteminin dışında tutulmuştu. Hem Hıristiyan hem Müslüman Çingeneler, yalnızca zimmî statüsünde yer alan gayrimüslim topluluklardan alınan cizye ya da haraç vergisini ödemekle mükellefti.[44] Osmanlı Çingene nüfusunun bu vergileri ödemeye zorunlu tutulması, merkezi otoriteyle ilişkilerinin niteliğini açıklamaya yardımcı olur; özellikle ekonomik marjinalliklerine bir örnek niteliğindedir.[45] Osmanlı Devleti, göçebe ve kırsal grupların tümüne şüpheyle yaklaşıyordu ve yerleşik düzene sahip olsalar dahi, Çingenelere de aynı muameleyi yapıyordu.[46] Esasen Çingeneler, vergi ödemekten kaçınan bir grup gibi görülüyordu ve rehin alma, ağır vergi kaçakçılığı cezalarına mahkûm etme ve muafiyetlerini gösteren belgeleri yok sayma gibi uygulamalar, Osmanlı vergi memurları arasında hayli yaygındı.[47] Osmanlı Devleti'nin özel olarak Çingeneler için bir vergi toplama sistemi geliştirdiği de iddia edilmiştir[48]. Ancak Osmanlılar için göçebe toplulukların tamamından vergi toplanması sorunluydu ve önlemler çoğunlukla bu grupların hepsini kapsıyordu[49]. Ginio, Balkan topraklarındaki vergi sisteminin bu ayrımcı kökeninin, Bizans ekonomik sisteminden kaynaklandığını iddia etmektedir. Kendisi kaynağını belirtmese de, bu durum Bizans'taki Çingenelerin hükümdara özel bir kelle vergisi vermesini akla getirmektedir.[50]

Vergi mükelleflerine ilişkin kayıtlar, aynı zamanda toplulukların nüfusu ve sosyal durumları hakkında bazı fikirler verebilmektedir. 1520'lerde imparatorluğun Rumeli vilayetinin tahrir defteri kayıtları, Çingene topluluklarının nüfusu, yerleşim yerleri, dini inançları ve kimliklerine ilişkin bazı bilgiler sağlamaktadır.[51] Marushiakova ve Popov tarafından öne sürülen rakamları

[41] Aynı kaynakta, s. 148-150.
[42] İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,* s.150.
[43] Alexander G. Paspates (1888), "Turkish Gypsies" *Journal of the Gypsy Lore Society,* vol. 1, no. 1, s. 3-5.
[44] Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 27-29.
[45] Bkz. Zoltan Barany (2002), *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethno-Politics,* Cambs. Cambridge University Press, s. 58-64.
[46] Bkz. Rudi Paul Lidner (1983), *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia,* Indiana University Uralic and Altaic Series vol. 144, Bloomington, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University for Ottoman fiscal measures against nomads and pastoralists. Eyal Ginio (2004), "Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State" *Romani Studies,* 5th Series, vol. 14, no. 2, s. 117-44
[47] Aynı kaynakta, s. 124-7.
[48] Aynı kaynakta, s. 125.
[49] Aynı kaynakta, s. 130, Ginio göçebe gruplar arasında Çingeneler, Bedeviler, Türkmenler ve Kürt aşiretleri saymaktadır.
[50] Aynı kaynakta, s. 131-2; A. Andreades "Public Finances". Norman Hepburn Baynes ve Henry St Lawrence Beaufort Moss [ed.] (1948), *Byzantium: an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, Oxford University Press.
[51] Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire,* s. 27-29. Noel Malcolm (1998), *Kosovo: A Short History*, Basingstoke, Macmillan, s. 206. Nicolai Todorov (1983), *The Balkan City, 1400 – 1900*, Seattle ve Londra, University of Washington Press, s. 51-53.

kabul edersek, defterin tutulduğu sırada Rumeli vilayetinde yani Avrupa yakasındaki topraklarda, 47.000'i Hıristiyan olmak üzere toplam 66.000 Çingene yaşamaktaydı.[52] Todorov, 1520-1535'e ait defterler dizisinde 10.294 Hıristiyan ve 6.897 Müslüman Çingene kaydetmiştir.[53] 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıllardaki geniş ölçekli toplumsal karışıklıklar ve 1597-8'de defter sisteminin çöküşü nedeniyle, bu döneme ait nüfus rakamları daha az güvenilir niteliktedir.

17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin yazdığı Seyahatname (1671–2), imparatorluktaki Çingenelerin yerleşim yerlerine ve mesleklerine ilişkin bazı detaylar verir; örneğin İzmir'den şöyle bahsedilmektedir: "İsmail Paşa'nın 1657-58'de İzmir'e ilişkin tuttuğu kayıtlara göre, şehirde 10 Müslüman, 10 Rum Ortodoks, 10 Frenk ve Yahudi, iki Ermeni ve bir Çingene mahallesi mevcuttur..."[54] Çelebi'nin notlarındaki abartılar hesaba katıldığında dahi[55], 1650–1670 yılları arasında ziyaret ettiği Anadolu şehirlerinden bazılarında, Osmanlı Çingenelerinin varlığı açıkça görülebilmektedir; bu dönemde Anadolu'da yaşayan Osmanlı Çingene topluluklarına ilişkin olarak başka kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

1831'de ilk resmi nüfus sayımının yapılmasından evvel, Osmanlı Çingene nüfusuna ait rakamlara ilişkin bilgilerin kaynağını netleştirmek zordur. Gerçekten de, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, nüfus sayımları ile ilgili belgelerde bile bazı hatalar mevcuttur.[56] Buna rağmen, en güvenilir ve anlaşılır veriler yine Osmanlı Devleti tarafından hazırlanmış resmi istatistiklerde bulunur. 1831'de yapılan nüfus sayımının vilayetlere göre dökümü, Rumeli'de 9.955 ve Silistre'de 8.779 Çingene olduğunu göstermektedir.[57] Anadolu'da, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Çıldır eyaletlerinde toplam 1.802 Çingene sayılmıştır.[58] Şimdi kayıp olan 1844 nüfus sayımı verilerine göre Jean Henri Ubicini, Rumeli'de 214.000 *Tsigani*'nin yaşadığını belirtmiştir. Ubicini'ye göre Çingeneler imparatorluğun sadece bu bölgesinde yaşamaktaydılar.[59] 1881/82–1893 genel nüfus sayımlarında, gayrimüslim Çingene nüfusu 1.644 erkek ve 1.509 kadın olarak kaydedilmiştir.[60] 1905-6'da yapılan daha geniş kapsamlı nüfus sayımında ise, tüm Osmanlı halkı

[52] Marushiakova ve Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire,* s. 29.
[53] Todorov (1983), *The Balkan City,* s. 52.
[54] Evliya Çelebi (1834-50) *Narrative of Travels in Europe, Asia & Africa, in the Seventeenth Century by Evliyâ Efendi*, J. von Hammer (Purgstall) [çev.], 1. ve 2. ciltler, Londra, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, s. 92-93.
[55] Eldem, Erdem, Daniel Goffman ve Bruce Masters (1999), *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge, CUP, s. 79-81
[56] Kemal H. Karpat (1985), *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Turkish and Ottoman Studies, Madison, The University of Wisconsin Press, s. 8-10.
[57] Aynı kaynakta, s. 109-110.
[58] Aynı kaynakta, s. 114.
[59]Jean Henri A. Ubicini (1856), *Letters on Turkey*, Lady Easthorpe [çev.], London, s. 18-19; see also Alexandros G. Paspati (1860-63), "Memoir on the Language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire", Rev. C. Hamlin [çev.] *Journal of the American Oriental Society,* vol. 7, s. 143-270.
[60] Karpat, *Ottoman Population,* s. 152.

arasında toplam 8.629 erkek ve 7.841 kadın Çingene kaydedilmiştir.[61] 1914 nüfus sayımında, 11.169 Çingene kaydedilmiştir.[62]

1860'taki dil çalışmasında Paspati, farklı yazarlar tarafından verilen rakamların hiçbirinin güvenilir olmadığını, resmi istatistiklerin de doğruluğuna inanmadığını ifade etmiş, ancak şunu belirtmiştir: *"Yine de bu bilgiler Çingene nüfusunun ne kadar fazla olduğunu gösterdiği için kıymetlidir…"*[63] Sayımların sonuçlarıyla ilgili esas şüphe, rakamların kesinliğine ilişkindir, çünkü Osmanlı sayım memurları kadınları ve genç kızları, 15 yaşın altındaki ve 60 yaşın üstündeki erkekleri gerçekte var olandan daha az kayıtlara geçmişler, sık sık da yalnızca yerleşik düzendeki Hıristiyan Çingeneleri dikkate almışlardır.[64]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal farklar esasen, her biri kısmen özerk yapıdaki gayrimüslim grupların (öncelikle Musevi ve Hıristiyanlar) oluşturduğu "millet sistemi"nin sonucudur. İmparatorluğun karmaşık toplumsal yapısı, dini, etnik ve sınıf kimliklerinin ustaca eklemlenmesine dayanmaktadır.[65] Bu emperyal modelde Çingeneler de, Kürtler, Bedeviler, Türkmenler ve diğer göçebe gruplar gibi, zaman içinde değişen bir alan işgal etmiştir. Bu değişim sürecinde Çingenelere ilişkin Avrupa'dan gelen fikirlerin ve Makdisi'nin "Osmanlı oryantalizmi" olarak tanımladığı olgunun payı büyüktür.[66]

Çingenelerin Osmanlı ticaret düzeninde etkili olduğu zamanlar da olmuştu; bir dönem bağlı bulundukları esnaf birlikleri (at tacirleri, dansçılar, müzisyenler, nalbantlar, hamallar ve sepetçiler), himayesine duydukları minnetle sultan için bir köşk inşa edebilecek kadar büyümüştü. Bazı kaynaklara göre, sepet örmeye meraklı olan Sultan I.İbrahim zamanında, 1643 yılında Sarayburnu'nda inşa edilen Sepetçiler Köşkü, Çingene sepetçiler loncasından gelen kaynakla yaptırılmıştı.[67] Yine de Çingeneler, diğer Osmanlı tebaasıyla tamamen eşit değildi. Bizans uygulamalarının devamı olarak, Müslüman da olsalar, Hıristiyan da olsalar cizye vergisi ödüyorlar ve Selanik sicil kayıtlarında örneklerine rastlandığı gibi,[68] mahkemelerde ifadeleri diğer davacı ya da davalıların ifadeleri kadar değerli kabul edilmiyordu. Öte yandan Avrupa'nın başka

[61] Aynı kaynakta, s. 169.
[62] Aynı kaynakta, s. 189.
[63] Paspati, "Memoir on the Language of the Gypsies as now used in the Turkish Empire", s. 147.
[64] Osmanlı nüfusuna ilişkin rakamlarla ilgili tartışmalar için bkz: Karpat, *Ottoman Population,* s. 8-10; Stanford Jay Shaw (1978) "The Ottoman census system and population, 1831-1914" *International Journal Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim) s. 325-338. Cem Bahar (1998), "Sources pour la demographie historique de l'empire ottoman: Les tahrirs (denombrements) de 1885 et 1907" *Population, 53e Année, No. 1/2, Population et histoire* (Ocak-Nisan.), s. 161-177. Kemal Karpat (1978), "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim.), s. 237-274.
[65] Usamma Makdisi (2002), "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review,* vol. 7, no. 3, s. 768
[66] Aynı kaynakta, s. 768-96.
[67] Norman H. Penzer (1936), *The Harem: an Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from its Foundation to the Present Time,* Philadelphia, J. B. Lippincott Co. s. 77-78.
[68] Ginio, "Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State" s. 128.

yerlerinde Çingenelerin uğradığı zulüm ve şiddete maruz kalmıyorlardı. Bazıları kamu görevlerine gelirken, bazıları ise Hersek'e [69] ya da Bosna'ya karşı seferberliğe bile katılıyordu.[70] Maden ve metal işçiliği yapan bazı Çingene gruplarına, Osmanlı'nın temel ihtiyaçlarını karşıladıkları için II. Selim tarafından imtiyazlar tanınmıştı.[71] Osmanlı alay ve şölen minyatürleri, şaşırtıcı hareketler yapan akrobatların, hokkabazların, dansçıların, müzisyenlerin ve maskeli oyuncuların tasvirleriyle doludur.[72] Çingene demirciler, yaptıkları zincirleri Tophane dökümhanesinden deniz filosuna taşıyor, sepetçiler sultanın kasrına mal ve eşya getiriyordu. Ramazan ayında, Çingene davulcular sahur zamanı mahalleleri dolaşırlar ve Ramazan bayramında akşamları Kağıthane ve diğer panayır yerlerine eğlence getirirlerdi.[73]

17. ve 18. yüzyıllar, merkezi otoritenin çöküşü ve imparatorluğun ileri gelenleri olan âyanların yükselişine tanık oldu. Bu komutanlardan biri olan Ali Paşa, yüzlerce Çingeneyi ve başkalarını kendi hizmetine almıştı.[74] Fenerlilerin[75] yönetimi altındaki Eflak ve Boğdan'daki gibi bir kölelik, Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir zaman yaşanmadı ama Avrupalıların Çingenelere ilişkin olumsuz düşüncelerinin yaygınlaşması ve Osmanlı oryantalizminin kendi "öteki" söylemini geliştirmesiyle, Çingenelerin koşulları genel olarak kötüleşti. Avrupa'da filizlenen olumsuz önyargılar ve basmakalıp fikirlere ilişkin en belirgin örnekler, 1783'te Heinrich M. G. Grellmann tarafından yazılan tezde görülür.[76] Grellmann, tezinde (tez, önceki çalışmalardan hayli etkilenmiştir) [77] Çingenelerin sayısına (o zamanlar Avrupa'da 750.000 kadar olduğunu tahmin etmiştir) ve yerleşim bölgelerine (Çingene nüfusunun Doğu Avrupa ve Balkanlarda yoğunlaştığını iddia etmiş ve Osmanlı topraklarını fazla dikkate almamıştır) ilişkin veri toplamıştır. Ayrıca Grellmann'ın bu çalışmasında yer alan bazı basmakalıp fikirler (Çingene kadınların ahlaki açıdan zayıf oldukları ya da Macaristan'daki Çingenelerin yamyamlığı gibi) kitap yayınlandıktan sonra genelgeçer görüşler halini almıştır.[78] Aynı zamanda Grellmann,

[69] Noel Malcolm (1988), *A Short History of Kosovo,* Basingstoke, Macmillan, s.207.
[70] Noel Malcolm (1996), *A Short History of Bosnia,* [New, Updated Ed.], Basingstoke, Macmillan, s.116.
[71] Aynı kaynakta, s.115.
[72] Bkz. Metin And (2002), *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 65, 96, 262, 271, 375, 381, 384, 387 ve 437.
[73] Raphaela Lewis (1971), *Everyday Life in Ottoman Turkey,* New York, Dorset Press, s. 130-1
[74] A. G. Paspati, (1888), "Turkish Gypsies" *Journal of the Gypsy Lore Society,* vol. 1, s. 3-5.
[75] Eflak ve Boğdan'ın hospodar adı verilen yöneticileri, genellikle İstanbul'un Fener semtinde yaşayan ve devlet hizmetlerinde bulunmuş Rumlardı; Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1711-1821 yılları arasında göreve getirilmişlerdi. Genellikle memuriyetlerini "satın alıyorlar" ve sonra yüksek vergiler ve başka mükellefiyetler yoluyla harcadıklarını geri kazanıyorlardı; bkz. D. Mitrany (1915), "Rumania: her history and politics", D. G. Hogarth [ed.] *The Balkans: a History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey,* Oxford, Clarendon Press, s. 96.
[76] Heinrich M. G. Grellmann (1783), Die Zigeuner: ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung, Dessau and Leipzig; (1787) Matthew Raper [çev.], Londra, P. Elmsley.
[77] Bkz. Wim Willems (1998), *In Search of the True Gypsy; from Enlightenment to Final Solution,* Don Bloch [çev.], Londra, Frank Cass, 2. bölüm.
[78] Bkz. Fraser (1995), *The Gypsies,* s. 194-6.

Avrupa'daki Çingenelerin Hint kökenli olduğunu doğrulamak için dilbilimsel kanıtlar kullanmış ve onları hayli ağır ırkçı tariflerle tanımlamıştır.[79]

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1878 sonrası "ilerlemeci" Abdülhamit rejiminin eğilimi, "reformu reddeden" Araplar, Kürtler, Dürzîler, Maronitler ve Çingenelerin durumunu yeniden ele almak yönündeydi.[80] 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşen büyük nüfus mübadeleleri, çok sayıda Çingeneyi Balkanların kuzeyinden yeni ulus devlete taşıdı. Gerçekten de modern Türkiye vatandaşlığı, Bulgaristan ve Romanya'nın totaliter rejimlerinden sonra, Çingeneler için güvenilir bir durum sunuyor gibi görünüyordu. 1923'te Lozan'da imzalanan Yunan ve Türk Nüfusların Mübadelesine İlişkin Sözleşme'yi[81] takiben, birçok Yunan ve Ortodoks Çingene, "mübadele nüfusu" olarak adlandırılmış ve zorla Yunanistan topraklarından çıkarılarak dil, din ve kimlik değişimiyle Türk olmaya zorlanmıştır. Esasen her iki tarafın da üzerinde anlaştığı "mübadele nüfusu" tanımı gereğince, Anadolu'da yaşayan yaklaşık 1,5 milyon Rum ile Yunanistan'da ve Girit'te yaşayan yaklaşık yarım milyon Müslüman (Türkler, Pomaklar, Çam Arnavutları, yerleşik Meglen bölgesi Ulahları ve Müslüman Romanlar) ülke dışına gönderilmiş ya da yasal olarak "vatandaşlıktan çıkarılmıştır."[82] Karşılıklı mübadeleler, İyonya ve Pontus bölgelerindeki Rum nüfusu ile Yunanistan ve Ege Denizi'ndeki Müslüman nüfusu tümüyle ortadan kaldırmıştır. Sonraki yıllarda mübadeleye ilişkin yapılan çalışmalar, Pire'deki Yunanlar başta olmak üzere[83] tüm toplulukların yer değişikliği sonucunda ayrımcılığa maruz kaldığını ve yalnızlaştığını göstermektedir, ancak Çingene mübadillere ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerdeki hoşgörüsü, 1934 tarihli İskân Kanunu ile son bulmuş ve "şüpheliler" listesinde yer alan Çingenelerin, sığınmacı olarak başvursalar bile vatandaşlık kazanamayacakları anlaşılmıştır. Eylül 2006'ya kadar yürürlükte kalan 2510 sayılı Kanun, göçmen olarak kabul edilmeyecekleri şöyle sıralamaktadır: "Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingeneler, casuslar ve sınır dışı edilenler"… Ayrıca aynı kanun, "göçebeler ve gezginci çingenelerin, İçişleri Bakanlığının mütalaası alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım

---

[79] *Die Zigeuner* (1783) s. 10. Grellmann, Çingeneleri şöyle tarif eder: "Koyu kahverengi ya da zeytin rengi tenli, siyah, korkunç adamlar […] beyaz dişleri kırmızı dudaklarının arasından görünüyor […] bu görünüş bir Avrupalı için çok iğrenç olabilir…" Bu tanım Edward Long'un (1774) Afrikalı esirlerle ilgili tanımına çok benzemektedir. Tanımla ilgili olarak Mayall "19. yüzyıl çalışmalarında çok rastlanan ırkçı resmin temeli" demiştir. Bkz. David Mayall (2004), *Gypsy Identities 1500-2000: from Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany,* Londra, Routledge, s. 32.

[80] Makdisi, "Ottoman Orientalism", s. 770.

[81] 30 Ocak 1923'te İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanan bu sözleşme, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesini sağlamıştır. Sözleşmenin tüm metni için bkz: http://www.lozanmubadilleri.org.tr/anlasma.aspx

[82] Bkz. Renée Hirschon [ed.] (2003), *Crossing the Aegean: an Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey,* Oxford ve New York, Berghahn Books; Stanford Jay Shaw. Ezel Kural Shaw (1977) *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambs. Cambridge University s. 239-241.

[83] Bkz. Bruce Clark, *Twice A Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra, Granta, 2006.

Bakanlığınca uygun görülecek yerlere yerleştirilmelerini" öngörmektedir.[84] 1993'te, Edirne milletvekili Erdal Kesebir, İskân Kanunu'nun 4. maddesinin değiştirilmesi için Meclis Başkanlığı'na önerge vermiş, bu önerge dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından reddedilmişti. 2002'de, beş vekil daha bu hükmün değiştirilmesi için talepte bulunmuş, ancak erken seçim nedeniyle başarısız olmuştur. Ayrımcı hükümler içeren bu kanun, 2006 yılında 5543 numaralı yeni İskân Kanunu'nun kabulüyle yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak bir başka ayrımcı yasa olan, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'un[85] 21. maddesi varlığını korumaktadır: "Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı salahiyetlidir."

Rumlar ve Ermeniler gibi Lozan Antlaşması'yla tanınan azınlıklarla ya da Kürtlerle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki Çingene toplumuna ya da Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşayan Rom/Roman, Dom ve Lom gruplara ilişkin araştırmaların sayısı pek azdır. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki azınlıkların durumu, Cumhuriyet'in ilanını takip eden on yıllarda farklı Çingene topluluklarını etkili biçimde "görünmez" hale getirmiştir. Günümüz tarihçileri, Lozan Antlaşması'nın Türkiye'deki azınlık meselelerine gerçek bir çözüm bulmayı başaramadığını öne sürmektedir.[86] Yukarıda adı anılan çalışmalar dışında, Cumhuriyet'in erken döneminde Türkiye Çingenelerine ilişkin resim karanlıktır.

Türkiye'deki Çingene topluluklarıyla ilgili ilk ciddi araştırma girişimi 1860'larda Dr. Alexander G. Paspati (ya da Alexandros G. Paspates) tarafından yapılmıştır. Paspates, o dönemde Çingeneler arasında konuşulan dili, *Journal of the American Oriental Society*'de[87] yayımlanan "Günümüz Türk İmparatorluğu'nda Kullanılan Çingene Diline İlişkin İnceleme" isimli makalesinde tanımlamaya çalışmıştır. Paspati, "Çingenelere genel olarak dini ya da siyasi alanda zulüm uygulanmadığına", bunun sonucunda "gürültü çıkarmadan yaşamalarına göz yumulduğuna […] ve sayıca Avrupa'nın diğer ülkelerindeki Çingenelerden daha fazla olacak derecede çoğaldıklarına" işaret etmiş, ancak çoğu Avrupalı tarihçinin belirttiği gibi nüfuslarına ilişkin yaklaşık bir tahminde bulunmanın zor olduğunu da eklemiştir. Türkiye'deki Çingenelerin, içinde yaşadıkları toplumun dinini benimsediğini ve evlenmek için Hıristiyanları değil Türkleri tercih ettiklerini yazmıştır.[88] Bugüne kadarki Çingene toplulukları üzerine gerçekleştirilen birçok çalışmaya rehberlik ettiği söylenebilecek ünlü "Bu ırkın tüm tarihi, deyimlerinde saklıdır" cümlesinden sonraki sayfalarda Paspati, Çingenelerin dilini incelemeye devam eder.

---

[84] Yürürlükten kaldırılan 2510 numaralı İskan Kanunu'nun tam metni için bkz: http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/554.html

[85] Bkz: http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/952.html

[86] Bkz. Editorial (1924), *Time Magazine, 14 Nisan Pazartesi*, Philip Marshall Brown (1927), "The Lausanne Treaty", *The American Journal of International Law*, vol. 21, no. 3 (Temmuz), s. 503-5

[87] Paspati, "Memoir on the language of the Gypsies as now used in the Turkish Empire", s. 143-270.

[88] Aynı kaynakta, s. 148.

Türkiye'deki Çingenelere atıfta bulunan yazarlardan biri de, kimi gezgin Çingene grupları ile Anadolu yaylalarındaki yörüklerin dayanışmasını dile getiren Sir William R. Halliday'dir;[89] sonradan bazıları Yörüklerin Türkmen'den çok Çingene olduğunu ileri sürmüştür. Juliette de Baïracli Levy, seyahatlerindeki gözlemlerine dayanarak İstanbullu Çingeneleri, özellikle Sulukule'dekileri anlatmıştır.[90] Kimi araştırmacılar da Arap yarımadasındaki Dom gruplardan bahsetmiştir. Örneğin, Karmelit Rahip Anastâs, gezgin maden işçileri ile satıcıların hayatlarına ilişkin detaylı açıklamalar yapmıştır.[91] Robert Alexander Stewart Macalister da Nawar ve Zutt adı verilen Dom dil grupları[92] üzerine yazmıştır. Domların Hindistan'dan başlayan göçlerinin bir göstergesi olarak, Domari adı verilen dillerinin, Romanca (Romanes) ile ilişkili ancak ayrı bir yapısı bulunduğundan bahsetmiştir.[93] Hem Karmelit Rahibi hem de Macalister, Osmanlı'nın son döneminde yükselen milliyetçi dalganın da etkisiyle, Arapların Domlara karşı ciddi ölçüde önyargılı bir tutum içinde olduklarına değinmiştir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yapılan çalışmaların çoğu, Paspati'nin açtığı yoldan ilerlemiş, dil ve etnik kökenler konusuna eğilmiştir. Petulengro takma adıyla yazan Bernard Gilliat-Smith gibi, Avrupa'daki imparatorluk topraklarında yaşayan Çingeneler üzerine yoğunlaşmış diğer araştırmacılar da, Balkanlardaki Çingene grupların mesleki ve kültürel farklılaşmaları üzerinde durmuştur.[94] Bu araştırmacılara göre, Balkanlardaki grupların "geleneksel" meslek tercihleri devam etmiş ve böylece Avrupa'nın geri kalanının aksine Osmanlı Çingeneleri, dilsel ve kültürel yapılarını muhafaza edebilmiştir.[95] Bu çalışmalara temel karakterini veren ise, Avrupa kökenli ırkçı bilimsel yaklaşımlar ile "Avrupa'nın hasta adamı" söylemini anımsatan daha geniş bir oryantalist bakış açısıdır.

Türkiye Çingenelerinin dilsel ve kültürel özellikleri yazarlarca tartışılmaya devam etse de Halliday'in çalışmasından sonra, özellikle tarihlerine olan ilgi artmıştır.[96] Osmanlıların erken dönemlerinden beri yerleşik olduklarına ilişkin birçok veri bulunmasına rağmen, özellikle

[89] William R. Halliday, "Some notes upon the Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 1922, 3rd Series, vol. 1, no. 4, s. 163-189.
[90] Juliette de Baïracli Levy, "The Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1952, 3rd Series, no. 31, s. 5-13.
[91] R.A.S. Macalister (1913-14), "The *Nawar* or Gypsies of the East" [çev. A. Russell], *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1913-1914, New Series, vol. 7, s. 298-320.
[92] Zutt, Suriyeli Domların oluşturduğu bir dil grubudur, Nawar ise Arap Çingeneleri tanımlamak için daha çok aşağılayıcı bir terim olarak kullanılır.
[93] R.A.S. Macalister (1913-14), "The *Nawar* or Gypsies of the East" [çev. A. Russell], *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1913-1914, New Series, vol. 7, s. 298-320.
[94] "Report on the Gypsy tribes of north-east Bulgaria", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 1915-1916, New Series, vol. 9, no. 1, s. 1-28, 65-109.
[95] Ayrıca bkz. T. R. Gjorgjevic, "Rumanian Gypsies in Serbia", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 1929, 3rd Series, no. 8, s. 7-25.
[96] Örn bkz. Malcolm Burr, "Gypsies as Executioners in Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1948, 3rd Series, Vol. 27, no. 1 and "Firman of A.H. 1013-14 (AD 1604-5) regarding Gypsies in the Western Balkans", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1949, 3rd Series, Vol. 27, no. 1.

Paspati'nin Türkiye Çingenelerinin çoğunun "göçebe" olduğunu savunması, onu takip eden araştırmacıları da bu yönde etkilemiştir.

Modern Türkiye'nin Çingene nüfusu, üç ana dilsel grup olan Romanlar, Domlar ve Lomlardan oluşmaktadır. Her biri farklı bir kültürü yaşatmakta ve bir kısmı çoktan kaybedilmiş geleneksel meslek ve zanaatları sürdürmektedir. Dilsel farklılıklar, Türkiye'deki Çingene gruplarının ne derece çeşitli olduklarını göstermektedir; bu grupların kökenleri Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya dayanır. "Komşu" topraklarda yaşayan Çingeneler, hâlâ Türkiye'dekilerle alışveriş yapmaya ya da her yıl Hıdrellez (Balkanlar'da bilinen adıyla Ederlezi) zamanında düzenlenen Kakava Şenliklerine katılmaya devam etmektedirler. Benzer biçimde, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan ve hatta Macaristan'ın bir bölümündeki Çingene toplulukları, Osmanlı'nın kültürel mirası olarak değerlendirilebilecek kimi gelenekleri halen sürdürmektedir.

Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni

Adrian Marsh

Kimlik ve etnik köken meselelerinin Türkiye'deki kadar tartışmalı olduğu az sayıda ülke vardır. Çok etnili, çok dinli ve bazılarının çoğulcu olarak nitelendirdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişi,[1] bir dizi azınlık grubu dışında etnik olarak homojen sayılan modern Türk ulus devleti ile karşılaştırılır.[2] Türkiye'deki azınlıklar, genel olarak Osmanlı döneminden kalan ve 1923 Lozan Antlaşması ile azınlık olarak tanınan gayrimüslimlerle (Rum, Ermeni ve Museviler) özdeşleştirilmiştir.[3] Bunlardan başka azınlıkların varlığına ve tanınma hakkına, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri muhalefet edilmiştir; Türkiye devleti ve toplumu ile bu grupların ilişkilerinin geçmişi de, en sık karşılaşılan ihtilaf sebebidir.[4] Bu gruplar, Kemalizm'e ters düşmeseler bile, devlet, Türkiye'deki başka azınlık topluluklarıyla ilgili tartışmalara dahi hoşgörülü olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde azınlık topluluklarının olumsuz etkisi ve tüm azınlıkların devlet bütünlüğüne karşı oldukları (ve azınlık kimliğinin açıklanmasının bile devletin

[1] Benjamin Braude ve Bernard Lewis (1982), [ed.] "Giriş", *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the Functioning of a Plural Society: The Central Lands*, vol. 1, New York ve Londra: Holmes ve Meier

[2] Erik Jan Zürcher (1993), *Turkey: A Modern History*, Londra: I. B. Tauris.

[3] İkinci Lozan Antlaşması (ilki Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasında 18 Ekim 1912'de imzalanmıştı), Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı tarafından, dört ay süren konferansın ardından 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Lozan'daki önceki konferans, Şubat 1923'te TBMM, Lord Curzon tarafından Türkiye'ye dayatılan anlaşmayı onaylamayı reddedince sekteye uğramıştı. Son taslak, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunanistan ile Türkiye arasında barışı sağlamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını çizmiş ve İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Sevr Antlaşması'nın (1920) maddelerini yenilemiştir. Ek olarak, Boğazlar Antlaşması ile Boğazlar'ın kontrolü düzenlenmiştir. Tam metin için bkz: http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249. Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin, 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzaladığı "dostluk ve ticaret" antlaşması ise, Ermeni meselesi dâhil olmak üzere bazı sorunlardan dolayı 1927'de ABD Senatosu'nda onaylanmamıştır; bkz. Philip Marshall Brown (1927), "The Lausanne Treaty", *The American Journal of International Law,* vol. 21, no.3 (Temmuz), s. 503–5.

[4] Peter Alford-Andrews (2002), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, [Rüdiger Benninghaus ile] Beihefte zum Tbinger Atlas des Vorderen Orients Reihe (Geisteswissenschaften) Nr. 60.2, vol. 1-2 [1994], Wiesbaden: Almanya.

bütünlüğüne meydan okuma anlamına geldiği) şüphesi, ulusal bilince güçlü bir biçimde kazınmıştır. Kimliğe ilişkin kavramların büyük bir kısmının geçtiğimiz iki buçuk yüzyılda, Avrupa milliyetçiliği tarafından ihraç edilmesine rağmen, Türkiye'de devletin muhafazakâr anlayışının yoğunlaşması ve Türk kimliğinin İslamiyetle bir arada kullanılması, tabloyu iyice karmaşıklaştırır.[5]

Türkiye Çingeneleri (bu raporda "Çingene" terimi, en geniş anlamda bir grubu kastetmek ve Mustafa Aksu[6] gibi bazı aktivistlerin de savunduğu gibi, "Çingene" sözcüğünü, olumsuz çağrışımlardan kurtarmak amacıyla kullanılacaktır) Cumhuriyetin vatandaşı olduklarını ve devlete sadakatlerini sık sık ifade ederler. Birçoğu, Türkiye'nin, 1920'ler ve 1930'lardaki mübadele sırasında atalarına "daha güvenli bir mekân" sunduğunu, ayrıca Avrupa Romanlarının yüzlerce yıldır Osmanlı topraklarında kabul gördüğünü düşünür (1570'lerde, I. Elizabeth döneminde İngiliz Çingenelerinin, "serseriler, dilenciler ve sahte Mısırlılara" karşı çıkarılan sert yasaların altında ezilerek, Osmanlı'ya sığındıkları yolunda tevatürler söz konusudur)[7]. Çingeneler için, Türk devletiyle özdeşleştirilmek, kimliklerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Buna karşılık, bu araştırma süresince görüştüğümüz kişilerin çoğu, açıkça ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüklerini, Anayasa'nın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına tanıdığı birçok güvenceden yararlanamadıklarını, alçaltıcı ve kötü koşullarda yaşamaya zorlandıklarını ifade etmiştir.

ERRC/hYd/EDROM araştırmasının temel varsayımı, Türkiye Çingenelerinin Romanlar, Domlar ve Lomlar [8] olarak üç ana gruba ayrıldığı ve Göçebeler/Gezginler olarak nitelenebilecek

[5] Bkz. Nergis Canefe (2002), "Turkish nationalism and ethno-symbolic analysis: the rules of exception", *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 2, s. 133-55.

[6] Bkz. Mustafa Aksu, "Romanlar ve Kimlik Sorunu", İkinci Uluslararası Roman Sempozyumu, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul, 6-7 Mayıs 2006.

[7] Bkz. Angus M. Fraser (1992), *The Gypsies*, Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell, s. 113-122.

[8] Türkiye'deki Çingene nüfusu, kendi içinde çeşitlilikler ve farklılıklar gösterir. Romanca'dan başka bir Çingene dili konuşan Domlar hakkındaki dilsel ve tarihsel kanıtlar, Hindistan topraklarından daha önce yapılmış bir göçe işaret etmektedir; bkz. Ian Hancock (2002), *We Are the Romani People (Ames am e Rromane dzene),* Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsinganes ve University of Hertfordshire Press, s. 5–7, 13–14. Ayrıca Ralph Lilley Turner (1927), "On the position of Romani in Indo-Aryan", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 3rd Series, vol. 5, no. 4, s.145–83 ve John Sampson (1923), "On the origin and early migration of the Gypsies", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 3rd Series, vol. 2, s.156–69. Romanlar, Lomlar ve Domların tümü Çingene gruplarıdır, ancak hepsinin Ulah Romancası (*Vlach Romanës)* etnik dil dizisini paylaşan, esasen doğu ve orta Avrupa kökenli gruplar için kullanıldığı biçimiyle Roman ya da *Rroma* oldukları iddia edilemez; bkz. Yaron Matras (2002), *Romani: a linguistic introduction,* Cambs. Cambridge University Press, s. 214–37. Lom gruplar dil bakımından Romanlardan ve Domlardan ayrılsalar da Romanlarla bağları daha yakındır; bkz. Vardan Voskanian (2003), "The Iranian Loan-words in Lomavren, the Secret Language of the Armenian Gypsies" in *The Journal of Iran and the Caucasus*, vol. 6, no.1–2, Leiden, E.J. Brill, s. 169–80 ve Ian Hancock (2006), "On Romani Origins and Identity: Questions for Discussion", Adrian Marsh ve Elin Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested,* İsveç Araştırma Enstitüsü, Istanbul Transactions 17, Istanbul ve Londra, I. B. Tauris, s. 69–92. Tarihsel açıdan, Türkiye coğrafyasındaki Lom gruplar, Ermeni *Miaphysitism* ve Katoliklik inancına bağlıydı. Geygelliler ise Türkmen aşiretlerinden geldikleri düşünülen ve bazıları hâlâ göçebe olarak hayatını sürdüren Alevi yörükleriyle bağlantılıdır. Yörükler Anadolu ve Balkanlar'da yaşamaktadırlar; bkz. Ingvar Svanberg (1982), *A Bibliography of the Turkish-Speaking Tribal Yörüks,* Etnologiska

bir grubun da bulunduğu yönündedir. Bu kimlikler, Çalgar, Mangosür, Gevende, Karaçi ve Mıtrıp gibi alt-kimlikleri barındırmaktadır. Kimliklerin sınırları geçirgendir, mesleki ya da mahalli grupların hareketliliği bu sınırların gevşek olmasını sağlar. Tophane'de yaşayan bir Çingenenin, bir yıllığına Sulukule'ye yerleşmesi, ardından Balat'a, son olarak da on sekiz aylık bir aradan sonra Tophane'ye geri dönmesi veya bir grup Dom'un Van'dan Üsküdar'a göçmesi ya da Gevende bir grubun, Urfa'daki bölgesel Roman dilini benimseyerek müzik yapmaya başlaması ve Mıtrıp'a ("müzisyene") dönüşmesi örneklerinde olduğu gibi… Hareketlilik, aynı zamanda esnek bir kavram ve Diyarbakır'da görüşülen bir kişinin belirttiği gibi bir "ruh halidir", başka bir yere yerleşme bir grubun toplumsal durumunu ve hatta kimliğini değiştirebilir; Tekirdağ-Saray'a göçünce yerleşik Roman cemaatinin baskısı altına giren Mangosür'lerin durumu gibi… Ya da İstanbul-Kuştepe'deki Teber Abdalların, Ankara-Çinçin Bağları'ndan göçüp buraya yerleşmesi üzerine, yeni mekânlarında Alevi[9] Çingenelerin varlığını kabul etmeleri, ancak ısrarla kendilerinin farklı bir kimliğe sahip olduğunu iddia etmeleri örneğinde olduğu gibi…

Etnik azınlıklara ilişkin resmi veriler kaydedilmediğinden, Türkiye'de yaşayan Çingenelerin (Romanlar, Domlar, Lomlar ve Göçebeler) sayısı halen tartışma konusudur. 1960'ların ortalarından beri, nüfus sayımlarında etnik kökene ilişkin soru bulunmamaktadır. Türkiyeli Çingene gruplarının sayısı üstüne akademik araştırmalar sınırlı ve oldukça yenidir. Türkiye'de yaşayan Romanlarla ilgili sıkça kullanılan sayı 500,000–600,000'dir. Bu sayı, 1831 Osmanlı nüfus sayımına dayanır.[10] Kemal Karpat, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusunu 3,6 milyon, Çingene nüfusunu ise (Balkanlar'daki Romanlar dâhil olmak üzere) yaklaşık 36,500 olarak belirtmiştir.[11] Günümüzde Türkiye'deki Çingene nüfusuna ilişkin tahminler, bu sayılara dayalı demografik yansımalar göz önüne alınarak hesaplanır. Ancak, Osmanlı istatistiklerinde, kadınlar ve genç kızlar, 15 yaşın altındaki erkek çocuklar ve 60 yaşın

institutionens småskriftsserie, Uppsala, Uppsala University Press; Daniel G. Bates (1973), *Nomads and farmers. A study of the Yörük of Southeastern Turkey,* Michigan, Ann Arbor; ayrıca Yaşar Kemal'in 1971 tarihli eseri, *Binboğalar Efsanesi,* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, [*Legend of the Thousand Bulls*, Londra, Harvill Press, 1976]). Aslında Geygelliler, Lewis'in de belirttiği gibi biraz Romanca konuşurlar; bkz. G. L. Lewis (1955), "The Secret Language of the Geygelli Yörüks", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul.

[9] Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de özellikle 1980'ler ve 1990'ların ortalarında Aleviler, dışlanma ve ayrımcılık tartışmalarının konusu olmuştur. (bkz. Aliza Marcus, 1996, "Should I Shoot You?": An Eyewitness Account of an Alevi Uprising in Gazi', *Middle East Report, No. 199, Turkey: Insolvent Ideologies, Fractured State* (Nisan-Haziran), s. 24–26). Ayrıca bkz. David Shankland (2007), "The Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition", *Islamic Studies Series*, Londra, Routledge; Hege Irene Markussen (2004), *Alevis and Alevism: Transformed Identities,* İstanbul, İsis Yayımcılık. Adrian Marsh ve Elin Strand (2004), "Gypsies and Alevis: The Impossibility of Abdallar Identity?", aynı kaynakta s. 154-74; David Zeidan, "The Alevi of Anatolia", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, Aralık 1999; Tord Olsson, Elizabeth Özdalga ve Catherina Raudvere [ed.] (1998), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives,* İstanbul ve Stockholm, İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 8.

[10] Kemal Karpat (1985), *Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, s. 109–15.

[11] Karpat'ın verdiği rakamlardan alınmıştır, aynı kaynakta s. 109-15.

üstündeki erkekler ile Müslüman ve göçebe Çingene gruplar çoğunlukla var olandan daha az yer almıştır. Geçmiş yıllarda, Roman ve diğer sivil toplum kuruluşlarından araştırmacılar ve aktivistler, ülkedeki Çingene nüfusunun 2–5 milyon arasında olduğunu öne sürmüştür.[12]

Çingenelerde kimliklerin karmaşıklığı, daha detaylı biçimde incelenmesi gereken bir konudur. Türkiye'nin doğusundaki farklı Çingene grupları yeterince tanınmaz; Türkiye'deki Dom ve Lom topluluklarına ait bilgiler 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı tarihli Journal of the Gypsy Lore Society'nin "Notlar ve Sorular" bölümünde arada sırada boy gösteren kısa atıflardan ibarettir. Türkiye'deki Çingenelere ait en önemli özellik, kimliklerin çeşitliğidir; bu durum, Avrupa'da yaygınlaşan ve son yıllardaki Roman aktivizminden türeyen siyasi hareketin temelindeki birleşmiş Roman kimliği anlayışından farklıdır.

Türkiye'nin Çingeneleri kimlerdir?

Avrupa Çingeneleriyle kültür, dil ve ekonomik özellikler paylaşan bir grup olan Türkiye Romanları arasında, çoğu meslekleriyle tanımlanan birçok alt-grup (sepetçiler, kalaycılar, bohçacılar, hamamcılar, hamallar, arabacılar vb) mevcuttur. Romanlar arasındaki sınıf sisteminde, müzisyenler (İsveç ve Birleşik Krallık gibi diğer ülkelerin aksine) çoğunlukla elit kesimdir. Çoğu Sünni Müslümandır, ancak özellikle ülkenin doğu kentlerinde ve İstanbul'un varoşlarında yaşayan göçmen ya da yerleşik pek çok Alevi Roman vardır. Çoğunlukla belirli mahallelerde otururlar, sosyal ve ekonomik açıdan ayrımcılığa maruz kalırlar ve Türkiye toplumunun genelinden ayrılmış durumdadırlar. Kırkın üzerinde dernek ve iki federasyon çatısı altında örgütlenmişlerdir.

Domlar, Ortadoğu'daki Dom Çingenelerinin bir koludur ve Ermeni tarihçilerin kayıtlarındaki referanslar doğruysa Türk topraklarının güneydoğusuna (Diyarbakır, Antakya, Mardin) 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerinde yaşar ve esas olarak davul ve zurna çalarak müzisyenlikle hayatlarını kazanırlar. Kendi dilleri olan Domari'yi (ya da Türkçede Domca) korumuşlardır ancak Kurmanci, Zazaca ve Türkçe de konuşurlar, Domca'yı daha çok grup içinde kullanmayı tercih ederler. Kültürel açıdan Kürt nüfusa yakın olmalarına rağmen, onlar tarafından belirgin ve şiddetli ayrımcılığa maruz kalmışlardır, belgelenmiş fiziksel saldırı ve cinayetler mevcuttur. Ayrıca bölgedeki güvenlik kuvvetlerinden de ayrımcı muamele gördüklerini ifade etmektedirler. Domların çoğu tasavvufi İslam'a ve yerel şeyhlere yakındır ancak Doğubayazıt civarında yaşayanlardan bazıları Yezidi'dir.

[12] Bkz. Uluslararası Roman Çalışmaları Ağı. "Reaching the Romanlar. A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roman (Gypsy) communities in Istanbul", British Council, Türkiye, 2005. Türkiye'nin yedi bölgesindeki şehirleri kapsayan ERRC/hYd/EDROM araştırmasında görev alan araştırmacılar, bu sayının 4,5–5 milyon olduğunu tahmin etmektedir. Trakya bölgesindeki Romanlar, bölge nüfusunun yüzde 6-7'sini oluştururken, tüm Türkiye'deki Çingene toplulukların (Roman, Dom, Lom ve Göçebeler) ülke nüfusuna oranı yüzde 2'dir.

Yaklaşık 500,000 civarında bir nüfusa sahiptirler ancak bu sayının daha ileri araştırmalarla doğrulanması gerekmektedir. Genellikle aşırı derecede yoksuldurlar ve pek çoğu göçebedir.

Lomların kökenleri son derece belirsizdir. Yine de 11. yüzyılda Romanlardan "ayrılan" ve batıya doğru ilerlemek yerine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun doğusunda kalmış bir grup olmaları muhtemeldir. Günümüzdeki Lom nüfusu çoğunlukla, 1870'lerde Kafkasların fethinin ardından Ruslar tarafından yürütülen etnik temizlik sırasında Türkiye'ye göçe zorlananların torunlarından oluşur. Şimdilerde kuzey doğu ve Karadeniz bölgesinde küçük topluluklar halinde yaşamakta ve küçümseyici bir deyim olan Poşa kelimesiyle adlandırılmaktadırlar. Çoğunluğu yerleşiktir ve tarımla uğraşırlar, ancak bazılarının mesleği de vardır, fakat bu kişiler Türkiye'de mevki sahibi çok sayıda Çingenenin yaptığı gibi etnik kökenlerini "saklamaktadır". Bazıları anadilleri olan Lomavren'i konuşmayı ve müzisyenlik geleneğini sürdürmektedir ancak çoğu, dilini "kaybetmiş"tir ve 60 yaşın altındakilerin çok azı bu dili akıcı biçimde konuşabilmektedir. Nüfusları 150,000 kadardır ancak bu sayılarla ilgili tahminde bulunmak çok zordur.

Geygelliler ve diğer gezgin gruplar, etnografik çalışmalarda "Yörük" olarak tanımlanan esas göçebe Çingene gruplarıdır. Çoğu Alevidir ve (İstanbul Kuştepe'deki Aleviler ya da İç Anadolu'daki Geygelli Yörükleri gibi Çingenece kimi kelimeleri kullanarak iletişim kurmalarına rağmen) yerleşik hayata geçenlerden bazıları Alevi kimliğini benimsemiş ve Çingene mirasını reddetmiştir. Kökenleri Ortaçağ'daki Çingene topluluklarına dayanan fakat artık kendini onlarla özdeşleştirmeyen, başka kimlikler benimsemiş bazı gruplar da mevcuttur. Bu grupları ayırt etmek güçtür zira çoğu Türk toplumunun sınırları içindedir ve sayıları hakkında tahminde bulunmak da mümkün değildir. Trakya'da Mangosür ve Çalgar dâhil olmak üzere bir dizi isimle bilinirler ve diğer Çingene toplulukları çoğunlukla bu gruplardan birileriyle evlenmez.

Romanlar, Domlar, Lomlar ve "Çingeneler" (İngilizcedeki "gypsy" kelimesine yakın, küçümseyici ve olumsuz çağrışımları olan sözcük) arasındaki farklılıklar, araştırmacılara en net aktarılan kavramlardan biridir.[13] Örneğin, Bodrum-Milas'ta, Selimiye Mahallesi'nde görüşülen Romanlardan biri "Hepimiz Türk ve Müslümanız" cümlesini özellikle vurgulamış ve "Romanlar temiz, çalışkan ve ahlaklı insanlardır, Çingeneler ise pis, gezgin hırsızlardır..." [14] diyerek Romanlarla Çingeneleri birbirinden ayırmıştır. Araştırma esnasında hemen hemen tüm durumlarda, "Çingeneler" ve diğerleri arasında yapılan ayrım, olumsuz basmakalıp örneklere ve önyargılara dayanıyordu. Bu önyargıların çoğu, farklı gruplar tarafından iyice içselleştirilmiş görünmektedir. Örneğin Bursa'da görüşülen Romanlardan biri, Roman olarak doğmanın "doğal olarak işsiz"[15] anlamına geldiğini belirtmiştir.

[13] Bkz. Sonia Tamar Seeman (2006), "Presenting "Gypsy", Re-Presenting Roman: Towards an Archaeology of Aesthetic Production and Social Identity", Music and Anthropology; the Journal of Musical Anthropology of the Mediterranean, no. 11, http://levi.provincia.venezia.it/ma/index/number11/seeman/see_0.htm

[14] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ekim 2006, Bodrum.

[15] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ağustos 2006, Bursa.

Kendilerine atfettikleri özellikler ve geniş grup içinde kimliklerini kabullenişleri, her durumda Çingeneliğin en güvenilir göstergesi gibi görünmektedir. Öte yandan dışarıdan yapılan tanımlamalar da çok önemlidir, zira toplumun geneli, devlet ya da resmi görevliler kimin Çingene olup, kimin olmadığının belirlenmesinde hayati bir rol oynar. İstanbul Kuştepe'deki Teber-Abdalların (Aleviler) çoğu, mahalledeki Roman toplulukla ortak kültürel biçimlenme ve adaptasyona rağmen, "Çingene" olmadıkları konusunda çok nettir. Kürt, Abdal ya da Roman fark etmeksizin tüm görüşülenlerin ifadelerine bakıldığında, mahalleye göre kimlik belirlemede ana etken, iş ararken, çocuklarını okula kaydettirirken ya da devlet kurumlarıyla irtibata geçtiklerinde iletişim kurdukları kişilerin kendilerini "Çingene" biçiminde damgalamalarıdır.

Ayrıca, kendilerine atfettikleri özellikler, geçmişteki gibi grubun tamamının (örneğin Sulukule, Kuştepe, Çinçin Bağları ve Hançepek'tekiler) sürdürdükleri meslekleri ve "etnik olarak" daha önceki tanımlamaları da içermektedir. İstanbul Sulukule'de ve Diyarbakır Hançepek'te bir zamanlar müzisyen ve dansçı olanlar şimdi geri dönüşüm ve kâğıt toplama işine dönmüş, Kuştepe'de Atina Yunancasından bir hayli etkilenmiş bir Roman dili konuşanlar, eskiden sepetçilik yaparken, şimdi çiçek satarak ya da mobilya cilalayarak hayatlarını kazanıyor, Ankara Çinçin Bağları Mahallesi'nde faytonculuk ya da tüccarlık yapanlar özellikle kentsel dönüşüm sürecinde mahallelerinin geniş ölçüde yıkılmasıyla beraber, İstanbul'a göç ederek turistik semtlerde ayakkabı boyacılığına başlamışlar. İster demirci, ister ayı oynatıcısı, ister tarakçı olsun, meslek alanındaki bu kayma, Romanların kendini tanımlama ve göç hikâyelerini etkilemiştir. Yine bazı meslekler, özellikle diğer mesleklere göre daha "Çingenelere özgü" kabul edildiği için - diğerlerinden daha yüksek statüye sahip olan müzisyenlik gibi- önemli bir kimlik işareti sayılmıştır. Öyle ki, eskide kalan "geleneksel" meslekler, araştırmaya katılanların pek çoğu için kendi kimliklerinin bütünleyici bir parçasıdır. Ancak yine de değişen ekonomik koşullar ve sosyal gerçeklikler, güncel mesleklerin artık güvenilir bir kimlik göstergesi olmadığını göstermektedir.

Ekim 2006'da Erzurum'daki bir Poşa (bu tanım olumsuz çağrışımlarına rağmen yaygın olarak kullanılmaktadır) topluluğuyla görüşen araştırmacılar, bu karmaşıklığa tanık olmuştur. Şehrin dışında bulunan sanayi mahallesinin nüfusu Kürtlerden ve Çingenelerden oluşmaktadır. Topluluğun dışındakilere göre, buradaki Çingeneleri tanımlamak için birçok terim kullanılır; Poşa, Dom ve Göçebe bunların en yaygınlarıdır. Araştırmacılar, bölgedeki Çağlayan Mahallesi'nde bir grup genç erkekle görüşme yapmıştır. Gruptan bazıları, kendini Poşa olarak tanımlayıp, Poşaların güvenilmez, sadece "kirli işler" yapan, suçlu ve toplum dışı olduklarına ilişkin önyargılara itiraz ederken, bazıları da Kürt olduklarını iddia etmiştir. Mahalledeki başka bir aile de araştırmacılara, esasen Kürt olduklarını söylemiştir. Görüşme sırasında ailenin çocuklarından biri, günlük yaşamda başkalarından farklı kelimeler kullandıklarını açıklamaya girişmiş (bunlar çok bilinen Romanca kelimelerdir: örneğin, pani-su, manro-ekmek) ve gruptakileri "manus" (Çingene dilinde "adam" kelimesine benzeyen bir sözcük) olarak tanımlamıştır. 500 haneden oluşan ve çoğunluğu "Poşa" olan bir topluluğun içinde yaşayan bu aile, 1960'lara kadar göçebe bir hayat sürmüştür.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Aşkale'de görüşülen Çingeneler "Göçebe" deyimini kullanmayı tercih etmiştir. Konu ile ilgili olarak enine boyuna konuşan bir aile, araştırmacılara, Artvin'den gelen "Gürcüler" olduklarını ve 30 yıl önce Aşkale'ye yerleştiklerini anlatmıştır. Bundan önce ise, kışı Aşkale'de, yaz aylarını Artvin civarında geçirmişler, başkaları da göç ederek onlara katılmış ve böylece topluluk, bölgede 300, mahallede 20 haneye ulaşmıştır.

Adana'da görüşme yapılan bir kişi, "Çingene" olarak nitelendirilmek istemediği için kendi mahallesine varmadan otobüsten indiğini ve kendisine "Çingene" yerine "Roman" denmesini tercih ettiğini söyleyerek, Çingenelerin suç, yoksulluk ve kötü davranışlarla özdeşleştirildiğinden[16] bahsetmiştir. Adana'da görüşülen bazı kişiler de bindikleri taksinin şoförünün, gittikleri mahalleyi ve kimliklerini bilmesi halinde, ücreti ödememelerinden şüpheleneceğini düşündükleri için kendi mahallelerine varmadan önce taksiden indiklerini belirtmiştir.

Edirne Keşan'da, araştırmacılara "Biz Türk ve Müslümanız ancak aynı zamanda Romanız" denmiştir.[17] Araştırma sırasında defalarca tekrarlanan bu örnek, Türk kimliğinde odaklanan milliyetçi ideolojinin başarısını göstermektedir. İlçede bulunan dört Roman derneğinden biri, aşırı milliyetçi siyasi partilere yakınlığıyla Türkiyeli Romanlar arasında yaygın olan milliyetçi kimliği yansıtmaktadır. Araştırmacılar, ülkenin değişik kentlerinde, ayrı bir grup olma kavramına kuşkuyla yaklaşan Çingenelerle karşılaşmıştır. Görüşmeler, Çingeneleri "farklı" bir grup olarak tanımlamadaki "bölücülük" potansiyelinden rahatsız olanlar tarafından sık sık kesilmiştir. Örneğin İstanbul-Kuştepe'deki araştırma ziyaretinde, grubun dışından tartışmayı dinleyen biri, Romanların Türk toplumu tarafından ayrımcılığa maruz kaldığı öne sürülünce, araştırmacılara ve onlarla konuşan Romanlara sinirlenmiş, uzun bir söylev çekmiştir.[18] Görüşülen herkes, devlete bağlılıklarını vurgulamaya çok özen göstermiştir. Örneğin İzmit'te Romanlar, oğullarını devleti korumak üzere askere gönderdiklerini, böylece "bölücülerle mücadelesinde devlete destek olduklarını" söylemiştir. Ayrıca, "Cumhuriyet'in bütünlüğünü baltalamaya çalışanlara karşı olduklarını da" ifade etmişlerdir.

Türkiye'deki Romanlar arasında doğum, ölüm ve evliliğe ilişkin adetler, esasen sadece Romanlara özgü değil, toplumun geneli tarafından paylaşılan türdendir. Bu konudaki kutlama, hediye verme ve dini merasimler gibi adetlerin çoğu (yeni doğan bebeği nazardan korumak için nazar boncuğu takmak gibi) Romanlar arasında da benzerdir. Tüm geleneklerde olduğu gibi ermişlere ve "doğanın güçleri"ne kıymet verme, Türkiye'deki Çingene toplulukları arasında yaygındır (Alevilerin ve Balkanlar'daki Çingenelerin Kakava ya da Hıdrellez kutlaması gibi). Ancak bu, özellikle kırsal kesimdeki başka birçok topluluğun da paylaştığı bir özelliktir ve "Çingene" tarihindeki inanışların değil, bölgedeki farklı dini etkilerin bir yansımasıdır. Müslüman ve Hıristiyan ibadet biçimleri arasındaki senkretizm* düzeyi hayli yüksektir; söz

[16] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Eylül 2006, Adana.
[17] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Eylül 2006, Keşan.
[18] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ocak 2007, İstanbul.

gelimi Aleviler, Abdallar ve Yezidi gruplar arasında senkretik inanç biçimleri açıkça görülmektedir.

Dilsel açıdan bakıldığında da son derece karmaşık bir tablo ortaya çıkar ve bunu ayrıntılı bir biçimde belgeleyebilmek için çok daha büyük ve derinlemesine bir araştırma gerekir. Örneğin, Türkiye'nin batısındaki Romanlar arasında, kendi dillerinde konuşma becerisi, Bulgaristan ile karşılaştırıldığında nispeten düşüktür. Genellikle daha yaşlı nüfusun sahip olduğu bu beceri, özellikle Balkanlar'daki Müslüman Çingeneler arasında konuşulan Xoraxane ve Arlia lehçeleri etrafında kümelenmiştir. Diğer bölgelere ait lehçeleri (örneğin Kuştepe'de Selanik Romancası ya da Tophane'de Atina Romancası) konuşan geniş ailelere ilişkin örnekler de mevcuttur. Trakya'nın bazı yerlerinde, Güney ve Orta Bulgaristan'dan gelen ve Ulah dili konuşan Romanlara rastlanmaktadır ancak bunlar yerleşik değillerdir.[19] Gelibolu'daki bir örnekte, 1930'larda Romanya'da yaşadıkları zulümden kaçıp Türkiye'ye iltica eden bir aile, buraya Ulah dilinin epey değiştirilmiş bir türünü taşımıştır.

Batı Anadolu'da durum yeniden farklılaşır: Bursa'da, 2000 kişilik nüfusa sahip Mustafa Kemal Paşa Mahallesi'nde ve hatta daha geniş Çingene nüfusuna sahip Yenidere Mahallesi'nde dört farklı lehçe konuşulur. (Halen İstanbul Dolapdere'de yaşayan bir Roman, Yenidere Mahallesi nüfusunun 10 bin kişi olduğunu belirtmiştir). Anadilin kullanımı, Ankara bölgesinde azalır. Ancak karmaşa, Domlar arasındaki dilsel beceri seviyesinin çok yüksek olduğu Türkiye'nin doğu bölgelerinde bir kez daha ortaya çıkar. Türkiye'nin güneydoğusunda Dom, Kürt ve Arap dillerinin karışımından oluşan bir dilin varlığı belgelenmiştir. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Lom nüfusun anadil kullanımının boyutları henüz tam bilinmemektedir. Bu kısa özette de belirtildiği gibi dilsel çeşitlilik, gelecekte yapılacak araştırmalar için zengin bir kaynak sağlayacaktır.

Türkiye Çingeneleri, dini inanışlar bakımından da çeşitlilik gösterir. Sünniler, Şiiler, tarikatlara yakın gruplar (Diyarbakır Hançepek Mahallesi ve Balıkesir'de Roman grupların dâhil olduğu iki tarikat vardır) ve hatta Türkiye'nin kuzeydoğusundaki Ani yöresinde küçük Yezidi Çingene grupları mevcuttur. Yehova Şahitliği inancını benimsemiş kişilere ve Trakya'da yaşayan bazı Ortodoks Hıristiyanlara da rastlamak mümkündür. Türk vatandaşlığı kavramının İslam inancıyla tamamlandığı kabul edildiğinden, Müslümanlık dışındaki kimlikleri belgelemek sorun yaratmıştır. Araştırma sırasında yöneltilen dini inanışla ilgili sorular, "Çingenelik" kimliği üzerinde özel bir etkiye sahiptir. Kimileri, gündelik yaşamda bazı ritüelleri "kendi bildikleri yoldan, kendi bildikleri şekilde" yapan başkalarının Müslüman olmadıklarını iddia ederken, bir diğer grup ise İslamın şartlarını yerine getirdiklerini, camiye gittiklerini söyleyerek, kendilerine "Çingene" denmesine tepki göstermektedir. "İnançsızlık", Bizans, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi dâhil olmak üzere tarih boyunca Çingenelere sık sık yöneltilen bir

* Senkretizm: Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırma. (TDK)

[19] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ocak 2008, Silivri

suçlamadır ve "azınlık" kavramı da esasen, Cumhuriyet için temel belge niteliğinde olan 1923 Lozan Antlaşması'na göre "gayrimüslim" olmakla bağlantılıdır. Çingene nüfus arasında Alevilik, Şiilik gibi İslam mezhepleri pek fazla benimsenmemiş ve Sünni İslam haricinde herhangi bir inanca bağlı olanlar (bunlar genellikle Türkiye dışından gelen gruplardır) hep azınlıkta kalmıştır.

Türkiye'de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve

Anita Danka[1]

I. Uluslararası ve Bölgesel İnsan Hakları Koruma Çerçevesine Uyum

Birleşmiş Milletler (BM) Standartları

Türkiye Cumhuriyeti, temel insan hakları sözleşmelerinin büyük çoğunluğuna taraf bir ülkedir. Birleşmiş Milletler Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de (ICCPR), 23 Eylül 2003 tarihinde onaylanmış ve 23 Aralık 2003'te yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin 26. maddesi herkesin kanun önündeki eşitliğini ve herkes için eşit korumayı garanti altına alır. Bu madde, tanınmış tüm haklara ilişkin ayrımcılığı yasaklaması nedeniyle "müstakil" bir ayrımcılık yapmama garantisi niteliğindedir ve ayrımcılığın yasaklandığı alanlara ilişkin liste "açık uçlu"dur. ICCPR, azınlık haklarına özellikle gönderme yapan bir hüküm içeren tek evrensel anlaşmadır. 27. madde, azınlıkların kültürlerini sürdürmelerini, dinlerini açıkça sahiplenmelerini, ibadet etmelerini ve topluluk içinde kendi dillerini kullanmalarını teminat altına alır. Türkiye, sözleşmeyi onaylarken 27. maddenin kapsamını ciddi ölçüde sınırlandıracak bir çekince koymuştur. Türkiye, bu sözleşmenin hükümlerinin, "yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını" ve sözleşmenin "ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu" beyan etmiştir. Bunun dışında, 27. maddenin hükümlerini, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını" da saklı tutmuştur.[2] Bu çekinceye altı ülke[3], "Türkiye'nin bahsi geçen Sözleşme'nin

[1] Yazar, çalışmaya katkısından dolayı Oliver Pahnecke'ye teşekkür eder.

[2] Sözleşmenin tam metni ve çekinceler için bkz:
http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411/MEDEN%C4%B0%20VE%20S%C4%B0YAS%C4%B0%20HAKLARA%20%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N%20ULUSLARARASI%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.doc

[3] İtiraz eden ülkeler Güney Kıbrıs, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, Portekiz ve İsveç'tir.

konusuna ve amacına bağlılığına ilişkin şüphe uyandırdığı" gerekçesiyle itiraz etmiştir.[4]

İsveç, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile kanunlaştırılmış yerleşik teamül hukukuna göre, bir sözleşmenin hedef ve amacıyla bağdaşmayan çekincelere izin verilemeyeceğini ve Türkiye'nin ICCPR'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli olan tüm hukuki değişimleri üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

ICCPR'nin Birinci İhtiyari Protokolü, Türkiye tarafından 24 Ekim 2006'da onaylanmış ve 24 Şubat 2007'de yürürlüğe girmiştir. Böylece BM İnsan Hakları Komitesi, Türkiye tarafından haklarının ihlal edildiğini iddia eden bireylerin şikâyetlerini inceleme hakkına sahip olmuştur. ICCPR'nin idam cezasının ilga edilmesine ilişkin İkinci İhtiyari Protokolü ise 2 Mart 2006'da onaylanmış ve Haziran 2006'da yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni (ICESCR) 23 Eylül 2003'te onaylamış ve Sözleşme, 23 Aralık 2003'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye, bu Sözleşme için de ICCPR'dekine benzer çekinceler koymuş; sözleşmenin hükümlerini, yalnızca "diplomatik ilişki içinde olduğu taraf devletlere karşı uygulayacağını" ve sözleşmenin "ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu" beyan etmiştir. Türkiye ayrıca, "Sözleşme'nin 13. maddesinin 3. ve 4. paragrafları hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 3., 14. ve 42. maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını" saklı tutmuştur.[5] Türkiye'nin ICCPR'ye koyduğu çekincelere itiraz eden ülkeler, yine aynı hukuki temellere dayanarak ICESCR'ye dair çekincelere de karşı çıkmışlardır.

Ekonomik ve kültürel haklar, imzacı devletlere, "mevcut kaynaklarının azamisi ile" hareket etmeye ilişkin olarak "aşamalı yükümlülük" getirmektedir.[6] Ancak şunu vurgulamak önemlidir:

---

[4] İsveç tarafından yapılan itiraz en kapsamlı olanıdır: "Sözleşme'yle tanınmış hakların güvence altına alınması ve bu haklara saygı gösterilmesinin, yargı yetkisine tabi bireylerle ilişkilerinde tüm taraf Devletler için bir zorunluluk olduğu unutulmamalıdır. Ulusal topraklarla sınırlandırma, taraf Devletin yükümlülüklerine bu açıdan ters düşmektedir ve Sözleşme'nin konusu ve amacıyla bağdaşmamaktadır... Daha detaylı bir netleştirmenin yokluğu neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na yapılan genel gönderme, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili hükme ilişkin derogasyonunun seviyesini açıkça belirtmemekte; Türkiye Cumhuriyeti'nin, Sözleşme'nin konusuna ve amacına bağlılığına ilişkin ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Azınlık mensuplarının haklarına, Sözleşme'nin 27. maddesi gereği, ayrımcılık yapılmaksızın saygı gösterilir. Sözleşme'nin 27. maddesine ilişkin olarak İnsan Hakları Komitesi'nin 23. Genel Tavsiyesi'nde belirttiği üzere, azınlıkların varlığı devletin kararına göre değişmez; objektif bir kriterle değerlendirilmesi gerekir. 27. maddenin uygulanmasının Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Lozan Antlaşması ile ek hükümlerinin altında kalması, İsveç Hükümeti'ne göre, Sözleşme'nin konusuyla ve amacıyla bağdaşmamaktadır. Belgenin İngilizce metni için bkz: http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/docs/ObjectionsICCPR.pdf, s. 30–31.

[5] Sözleşmenin metni ve Türkiye'nin beyanı ve çekinceleri için bakınız: http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411/EKONOM%C4%B0K,%20SOSYAL%20VE%20K%C3%9CLT%C3%9CREL%20HAKLARA%20%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N%20ULUSLARARASI%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.doc

[6] Bu kavrama ilişkin olarak Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (BMESKHK) şu

Sözleşme'nin 2(2). maddesi ile düzenlenen "ayrımcılık yapmama" yükümlülüğü derhal uygulanmalıdır ve bu yükümlülük aşamalı tahakkuka ya da kaynakların uygunluğuna tabi değildir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), tüm çocuklar (18 yaşın altındaki her insan "çocuk" olarak tanımlanır) tarafından, hiçbir ayrımcılığa tabi olmadan kullanılacak hakları sıralamaktadır. 3. madde, Sözleşme'nin temel ilkesini, "çocuğun yararı" olarak ortaya koyar ve bu ilkenin, çocuğu ilgilendiren bütün faaliyetlerde göz önüne alınması gereken ilk unsur olması gerekliliğini belirtir. Sözleşme, Türkiye tarafından 4 Nisan 1995'te onaylanmış, 4 Mayıs 1995'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin 17., 29. ve 30. maddelerindeki hükümleri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın lafzına ve ruhuna uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutmuştur.[7] İrlanda, Hollanda ve Portekiz, bu çekinceye, "ulusal hukukun genel ilkelerine gönderme yapılarak Sözleşme'den doğan sorumlulukları sınırlandırma amacı taşıyan böylesi çekincelerin, bu Devletlerin, Sözleşme'nin konusuna ve amacına bağlılıklarına ilişkin şüphe uyandırabileceği ve ayrıca uluslararası sözleşme hukukunun temellerinin zayıflamasına katkıda bulunacağını"[8] belirterek itiraz etmiştir.

Çocuk Hakları Komitesi, Türkiye'nin başlangıç raporunu Mayıs ve Haziran 2001'de incelemeye almış ve Sözleşme'nin 17., 29. ve 30. maddelerine konan çekincelere ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Komite, "Bu çekinceler, bazı durumlarda, özellikle eğitim, ifade özgürlüğü, kendi kültürünü yaşatma ve kendi dilini konuşma haklarına ilişkin alanlarda, 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile azınlık olarak tanınmamış etnik gruplara ait çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir"[9] demiştir.

Komite ayrıca, "Ombudsman" ya da "çocuk komisyonu" gibi, çocuk haklarını takip edecek ve Sözleşme'yle korunan haklarının ihlal edildiğine ilişkin çocuklardan gelecek şikâyetleri kayda geçirip çözümüyle ilgilenecek bağımsız yapıların yokluğuna da dikkat çekmiştir.[10] Raporda, "Ayrımcılık yapmama ilkesinin (Sözleşme'nin 2. maddesi) 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile azınlık olarak tanınmayan çocuklara tam olarak uygulanmadığı belirlenmiştir; özellikle Kürt kökenli çocuklar; özürlü çocuklar, evlilik dışı doğan çocuklar, kızlar, mülteciler ve mülteci

---

açıklamayı yapmaktadır: "Aşamalı yükümlülük kavramı ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilemeyeceğinin kabul ve teyit edildiğini ortaya koymaktadır... Yine de hakların zaman içinde veya diğer bir deyişle giderek artan bir şekilde gerçekleşmesi yükümlülüğün içinin boşaltılacak şekilde yanlış yorumlanmaması gerekmektedir... Dolayısıyla bu ibare söz konusu hedefe mümkün olduğunca çabuk ve etkin bir şekilde ulaşma yükümlülüğü getirmektedir..." Bakınız: BMESKHK 3 No'lu Genel Tavsiye, Taraf Devlet Yükümlülüklerinin Niteliği (Sözleşme 2. Madde, 1. Paragraf), Paragraf 9. http://ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY03.doc

[7] Metin için bkz: http://www.shcek.gov.tr/Cocuk_Haklari/Cocuk_Haklarina_Dair_Sozlesme.asp

[8] Çekince metinlerinin İngilizcesi için bkz. http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/11.htm

[9] Çocuk Hakları Komitesi, Sözleşmenin 44. Maddesi Uyarınca Taraf Devletler Tarafından Sunulan Raporların Değerlendirilmesi, Çocuk Hakları Komitesi'nin Sonuç Gözlemleri: Türkiye, Crc/C/15/Add.152 / 8 Haziran 2001, Paragraf 11. http://www.shcek.gov.tr/Cocuk_Haklari/BM_CH_Komitesi_Sonuc_Gozlem.asp.

10 Aynı kaynakta, paragraf 19.

statüsü kazanmak isteyen çocuklar, ülke içinde iç göçe tabi tutulan çocuklar ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan çocuklar ile özellikle yeterli sağlık ve eğitim olanaklarına erişebilme imkânlarına göre kırsal kesimde bulunan çocuklar bakımından tam anlamı ile uygulanmamasından kaygı duyulmaktadır"[11] ifadesine de yer veren Komite, şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Komite, ayrımcılığı engellemek ve ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almasını taraf devlete tavsiye etmektedir. Komite ayrıca, çocuklara yönelik ayrımcılığı izlemek amacıyla uygun verilerin toplanmasını tavsiye etmektedir, bu bağlamda öncelikle yukarıda belirtilen zor durumdaki gruplara mensup kişiler, tüm ayrımcılık biçimlerinin sona erdirilmesini amaçlayan kapsamlı planlar geliştirecek bir bakış açısı ile ele alınmalıdır."[12]

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW), cinsiyete dayalı ayrımcılığın yok edilmesini sağlayacak yöntemlere ve devletlerin yükümlülüklerine ilişkin ana hatları belirlemiştir. Bu belgede yazılı haklar, kanun önünde eşit muamele görme hakkını; eğitimde, siyasete katılmada, istihdamda, sağlık ve ekonomide eşitlik hakkını; cinsel sömürüye uğramama hakkını ve eşitsizliğin üstesinden gelmek için geçici özel önlemler alma imkânını içermektedir. Türkiye, bu Sözleşme'ye 20 Aralık 1985'te katılmıştır ve Sözleşme, 19 Ekim 1986'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'nin 29. maddesinin 1. fıkrasına, 15. maddesinin 2. ve 4. fıkralarına ve 16. maddesinin 1 (c), (d), (f) ve (g) bentlerine çekince koymuştur. 20 Eylül 1999'da Türk Hükümeti, 29. maddenin 1. fıkrası hariç olmak üzere diğer çekincelerini geri çekmiştir.

Ocak 2005'te, CEDAW Komitesi Türkiye'nin Sözleşme'yle uyumunu incelemiştir. Komite, Türk hukukunun, Sözleşme'nin 1. maddesine uygun biçimde, kadına yönelik bir ayrımcılık tanımı içermediğini endişeyle belirtmiştir.[13] Komite ayrıca, Ceza Kanunu ile Medeni Kanun'un bazı hükümlerindeki kadınlara ve kızlara yönelik ayrımcı ifadelerin varlığını sürdürdüğünü açıklamıştır. Komite özellikle, genital muayene ya da bekâret kontrolünün bazı koşullar altında kadının rızası olmaksızın yapılabilmesinin ve Ceza Kanunu'nda "namus cinayeti" yerine "töre cinayeti" teriminin kullanımının, kadınlara yönelik böylesi suçların faillerinin daha az etkin biçimde kovuşturulmasına ve daha düşük cezalar almasına neden olabileceğine ilişkin endişe taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca Komite, 15–18 yaş arası gençlerin karşılıklı rızaya dayalı cinsel ilişkilerinin cezalandırılmasının, özellikle de ataerkil tutumların sürekliliğinin ışığında, genç kadınlar üzerinde daha ciddi etkiler yaratacağını belirtmiştir. Komite, "tüm koşullar altında genital muayenenin kadının rızasına bağlı olması; töre ya da namus adına işlenen tüm suçların nitelikli insan öldürme sayılması ve kanun tarafından en ağır cezaya tabi tutulması; 15–18 yaş arası gençlerin karşılıklı rızaya dayalı cinsel ilişkilerinin cezalandırılmasının yeniden gözden geçirilmesi" konularında Türkiye'yi teşvik etmiştir.

---

[11] Aynı kaynakta, paragraf 29.

[12] Aynı kaynakta, paragraf 30.

[13] Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Türkiye Değerlendirme Raporu. s. 4. (32. Oturum. 10–18 Ocak 2005.) Raporun İngilizce tam metni için bkz. http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/464/38/PDF/N0346438.pdf?OpenElement.

Komite, ayrıca, aile içi şiddet dâhil olmak üzere kadınlara yönelik şiddetin devam ettiğine ve barınaklar dâhil olmak üzere şiddet mağduru kadınlar için destek hizmetinin nicel olarak yetersizliğine ilişkin endişelerini dile getirmiştir. Bunun yanında, Komite, Belediyeler Kanunu'yla, hayata geçirilmesinin denetimini sağlayacak yeterli mekanizmalar olmaksızın ve masrafların karşılanacağı güvence altına alınmaksızın, barınak oluşturma sorumluluğuna ilişkin yetkinin belediyelere verildiğine işaret etmiştir. Komite, Türkiye'ye "insan haklarının ihlali anlamına gelen aile içi şiddet de dâhil olmak üzere kadına yönelik şiddeti engelleme ve onunla savaşmaya ilişkin çabalarını arttırması" yönünde çağrıda bulunmuştur.

Komite, "siyasi ve kamusal yaşamın tüm alanlarında kadınların temsiliyetinin yetersizliği ve özellikle, hem ulusal hem de yerel karar mercilerindeki eşitliklerini sağlama yönündeki ilerlemenin üzücü derecede yavaş olması", "okuma-yazma bilmeyen kadın oranlarındaki yükseklik", "kızların ve kadınların, eğitim-öğretimin tüm kademelerine devamlılığına ve bitirmelerine ilişkin oranların düşüklüğü" ve "bu tutarsızlıkların, bölgesel ve etnik farklılıklarla daha da ciddi hale gelmesi nedeniyle" duyduğu kaygıyı da vurgulamıştır. CEDAW Komitesi, ayrıca, "anadili Türkçe olmayan kadın ve kızların eğitime erişim ve eğitimde başarı alanlarında ayrımcılığın birçok çeşidiyle yüz yüze geldiklerini" ve "okullar ile üniversitelerde başörtüsü takma yasağının kızlar ve kadınlar üzerindeki etkilerini" kaydetmiştir. Komite, "kadınlardaki yüksek okuma-yazma bilmeme oranının düşürülmesi, kızlarla kadınların, eğitim ve öğretimin tüm kademelerine erişiminin güçlendirilmesi ve kadınlarla erkekler için eğitim ve iş seçimlerinde çeşitliliğin aktif olarak teşvik edilmesi yönünde proaktif önlemler alınmasını" tavsiye etmiştir. Türkiye'ye, özellikle kırsal alanda, çeşitli etnik gruplara mensup ve anadili Türkçe olmayan kızların ve kadınların karşılaştığı eğitime ilişkin zorlukların üstesinden gelinmesine ve aynı zamanda bölgesel farklılıkların çözümüne yönelik politika ve programların daha ileri ölçüde hayata geçirilmesi çağrısı yapılmıştır. Bunların yanı sıra Komite, Türkiye'ye, Sözleşme'nin 11. maddesinin bütünüyle hayata geçirilmesini sağlayacak önlemleri alması çağrısında bulunmuş ve özellikle eğitim ve öğretim alanındaki mesleki ayrımcılığı bertaraf etmesini tavsiye etmiştir.

Türkiye, CEDAW İhtiyari Protokolü'nü 2002'de onaylamıştır. Böylece Komite, Türkiye'den gelecek bireysel bildirimleri kabul etme yetkisine sahip olmuştur. Ağustos 2004'te bir kişi Türkiye'ye karşı dava açmıştır.[14] Dava, eğitimi süresince ve ardından bir devlet lisesindeki iş hayatında başörtüsü taktığı için işten çıkarılan bir din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeniyle ilgiliydi. Başvuru sahibi, sınıfta başörtüsü takmanın, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125 E/a sayılı hükmü uyarınca, kurumdaki "barış, sükûn ve çalışma düzenini siyasi amaçlarla bozmak" ile eşdeğer olduğu iddiasıyla işten çıkarılmıştı. Bunun sonucunda da, devlet memuru olma hakkını ömür boyu yitirmişti. Davacı, Komiteye yaptığı bildirimde, CEDAW'ın 11. maddesinin Türkiye tarafından ihlal edilmesi sonucu mağdur olduğunu ileri sürmüştü. "Yalnızca kadınlara özgü bir giyim eşyası" olan başörtüsü takması nedeniyle işten çıkarılması ve kamu görevlisi statüsünün sona erdirilmesi ile çalışma hakkının, diğerleriyle eşit iş imkânına sahip olma

[14] Rahime Kayhan – Türkiye davası. (Başvuru No: 8/2005)

hakkının, terfi hakkının, iş güvenliğinin, emekli maaşından yararlanma hakkının ve eşit muamele görme hakkının Türkiye tarafından ihlal edildiğini iddia etmişti.[15]

Türkiye, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi (CERD) 16 Eylül 2002'de imzalamış ve Sözleşme, 16 Ekim 2002'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, kanun önünde eşitlik hakkını ve medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit yararlanmayı güvence altına almaktadır. Sözleşme, ülke vatandaşı olanlar ile yabancılara aynı şekilde uygulanmaktadır. Irk ayrımcılığı, "siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayrım, dışlama, kısıtlama ya da tercih" olarak tanımlanmıştır. Üye devletlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülükleri, yalnızca kendi eylemleri ile diğer kamu yetkililerinin eylemlerini değil, anı zamanda bireylerin, grupların veya örgütlerin eylemlerini de kapsamaktadır.[16] Devletler, ırksal üstünlük ya da kine dayalı fikirlerin yayılmasına karşı hareket etmeli, ırksal önyargılarla savaşmak ve hoşgörüyü arttırmak için önlemler almalıdır. Sözleşme, uygulamada belli ırksal ya da etnik grupların veya bireylerin haklardan eşit biçimde yararlanabilmeleri için, devletlerin "özel önlemler" benimsemelerine özellikle izin vermiş ve böylesi önlemlerin farklı ırksal gruplar için ayrı hakların kalıcı olarak tesis edilmesine yol açmayacağını önceden belirtmiştir. Türkiye şimdiye dek, Sözleşme'nin, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan 14. maddesi çerçevesinde bir beyanda bulunmamıştır.[17] Türkiye, Sözleşme'yi onaylarken, uygulamasını, yalnızca diplomatik ilişkiler içinde olduğu Üye Devletler ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile hukuki ve idari kurallarının tatbik edildiği ulusal topraklarla sınırlandıracak çekinceler koymuştur. İsveç, Birleşik Krallık ve Güney Kıbrıs, buna itiraz etmiştir.

İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (CAT), Türkiye tarafından 2 Ağustos 1988'de onaylanmış ve 1 Eylül 1988'de yürürlüğe girmiştir.[18] Türkiye, 30. maddenin 1. fıkrası hükmüyle bağlı saymadığını beyan ederek çekince koymuştur. 2 Ağustos 1988'de Türkiye, 21. ve 22. maddeler çerçevesinde, Komite'nin, Türkiye'nin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmediğine ilişkin olarak diğer taraf devletlerce yapılacak bildirimlerle, Sözleşme hükümlerinin Türkiye tarafından ihlalinin mağduru olduğunu iddia eden, yargı yetkisine tabi bireylerden gelecek bildirimleri kabul etme ve değerlendirme ehliyetine sahip olduğuna dair beyanda bulunulmuştur. Ancak, CAT'in Seçmeli Protokol'ü Türkiye tarafından henüz onaylanmamıştır.

---

[15] Komite, tüm iç hukuk yolları tüketilmediği gerekçesiyle başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

[16] Madde 2(1)/d. Sözleşme'nin tam metni için bkz. http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/irk.doc

[17] Bu konuda bilgi için bkz: http://www.unhchr.ch/html/menu2/8/stat4.htm ve http://www.unog.ch/80256EDD006B9C2E/(httpNewsByYear_en)/C6AA531CB528DA54C12573EF00371532?OpenDocument

[18] İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin tam metni için bkz. http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/iskence.pdf

Sözleşme'nin uygulanmasını denetleyen İşkenceyi Önleme Komitesi (CAT), 2003 tarihli raporunda, "polis nezaretindeki tutuklulara yönelik işkence ve diğer zalimane, gayriinsani veya onur kırıcı muameleye ilişkin çok sayıda ve tutarlı" iddia kaydedildiği; "polis nezaretindeki insanların taleplerinin reddedildiği, hukuki ve tıbbi yardıma yeterli erişiminin sağlanmadığı ve aile üyelerinin, gözaltına alınma hakkında ivedilikle haberdar edilmediğine" ilişkin iddialar bulunduğu ve "çok sayıda şikâyete rağmen, güvenlik güçleri mensupları hakkında işkence ve kötü muameleye ilişkin olarak kovuşturma ve cezalandırmanın nadiren gerçekleştiği, dava sürecinin aşırı derecede uzun olduğu, cezaların suçun ağırlığıyla orantılı olmadığı ve soruşturma esnasında işkence ile suçlanan memurların nadiren görevden uzaklaştırıldığı" saptamalarında bulunmuş ve bu hususlardaki endişesini dile getirmiştir.[19]

Komite, Türkiye'ye, gözaltındaki kişilerin, "özellikle tıbbi ve hukuki yardıma erişimlerinin ve aileleriyle irtibata geçmelerinin sağlanması suretiyle, [...] tüm tutukluların, kötü muamele ve işkenceye karşı mevcut korumalardan tamamen yararlanabilmelerinin" garanti altına alınmasını; "işkence ve kötü muamele yapıldığına ilişkin çok sayıdaki iddiaya yönelik olarak hızlı, tarafsız ve tam soruşturmanın yürütülmesini sağlayacak gerekli önlemlerin alınmasını ve bu bağlamda etkili ve şeffaf bir şikâyet sisteminin varlığının güvenceye alınmasını," "işkence içeren suçlara yönelik kısıtlamaların bulunduğu hükümlerin ilga edilmesini, işkence ve kötü muameleyle suçlanan devlet memurlarının davaları ile temyizlerinin çabuklaştırılmasını, işkence ya da kötü muamele yaptıkları gerekçesiyle soruşturması ya da davası devam eden güvenlik güçleri mensuplarının soruşturma süresince görevden uzaklaştırılmalarının ve suçlu bulundukları takdirde görevden alınmalarının sağlanmasını" tavsiye etmiştir. Ayrıca, Komite, "işkence ve kötü muamele mağdurlarına maddi tazminat, rehabilitasyon, tıbbi ve psikolojik tedavi dâhil olmak üzere, adil ve yeterli tazminatın sağlanması" çağrısında da bulunmuştur.[20]

Avrupa Standartları

Türkiye, 18 Mayıs 1954'ten bu yana İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ne (AİHS) taraftır ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yargılama yetkisi içindedir. Sözleşme'nin 14. maddesi uyarınca, Sözleşme'de ve Sözleşme'nin protokollerinde ana hatlarıyla belirtilen haklar, "cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayırımcılık yapılmaksızın" özel olarak güvence altına alınmıştır. Bu, müstakil bir ayrımcılığa uğramama hakkı değildir fakat Sözleşme'de sınırları belirtilen haklardan yararlanmaya ilişkin olarak uygulanır. Ayrımcılığa ilişkin genel bir yasak koyan 12. Protokol, kanunla güvence altına alınmış hakların kullanılmasında ayrımcılığı yasaklamaktadır. Türkiye, 12. Protokol'ü 18 Nisan 2001'de imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır.

---

[19] İşkenceyi Önleme Komitesi (CAT) Türkiye Raporu. 27/05/2003CAT/C/CR/30/5, s. 2. Raporun İngilizce tam metni için bkz: http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CAT.C.CR.30.5.En?OpenDocument.

[20] Aynı kaynakta, s. 4.

2006 ve 2007 yıllarında Mahkeme'nin Türkiye'ye ilişkin verdiği kararlar en yüksek sayıya ulaşmıştır.[21] 2007'de Türkiye'ye ilişkin verilen kararların 319'unda ihlalin varlığına, 7'sinde ihlal olmadığına kanaat getirilmiş, 4 dava dostane çözümle, biri ise başkaca kararla sona ermiştir.[22] Davaların çoğunluğu, adil yargılanma hakkının ihlaline ve dava sürecinin uzunluğuna (6. madde), kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına (5. madde) ve mülkiyet hakkına (1. Protokol'ün 1. maddesi) ilişkindir. 31 Aralık 2007 itibariyle beklemekte olan tüm davaların yüzde 12'sini Türkiye'ye karşı yürütülen davalar oluşturmaktadır; bu da Türkiye'yi, bekleyen davaların yüzde 26'sını oluşturan Rusya'nın ardından, ikinci sıraya yerleştirmektedir. Sözleşme'nin 14. maddesine atıfta bulunulan çok sayıda başvuru olmasına karşın, bu rapor hazırlanana dek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye'nin ayrımcılık yasağını ihlal ettiği yönünde yalnızca bir tek karar vermiştir. Dava, evlendikten sonra kızlık soyadını kullanmasına izin verilmeyen bir avukata ilişkindir.[23]

Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nı 24 Kasım 1989'da; 1 Ağustos 2007'de yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı da 27 Haziran 2007'de onaylamıştır. Sosyal Şart'ın önsözünde "Hiçbir ırk, renk, cinsiyet, din, siyasal görüş, ulusal soy veya sosyal köken ayırımı gözetmeksizin sosyal haklardan yararlanma hakkının sağlanması gerektiği" belirtilmiştir. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın E maddesi, bu Şart'ta yer alan haklardan yararlanma "ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, sağlık, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum ya da başka statüler gibi nedenlere dayanan *hiçbir* ayrımcılığa tabi olmaksızın" (vurgu yazara aittir) sağlanacağını bildirmektedir. Türkiye, Gözden Geçirilmiş Şart'ın 98 fıkrasından 91'ini kabul etmiş ancak 5. madde (örgütlenme hakkı), 6. madde (grev hakkını da içeren toplu pazarlık hakkı), 2. maddenin 3. fıkrası (asgari ücretli yıllık izin) ve 4. maddenin 1. fıkrası (ücret ve iyi bir yaşam düzeyi) hükümlerine çekince koymuştur. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı hükümlerine önceden koyduğu, yani çocukların ve gençlerin korunma hakkı ve engellilerin hakkına ilişkin çekincelerini ise kaldırmıştır. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ECSR), sözleşmeye taraf devletlere yönelik gözden geçirmelerinde, Türkiye'nin, sağlık hizmetlerine erişim hakkı,[24] işe alımda ayrımcılık yapmama,[25] sosyal ve ekonomik koruma[26] gibi

[21] 2006'da 334 dava, 2007'de 331 dava.

[22] Bilgi için bkz: http://www.coe.int/T/e/Com/about_coe/member_states/e_tu.asp#TopOfPage. Diğer kararlar: Yalnızca ifa, yeniden gözden geçirme, ilk itiraz ya da yetkisizlik.

[23] *Ünal Tekeli - Türkiye Davası*. (Başvuru No. 29865/96). Kararın tam metni için bkz: http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/29865_96.pdf

[24] Sağlığa ayrılan bütçenin hayli az olması ve sağlık kuruluşlarının yetersizliği, halkın ülke çapında sağlık hizmetlerine erişiminin garanti altına alınmadığı anlamına geliyor. Bakanlar Komitesi tarafından 4 Şubat 1998 tarihinde kabul edilen RecChS(98)4 kararı. Türkiye'ye ilişkin gözden geçirmelerin genel bir değerlendirmesi için bkz: http://www.sosyalhaklar.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=207 ve http://sosyalhaklar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=207&Itemid=149

[25] Gerekçe, işe alımda ayrımcılığın tazmin edilmesinin dört aylık maaşla sınırlı olmasıydı.

[26] Karar şuna dayanmaktaydı: Mevcut sosyal güvenlik planları, nüfusun önemli bir bölümünü kapsamamaktadır; genel bir aile yardım sistemi bulunmamaktadır.

alanlarda Şart'a riayet etmediğini tespit etmiştir. Türkiye, toplu şikâyet sistemini öngören 3. Protokol'ü imzalamamış ve onaylamamış durumdadır.[27]

İşkencenin ve Gayriinsani ya da Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi, Türkiye tarafından 26 Şubat 1988'de onaylanmış ve 1 Şubat 1989'da yürürlüğe girmiştir. Aralık 2005'te, Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT), kolluk kuvvetlerince tutulan kişilere yönelik muamele temelinde Türkiye'yi mercek altına almış ve yürürlükte bulunan, kötü muameleye karşı hukuki korumaların günlük uygulamasını değerlendirmiştir. CPT bu raporda, diğer başka hususların yanı sıra, şu noktaya vurgu yapar: "Kanunu uygulamakla yükümlü yetkililer hâlâ, zaman zaman gözaltındaki kişinin avukata erişimini, resmi ifadesi (yani yanında avukatı bulunduğu halde) alınmadan önce, yanında bir avukat olmaksızın ifade vermesini sağlamak için adeta özellikle engellemektedir. CPT bir kez daha, polis veya jandarma tarafından gözaltında bulunan kimselerin bir avukata erişimlerinin, kanunlar tarafından kendilerine hak olarak tanındığı üzere, gözaltı süresinin başladığı andan itibaren sağlanması konusuna dikkat çekmelidir."[28] Tıbbi tetkiklerin gizliliği konusundaysa CPT, "gözaltına alınan pek çok kişinin güvenlik güçlerinin önünde tıbbi tetkike tabi tutuldukları [...] ve aynı şekilde, tetkik sonuçlarının savcıya kapalı ve mühürlü bir zarfın içinde verilmesi yükümlülüğünün yerine getirilmediği gözlenmektedir"[29] saptamasında bulundu.

Türkiye henüz, ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarını koruyan ilk anlaşma olan Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'yi (FCNM) ya da Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı'nı (ECRML) onaylamamıştır.

Avrupa Birliği

Temel Haklara İlişkin Avrupa Şartı, cinsiyet, renk, etnik ya da sosyal köken, genetik özellikler, dil, din ya da inanç, siyasi ya da başka düşünce, ulusal bir azınlığa mensubiyet, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yasağını belirtir. Ayrıca, kültürel, dini ve dilsel çeşitliliğe saygıyı, kadın-erkek eşitliğini, çocuk haklarını, yaşlı haklarını ve engellilerin toplumsal yaşama dâhil edilmesini şart koşar. AB'nin genişleme politikası, tüm aday ülkelerin, Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılan normlara uyumunu şart koşar. Bu kriterler, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı ile azınlıkların korunmasının güvence altına alınmasını içerir. Ayrımcılık yapmama ilkesi, AB müktesebatında (*acquis communautaire)* sağlam temellere sahiptir. 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması'yla, genel bir

[27] Bilgi için (İngilizce) bkz: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=158&CM=7&DF=26/10/2005&CL=ENG

[28] "Avrupa İşkencenin ve İnsanlık dışı veya Onur kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT) tarafından 7–11 Aralık 2005 tarihinde yapılan Türkiye ziyaretine İlişkin Türk Hükümeti'ne Hazırlanan Rapor", CPT/Inf (2006) 30, paragraf. 23. Raporun İngilizce tam metni için bkz: http://www.cpt.coe.int/documents/tur/2006-30-inf-eng.pdf

[29] Aynı kaynakta, paragraf 26.

ayrımcılığı önleme ilkesi olan 13. madde kabul edilmiştir. Avrupa Birliği'nin temel karar organı olan AB Konseyi, 13. madde ile sahip olduğu yetkiyi kullanarak, istihdamda ve çalışmada din ya da inanç, engellilik, yaş ya da cinsel yönelime dayalı ayrımcılığı yasaklayan İstihdamda Eşitlik Yönergesi'ni;[30]istihdamda, eğitimde, öğretimde, sosyal güvenliğe, sağlık hizmetlerine, sosyal yardımlara, konut dâhil olmak üzere mal ve hizmetlere erişimde ırksal ya da etnik kökene dayalı ayrımcılığı hukuka aykırılık sayan Irk Eşitliği Yönergesi'ni[31] kabul etmiştir. Irk Eşitliği Yönergesi, "Üye Devletlerde eşit muamele ilkesini geçerli kılmak amacıyla ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılıkla mücadele için" (Madde 1) asgari gerekliliklerin ana hatlarını belirlemiştir. Belge, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin, Yönerge'ye uymak için gerekli kanun, düzenleme ve idari kuralları kabul etmesi gerektiğine ilişkin hükümler de içermektedir. Üye devletler, ırksal ve etnik kökene dayalı ayrımcılığa karşı korumayı güçlendirmek amacıyla Yönerge'yi doğrudan iç hukuklarında uygulamak ve uygulamalarında hayata geçirmek durumundadırlar. Üye devletler, aynı zamanda, iç hukuk hükümlerinin, ayrımcılık yapanlara karşı yaptırım ve mağdurlar için tazminat imkânları içermesini de sağlamak durumundadır. Devletler, ayrıca, eşit muameleyi geliştirmek için kurum ya da kurumlar tahsis etmekle yükümlüdür. Katılım sürecinin bir parçası olarak, Türkiye, iç hukuk çerçevesiyle AB müktesebatı arasında uyum sağlamak için ayrımcılığa karşı bir hukuki çerçeve kabul etmelidir.

II. Türkiye'de ayrımcılığa karşı koruma için ulusal hukuki çerçeve

Hukuki Çerçeve

Ayrımcılığa karşı uluslararası hukuki ilke, "siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayrım, dışlama, kısıtlama ya da tercihi" yasaklamaktadır.[32] Ayrımcılık yasağı, ICCPR, ICESCR, CEDAW, CRC, CERD, ECHR, FCNM ve ESC gibi temel insan hakları araçlarının tümü ile güvence altına alınmış, çatı niteliğinde bir yükümlülüktür. Bunun dışında, Avrupa Topluluğu Anlaşması'nın 13. maddesi, İstihdam ve Irk Eşitliği yönergeleriyle AB hukukunun parçası haline gelmiştir. Bu standartlarla, yalnızca doğrudan değil aynı zamanda dolaylı ayrımcılık da yasaklanmıştır. AB

[30] Avrupa Birliği Konseyi'nin istihdam ve işte eşit muameleye ilişkin genel çerçeve oluşturan 2000/78/EC sayılı Yönergesi için (İngilizce) bkz: http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/legisln/2000_78_en.pdf . Yönerge'nin Türkçesi için bkz: http://alevi-stk.org/belgeler/8.doc

[31] Avrupa Birliği Konseyi'nin "farklı ırk ve etnik kökene sahip kişiler arasında eşit muamele ilkesini koyan" 2000/43/EC sayılı, Haziran 2000 tarihli yönergesi için bkz: http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/legisln/2000_43_en.pdf. Yönerge'nin Türkçesi için bkz. http://proje.hacibektasvakfi.net/belgeler/9.doc

[32] Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Madde 1(1). Sözleşmenin tam metni için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4750.html

hukuku, tacizi ve mağdur edilmeyi de ayrımcılık sayarak yasaklar. Ayrıca ayrımcılık yapılmasını yönlendirmek de yasaklamıştır. Eşitliği sağlamak amacıyla olumlu önlemler alınmasına izin verilmiştir ve eşit muamelenin geliştirilmesi için özel bir kurum belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, paylaşılan ispat yükü, durumsal teste tabi tutmanın ve istatistiki kanıtın kabulü, ayrımcılık mağdurlarının hak aramasına yardımcı olmaktadır.

Tarihi ve coğrafi konumu nedeniyle, Türkiye geçmişte ve günümüzde farklı ulusal, etnik, dini ve dilsel azınlıkları barındırmıştır. Ayrımcılığı yasaklayan ve azınlık haklarını koruyan insan haklarına ilişkin uluslararası ve bölgesel hukuki belgelerin çoğuna taraf olsa da, Türkiye'nin azınlık ve ayrımcılık alanlarındaki tavrı, Lozan Antlaşması'yla belirlenmekte ve ona göre yorumlanmaktadır.[33] Lozan Antlaşması'nın azınlıklara ilişkin düzenlemelerinin önemi, Türkiye'nin ICCPR ve CRC'ye koyduğu çekincelerde de kendini göstermektedir. Lozan Antlaşması, azınlıkları "Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk vatandaşları" olarak nitelendirmektedir. Yalnızca dini toplulukların azınlık grupları olarak tanınması, eşitliği düzenleyen ve ayrımcılığın yasaklandığı alanın yalnızca din olarak ifade edildiği, hükümle de güçlendirilmiştir. 39. maddenin 2. fıkrası: "Türkiye'de yaşayan herkes, din ayrımı olmaksızın kanun önünde eşittir." demektedir. Ayrıca, bu dar azınlık kavramına ek olarak, devlet üç azınlık grubun korunmasını sürekli biçimde güvence altına almıştır: Ermeni Ortodoks Hıristiyanlar, Rum Ortodoks Hıristiyanlar ve Yahudiler.[34]

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, azınlıklara gönderme yapmaz. 10. madde eşit muamelenin temelini sağlar:
"(1) Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.
(2) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.
(3) Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.
(4) Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar".[35]
Görüldüğü gibi, etnik köken Anayasa'da, eşitsiz muamele zeminleri arasında sayılmamıştır.

Anayasa'nın 12(1) maddesi, herkesin, "kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğunu" vurgular. Madde 13, temel hak ve hürriyetlerin, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceğini öngörür ve bu sınırlamaların, "Anayasanın sözüne ve

[33] Lozan Antlaşması'nın tam metni için bkz. http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249. Azınlıkların Korunması başlıklı hükümler, Antlaşmanın 37. maddesi ile 45. maddesi arasında yer almaktadır.
[34] İnsan Hakları için Uluslararası Helsinki Federasyonu, "Türkiye Azınlık Politikası Olarak Sistematik İnkâr", Ekim 2006. s. 1.
[35] Tam metin için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm

ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı" olamayacağı hükmünü getirir. Madde 14 ise, temel hak ve hürriyetlerin, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde" kullanılmasını yasaklamaktadır.

Anayasa'nın 15. maddesinin 1. bendi, hakların hangi koşullarda sınırlandırılabileceğini belirtir. Buna göre, "Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir". Ancak, aynı maddenin 2. bendine göre, bu koşullar altında bile "savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe dönük yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz".

90. madde, "temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır" diyerek uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğünü kabul eder.

Türkiye, genel bir ayrımcılık karşıtı kanuna sahip değildir; ancak, eşitliği garanti altına alan hükümler çeşitli kanunlara dâhil edilmiştir. Ceza Kanunu, kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayrım yapmaksızın ve hiç kimseye ayrıcalık tanımaksızın" koruma alanına herkesi dâhil etmektedir. Madde 122(1), kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yapanlara, 6 aydan 12 aya hapis ve adli para cezası verilmesini öngörür.[36]

Ayrımcılıkla ilgili bir başka hüküm de İş Kanunu'nda bulunmaktadır. Bu kanunun 5. maddesi eşit muamelenin genel ilkesini şu şekilde birleştirmiştir:

"İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.

İşveren, esaslı sebepler olmadıkça tam süreli çalışan işçi karşısında kısmi süreli çalışan işçiye, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz.

İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş

[36] Türk Ceza Kanunu'nun tam metni için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html

sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz.

Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz.

İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.

İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31. maddesi hükümleri saklıdır.

20. madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur."[37]

İş Kanunu'ndaki ayrımcılık yasağı iş ilişkileriyle sınırlıdır ve işe alımı kapsamamaktadır. Bu nedenle, AB yönergeleriyle koruma altına alınan, istihdama eşit erişim güvence altında değildir. Etnik köken, ayrımcılık zeminlerinden biri olarak sayılmamaktadır. Kanunun 5. maddesi uyarınca, ispat yükü tersine çevrilebilir; eğer işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyarsa, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlüdür. Buna ek olarak, İş Kanunu'nun 20/2. maddesi, iş akdinin feshinin geçerli bir sebebe dayandığını ispat yükümlülüğünün işverende olduğunu belirtir. İşçi, feshin başka bir sebebe dayandığını iddia ettiği takdirde, bu iddiasını ispatla yükümlüdür. Aynı kanunun 18. maddesinin (c) ve (d) bentleri, mevzuattan veya sözleşmeden doğan haklarını takip için işveren aleyhine idari veya adli makamlara başvurmayı veya bu hususta başlatılmış sürece katılmayı; "ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, doğum, din, siyasi görüş ve benzeri nedenleri", iş akdinin feshi için geçerli gerekçeler olarak kabul etmemektedir.

İspat yükünün paylaşımı Türk hukukuna girmişse de, uygulaması net değildir. Hâkimler, işçinin itirazını inceledikten sonra ispat yükünün taraf değiştirip değiştirmeyeceğine karar vermektedirler. Bu aşamada işçi, hâkimi "bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren hususların" varlığına ikna etmek zorundadır. Bu da, 5. maddenin ispat yükünün taraf değiştirmesini şartlı olarak kabul ettiği ve bu şart sonucu olguları, işveren yerine çalışanın kanıtlamasının gerektiği anlamına gelmektedir.[38] İş Kanunu'nun 20. maddesinde, işten çıkarma

[37] 4857 sayılı, 22 Mayıs 2003 tarihli İş Kanunu'na eşitlik İlkesi 2003'te eklenmiştir. Kanunun tam metni için bkz: http://www.iskanunu.com/4857-sayili-is-kanunu/4857-sayili-is-kanunu-turkce/4857-sayili-is-kanunu-duz-metin.html

[38] Korkut, Levent. 2003. Report on Measures to Combat Discrimination in the 13 Candidate Countries, Turkey Country Report. (13 Aday Ülkede Ayrımcılıkla Mücadele Önlemleri Üzerine Rapor, Türkiye Ülke Raporu) s. 34. Raporun İngilizce tam metni için bkz: http://www.humanconsultancy.com/TURKEY%20Final%20EN.pdf

halinde ispat yükünün karşı tarafa geçeceği açıkça belirtilmiş olmasına rağmen bu hüküm tüm davalarda uygulanamamaktadır. İşveren, yalnızca 30 veya daha fazla işçi çalıştırıyorsa işten çıkarmayı geçerli nedenlerle doğrulamak zorundadır. Ayrıca, işçi en az altı aylık kıdeme sahip değilse, işveren, işten çıkarmayı haklı nedenlere dayandırmak zorunda değildir. Bu nedenle, 20. madde, işten çıkarma davalarının yaklaşık yüzde 80'inde uygulanamamaktadır.[39]

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun[40] 4. maddesi, "Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz" demektedir. Yükseköğretim Kanunu'nun[41] 5. maddesi, fırsat eşitliğine ilişkin bir hüküm ihtiva etmektedir: "Yükseköğretimde imkân ve fırsat eşitliğini sağlayacak önlemler alınır."

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un[42] 4. maddesi, radyo ve televizyon yayınlarında, *diğer şeylerin yanı sıra,* "insanların dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle hiçbir şekilde kınanmaması ve aşağılanmaması" hükmünü getirir ve "toplumu şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya halkı sınıf, ırk, dil, din, mezhep ve bölge farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınlara imkân verilmemesi" ilkesini şart koşar.

Türkiye'de, azınlıkların korunmasına ilişkin ve ayrımcılık karşıtı bir hukuki çerçeve yoktur. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu'nun Aralık 2007'de raporladığı üzere, Alevi, Yezidi, Süryani, Kürt, Caferi, Kafkas, Laz ve Romanlar dâhil olmak üzere, etnik, dilsel ve dini azınlıklara mensup milyonlarca kişi Türk devleti tarafından azınlık olarak tanınmamaktadır.[43] Ayrımcılık karşıtı kapsamlı hükümler ya da icra ve tazminata ilişkin etkili mekanizmalar mevcut değildir. "Doğrudan ayrımcılık", "dolaylı ayrımcılık", ve "taciz" gibi kavramların tanımları Türk hukuk sisteminde bulunmamaktadır. İş Kanunu haricinde ispat külfetinin taraf değiştirmesine ilişkin hüküm yoktur. Irkçılık ve hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu'nun üçüncü raporunda, Türk makamlarına, tüm suçlarda ırkçı saikin varlığının ağırlaştırıcı sebep kabul olarak edilmesi önerisinde bulunulmuş olmasına karşın, Ceza Kanunu aynı kalmıştır.[44] Çoklu ayrımcılık da ağırlaştırıcı neden olarak kabul edilmemektedir.

---

[39] Aynı kaynakta, s. 35.

[40] Kanun No. 1739. Kanunun tam metni için bkz. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html

[41] Kanun No. 2547. Kanunun tam metni için bkz. http://www.yok.gov.tr/mevzuat/kanun/kanun2.html

[42] Kanun No. 3984. Kanunun tam metni için bkz: http://www.tbmm.gov.tr/genser/kanun16.html

[43] Azınlık Hakları Grubu, "Bir eşitlik arayışı: Türkiye'de Azınlıklar", Aralık 2007. Raporun tam metni için bkz. http://www.minorityrights.org/download.php?id=433

[44] Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, Türkiye 3. Raporu, 15 Şubat 2005. Raporun tam metni için bkz. http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/ecri/tr3_tr.pdf

Türkiye'de insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için kurumsal çerçeve

Anayasa'nın 40. maddesi uyarınca, "Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir." Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, devletçe tazmin edilir.

Anayasa'nın 11(2). maddesine göre, kanunlar, Anayasa'ya aykırı olamaz. Anayasa, TC. Anayasa Mahkemesi'ne, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İçtüzüğü'nün Anayasa'ya aykırılığını denetleme yetkisini vermiştir.[45] Ancak olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi'nde dava açılamaz.[46]

Anayasa Mahkemesi'ne başvuru iki yolla yapılmaktadır: İptal davası ve somut norm denetimi.[47] İptal davası, ilgili kanunun, kanun hükmünde kararname veya iç tüzüğün Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete'de yayınlanmasından itibaren, Cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi Meclis grupları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyeler tarafından 60 gün içinde yapılabilir.[48] Somut norm denetimi herhangi biri tarafından ileri sürülebilir ve zamanaşımına tabi değildir. Somut norm denetimi için Anayasa Mahkemesi'ne başvuru iki şartla yapılabilir. İlkin, Anayasa'ya aykırılık itirazı, bir dava sürecinde ortaya konmalıdır. İkinci olarak, davaya bakmakta olan mahkeme, Anayasa Mahkemesi'ne başvuru iddiasının haklı olup olmadığını belirler. Eğer bir itiraz mevcutsa ve davanın hâkimi iddianın ciddiyeti konusunda ikna olmuşsa, dava geri bırakılır ve kanunun yeniden gözden geçirilmesi için dosya Anayasa Mahkemesi'ne gönderilir.[49]

Bu durum, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının olmadığı anlamına gelir. Bireyler, "somut norm denetimi" talebinde bulunamazlar ve görülmekte olan bir davada Anayasa Mahkemesi'ne erişimleri, davaya bakan hâkimin incelemesine tabidir.

Anayasa'nın 125(1). maddesi uyarınca, idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır. Madde 125(5)'e dayanarak, idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda gerekçe gösterilerek, yürütmenin durdurulmasına karar verilebilir. Ancak, Türk hukuk sisteminde yargı yolunun açık olması ilkesinin bazı istisnaları vardır. Cumhurbaşkanının

[45] Anayasa'nın 148(1). maddesi.

[46] Anayasa'nın 148(1). maddesi.

[47] Korkut, Levent. 2003, s. 41

[48] Anayasa'nın 150–151. maddeleri.

[49] Anayasa'nın 152. Maddesi. Korkut, Levent. 2003. s. 41

tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şura'nın kararları yargı denetimi dışındadır.[50]

Devletin temel insan hakları kurumları, TBMM İnsan Hakları Komisyonu[51], Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ve İnsan Hakları Danışma Kurulu'dur.

Meclis İnsan Hakları Komisyonu, belirli konularda delil tespitine yönelik inceleme yapma, bulgularını ve raporlarını yayınlama ve iddia edilen suistimalleri soruşturma yetkisine sahiptir. Komisyon'un, iç hukuktaki insan haklarına ilişkin hükümlerin uluslararası antlaşmalara uyumluluğunu inceleme yetkisi vardır ancak yasama rolünün olmaması, Komisyon'un etkinliğini sınırlandırmaktadır.[52]

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ile il ve ilçelerde oluşturulan toplam 931 insan hakları kurulu, toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan haklarının ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak üzere kurulmuştur. Şikâyetleri araştırma ve savcılığa sunma yetkileri vardır. Ocak-Haziran 2006 döneminde bu kurullara 778 başvuru yapılmıştır; bu başvuruların büyük çoğunluğu sağlık ve hasta hakları, ayrımcılığa uğramama, mülkiyet ve sosyal güvenlik hakkına ilişkindir.[53] Ancak, çoğu kurul düzenli toplantılar gerçekleştirememiş ya da yeterli mali ve insan kaynağından yoksun olmaları nedeniyle görevlerini etkili biçimde tamamlayamamıştır.[54] İnsan hakları alanında çalışan STK'lar hükümetin kendilerine gerekli yetki ve bağımsızlığı sağlamadığını belirtmiş ve genellikle kurullara katılmayı reddetmiştir.[55]

İnsan Hakları Danışma Kurulu, hem devletten hem de devlet dışından temsilcilerden oluşur. Danışma Kurulu'nun görevi, STK'larla hükümet arasında diyalog kurmak ve insan haklarına ilişkin ulusal ve uluslararası meselelerde, ilgili kuruluşlara tavsiyede bulunmaktır. AB Komisyonu, 2006 İlerleme Raporu'nda, "Başbakanlığa bağlı çalışan İnsan Hakları Danışma Kurulu, Ekim 2004'te Türkiye'de azınlık hakları konusunda bir rapor yayınlamasından sonra bir faaliyette bulunmamıştır" saptamasını yapmıştır.[56] Bu raporun iki yazarı hakkında dava açılmıştır. İlk beraat kararı, Yargıtay tarafından Eylül 2007'de reddedilmiştir ve temyiz süreci devam

[50] Anayasa'nın 125(3). Maddesi.

[51] 1990 yılında 3686 sayılı kanunla kurulmuştur.

[52] Avrupa Komisyonu, Türkiye 2006 İlerleme Raporu, SEC(2006)1390, s. 11
2006 İlerleme Raporu'nun tam metni için bkz.
http://www.tobb.org.tr/abm/haberler/malikontrol/IlerlemeRaporu_8Kasim2006_TamamininCevirisi1.pdf

[53] 2006 İlerleme Raporu, s.11

[54] Aynı kaynakta, s. 11

[55] Aynı kaynakta, s. 11

[56] Aynı kaynakta, s. 11

etmektedir. Mart 2006'da bazı STK'lar, devletin müdahaleleri nedeniyle Kurul'dan çekilmiştir.

Irksal ve etnik temellere dayalı ayrımcılığı denetleyen ve araştırmalar yürüten, raporlar ve tavsiyeler hazırlayan ve mağdurlara yardım sağlayan bağımsız bir kamu organı bulunmamaktadır.[57] Irk ve etnik kökenlere ilişkin istatistiki veri mevcut değildir. Bu durum, bu temellere dayanan ayrımcılığın açığa çıkarılmasını ve çözüm üretilmesini engellemektedir. Bunların yanında hâlâ ombudsman sistemi oluşturulamamıştır.[58] AB Irk Eşitliği Yönergesi'ne uyum sağlamak ve ECRI'nin tavsiyelerini hayata geçirmek amacıyla Türkiye, ırkçılık ve hoşgörüsüzlüğü denetleyecek ve onlarla savaşacak etkili bir kurum oluşturmalıdır.

Ayrımcılığa ilişkin kanunlar

Bazı kanunlarda, Romanlar ayrımcı muameleden en fazla payı almıştır. 2006'da yürürlükten kaldırılmadan evvel, İskân Kanunu'nun[59] 4. maddesi "Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe *çingeneler*, memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar" (vurgu yazara aittir) demekteydi. Eski kanun, aynı zamanda, "Türk kültürüne bağlılıklarını sağlamlaştırmak ve nüfusun oluşturulma ve dağılımını geliştirmek amacıyla,"[60] "göçebeler ile gezgin çingenelerin," İçişleri Bakanlığı'nın mütalaası alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca uygun görülecek yerlerde yerleştirilmesini şart koşmaktaydı. Bu hükümler, 19 Eylül 2006'da kabul edilen, 5543 sayılı yeni İskân Kanunu'na alınmamıştır. Yeni kanunun 4. maddesindeki, "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler" ifadesiyle ayrımcı uygulamalara açık bir düzenleme getirilmiştir.

Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'un[61] 21. maddesinde "Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan *çingenelerin* ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı salahiyetlidir" (vurgu yazara aittir) denmektedir.
Son olarak, Polisin Merasim ve Topluluklardaki Rolüne ve Polis Karakolları Teşkilatlanmasına Dair Talimatname'nin 134/B/a/5 maddesinde, "Esaslı bir mesleği olmayan çingeneler", "önleyici tedbirlere" konu olan şüpheli kategorilerinden biri olarak belirtilmiştir. Bu madde henüz değiştirilmemiştir.

---

[57] Korkut, Levent. 2003. s. 40.

[58] Avrupa Komisyonu, Türkiye 2007 İlerleme Raporu, SEC (2007) 1436. s. 7
2007 İlerleme Raporu'nun tam metni için bkz.
http://digm.meb.gov.tr/uaorgutler/AB/AB%20BELGELER/ilerleme_raporu_2007_TUR.pdf

[59] İskân Kanunu, No 2510. Kanunun eski halinin tam metni için bkz:
http://www.hukuki.net/kanun/2510.13.text.asp. Kanunun son hali için bkz:
http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/27159.html.

[60] İskân Kanunu (eski metin) Madde 9.

[61] 5683 sayılı kanunun tam metni için bkz: http://www.hukuki.net/kanun/5683.13.text.asp

Bu hükümlerin Romanlar üzerindeki etkilerini tanımlamak, uygulamalarına ilişkin veri eksikliği nedeniyle zordur. Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre - ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Edirne Roman Derneği tarafından yürütülen saha araştırması Romanların bu ayrımcı hükümlerden etkilendiği uygulamaları içermemektedir. Ancak böylesi hükümler hemen yürürlükten kaldırılmalıdır, zira bu düzenlemeler Türkiye'nin uluslararası insan hakları hukukundaki yükümlülüklerini ihlal etmekte ve Romanlara yönelik ayrımcılığı beslemektedir.

Kötü uygulanan kanunlar

Azınlıkları korumayı hedefleyen diğer kanunlar, bu konuda yeterince başarıya ulaşmamıştır ve kötü uygulamalar nedeniyle, sonuçta azınlık haklarını koruyanları cezalandırmaktadır.

Ceza Kanunu'nun 216(1) maddesi, "Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır" hükmünü getirmektedir. Madde 216(2) ise, "halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişiyi" cezalandırmaktadır. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, "Savcılar 216(2) maddeyi şiddet içermeyen görüşlerini açıklayan kişiler aleyhinde suçlamalarda bulunmak için sık sık kullanmakta, ancak azınlıkları nefret söylemlerine, ırkçılığa ve antisemitizme karşı korumak için 216(1) maddeye başvurmamaktadır[62]" saptamasını yapmıştır.

Siyasi Partiler Kanunu'nun[63] 83. maddesi, "siyasi partiler, herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu prensibine aykırı amaç güdemez ve faaliyette bulunamazlar"[64] demektedir. Kanuna göre siyasi partiler, "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler."[65] Uluslararası Helsinki Federasyonu, bu hükmün Kürt sorununa göndermede bulunan siyasi partilerin kapatılmasına neden olduğunu rapor etmiştir. Kanun, ayrıca, Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumayı, geliştirmeyi veya yaymayı, millet bütünlüğünün bozulması diye nitelendirerek yasaklamıştır.[66] Kanun, siyasi partilerin faaliyetlerinde de (örneğin toplantılarında, programlarında), Türk dilinden başka dil kullanmasını yasaklamaktadır;[67] bu yasak, çoğunlukla Kürt konuşmacılara yönelik soruşturmalar ile sonuçlanmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı, 14

[62] Azınlık Hakları Grubu, 2007. s. 31

[63] Kanun No. 2820. Kanunun tam metni için bkz: http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm.

[64] Siyasi Partiler Kanunu. Madde 83.

[65] Siyasi Partiler Kanunu. Madde 81(a).

[66] Siyasi Partiler Kanunu. Madde 81(b).

[67] Siyasi Partiler Kanunu. Madde 81(c).

Şubat 2007'de 13 Hak-Par yöneticisine, 2005'teki bir toplantıda Kürtçe davetiye dağıttıkları ve bu toplantıda Kürtçe konuştukları gerekçesiyle 6 aydan 1 yıla kadar hapis cezası verildiğini rapor etmiştir. Savunma, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa kapsamında Kürtçe konuşmanın hukuka aykırı olmadığını belirtmiştir.[68]

Sonuç

Türkiye'deki Romanlara yönelik geniş çaplı ayrımcılıkla mücadele etmek ve Romanlara gerçek bir eşitlik sağlamak için devlet, ayrımcılık yapmama ilkesini ve eşitliği, uluslararası hukuka hâkim olan tanıma göre güvence altına almalıdır. Romanların temel hak ve hizmetlere diğer vatandaşlarla eşit erişiminin sağlanması amacıyla, ayrımcılığa sebebiyet veren kanunlar acilen yürürlükten kaldırılmalı, politikalar geliştirilmeli ve yasal güvenceler sağlanmalıdır. Irk ayrımcılığıyla savaşmayı hedefleyen etkili bir hukuki ve kurumsal çerçeve, Romanların toplumsal eşitliğini sağlamak için vazgeçilmezdir. Böylesi bir çerçeve, hem ayrımcılık mağdurlarına tazminat imkanı tanımalıdır, hem de caydırıcı olarak vazife görmelidir. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (ICERD) 6. maddesi, "Taraf Devletler, yargılarına tabi olan tüm kişilere, yetkili ulusal mahkemeler ve diğer devlet kuruluşları önünde, bu Sözleşme'ye aykırı olarak, insan haklarını ve temel hürriyetlerini, aynı şekilde böyle bir ayrımcılık sonucunda mağdur olabilecek kişilerin bu mahkemelerden tüm zararlarını adil ve yeterli telafi veya tazminini talep etme hakkını ihlal eden tüm ırk ayrımcılığı fiillerine karşı etkin koruma ve çareleri garanti eder"[69] demektedir.

Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), Şubat 2003'te, "Irkçılık ve Irksal Ayrımcılıkla Mücadelede Ulusal Yasalarla İlgili Genel Tavsiye Kararı" yayımlamıştır. Bu tavsiye kararında, ulusal yasalara dâhil edilmesi gereken ırk ayrımcılığına ilişkin maddi ve usule ilişkin unsurlar detaylı biçimde açıklanmaktadır.[70] Ceza hukuku, ayrımcılığın tazmin edilmesinde yetersizdir. ECRI, bahsi geçen Tavsiye Kararı'na ilişkin Açıklayıcı Maddeler'de şu saptamayı yapmaktadır: "ECRI, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile mücadelenin, hukukun her alanındaki düzenlemelerle (örneğin medeni hukuk, ceza hukuku, idare hukuku vb.) yapılması gerektiğine inanmaktadır. Sadece böylesi bir birleştirilmiş yaklaşım, üye ülkelerin bu tür problemleri mümkün olduğu kadar mağdurların bakış açısına sahip olarak, etkili, ayrıntılı ve tatmin edici şekilde ele almasını sağlayacaktır. Irkçılıkla ve ırk ayrımcılığı ile mücadelede, medeni ve idari hukuk genellikle, mağdurların yasal işlemlere başvurabileceği esnek yasal yollar sağlamaktadır. Ceza yasasının, ırkçılık ve ırk ayrımcılığının ciddiyeti konusunda toplumdaki bilinci yükselten

[68] ABD Dışişleri Bakanlığı, 2007. İnsan Hakları Uygulamaları Türkiye Raporu. (Turkey: Country Reports on Human Rights Practices). Raporun İngilizce tam metni için bkz: http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/100589.htm

[69] Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD). Sözleşmenin tam metni için bkz: http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/irk.doc

[70] Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), 2002. Irkçılık ve Irksal Ayrımcılıkla Mücadelede Ulusal Yasalarla İlgili Genel Tavsiye Kararı, No 7. Kararın tam metni için bkz: http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/ecri/ECRI_7tr.doc

sembolik bir etkisi ve kuvvetli bir caydırıcılığı vardır. ECRI hukukun farklı dalları tarafından sağlanan olanakların tamamlayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. ECRI, Avrupa Konseyi üye ülkelerine, ırk ayrımcılığı ile mücadelede, anayasa hukuku, medeni hukuk ve idare hukuku içinde ve gerektiğinde bunlara ek olarak ceza hukuku kapsamında da düzenlemeler yapmalarını tavsiye eder."[71]

Avrupa Komisyonu, 2007 tarihli inceleme raporunda, "...Türk makamları, Türk vatandaşlarını, çoğunluğa ya da azınlığa mensup olan bireylerden ziyade kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görmektedir. Bu tutum Türkiye'yi, etnik köken, din ve dillerinden dolayı bazı vatandaşlarına, kendi kimliklerini korumalarını temin eden, özel haklar tanımaktan alıkoymamalıdır. Avrupa standartlarına uygun bir şekilde, dil ve kültüre tam saygı gösterilmesi ve bunların korunması, dernek, toplantı, ifade ve din özgürlüğü ile geçmişine ve kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşların kamu hayatına etkin katılımının garanti altına alınması henüz bütünüyle sağlanmış değildir"[72] denilmektedir. Uluslararası hukukta eşitlik ilkesi, benzer durumdakilere benzer, farklı durumdakilere farklı muameleyi gerektirir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, hak ve özgürlüklerin eşit düzeyde kullanımının her örnekte aynı muamele anlamına gelmediğini söylemiştir.[73] Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 12. Protokolü'nün Açıklama Raporu'nda, "Ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkeleri birbirleriyle yakından ilintilidir. Örneğin eşitlik ilkesi eşit durumdakilere eşit muamele edilmesini ve farklı durumdakilere farklı muamele edilmesini şart koşmaktadır. Tarafsız ve mantıklı bir gerekçe olmaksızın böyle yapılmaması, ayrımcılığı arttırır"[74] denilmektedir. Uluslararası hukuka göre, pozitif önlemler ayrımcılık değildir. ICERD'deki ayrımcılık tanımında bu durum açıkça belirtilmiştir. 1(4). madde, "sadece insan hakları ve temel özgürlüklerden eşit şekilde yararlanmalarını sağlamak amacıyla, özel bir korumaya ihtiyaç duyan belli ırk veya etnik grupların veya bireylerin uygun gelişimini temin amacına yönelik özel önlemler, bu gibi önlemlerin sonuçta farklı ırk grupları için ayrı haklar sağlanmasına yol açmamaları ve önlemler amacına ulaştıktan sonra sürdürülmemeleri kaydıyla, ırk ayrımcılığı olarak görülmeyecektir," demektedir. Irk Eşitliği Yönergesi de 5. maddesinde, "Eşit muamele

[71] Aynı kaynakta.

[72] 2007 İlerleme Raporu, s. 20.

[73] Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 18. Genel Tavsiye, "Ayrımcılık Yapmama", 10/11/1989, paragraf 1 ve 8. Tavsiyenin İngilizce metni için bkz: http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument.

[74] Açıklayıcı Rapor'un İngilizce metni için bkz: http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/177.htm. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Thlimmenos - Yunanistan davasında (Başvuru no. 34369/97, 6 Nisan 2000) şu sonuca ulaşmıştır: "Mahkeme, şu ana kadar Sözleşme'yle güvence altına alınan hakların kullanımında ayrımcılığa ilişkin 14. maddeye dayanan hakkın Devletin, benzer durumlarda objektif ve mantıklı bir gerekçe göstermeksizin farklı muamele etmesi nedeniyle ihlal edildiğini düşünmektedir (bkz. yukarıda sözü geçen Inze kararı, s. 18–41). Ancak, Mahkeme 14. maddedeki ayrımcılık yasağının tek görünümünün bu olmadığını düşünmektedir. Sözleşmeyle güvence altına alınan hakların kullanımında ayrımcılığa ilişkin hak, devletin objektif ve mantıklı bir gerekçe göstermeksizin, durumu açıkça farklı olan kişilere farklı muamele yapmamasında da ihlal edilmiştir." Mahkeme kararının İngilizce tam metni için bkz: http://www.echr.coe.int/Eng/Press/2000/Apr/Thlimmenos%20jud%20epress.htm

ilkesi, Üye Devletler tarafından uygulamada tam eşitliği sağlamak amacıyla, ırksal ya da etnik kökenle ilintili dezavantajların önlenmesi ya da ortadan kaldırılması hedefiyle kabul edilecek ya da sürdürülecek özel önlemleri engellememelidir," demektedir. Romanların özel durumu, özel önlemler gerektirmektedir. Yakın tarihli bir kararında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "…geçmişlerinin bir sonucu olarak, Romanlar, özel korumaya ihtiyaç duyan, dezavantajlı ve savunmasız özel bir azınlık tipi haline gelmiştir"[75] saptamasını yapmıştır.

Tavsiyeler

Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICCPR), Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR), Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye (CERD) konulan çekinceleri geri çekmelidir.

Türkiye, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (CERD), Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'ne bireysel başvuru hakkı tanıyan 14. maddesine yönelik beyanda bulunmalıdır.

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ayrımcılığa ilişkin genel yasak oluşturan 12. Protokolü onaylamalıdır.

Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme'yi (FCNM) ve Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı'nı (ECRML) onaylamalıdır.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na konulmuş çekinceleri geri çekmeli ve toplu şikâyet sistemi oluşturan Ek Protokol'ü onaylamalıdır.

Türkiye'de mevcut azınlıkların varlığını yansıtmak, tüm etnik, dini ve dilsel azınlıkları resmi olarak tanımak ve onlara Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları belgelerince güvence altına alınan destek ve korumayı sağlamak amacıyla resmi azınlık politikasında reform yapılmalıdır.

Türkiye, AB Müktesebatı'nın bir parçası olan ırk ve istihdam yönergelerinin etkin biçimde benimsenmesini sağlayacak kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı yasayı kabul etmelidir. Özellikle ırk ve etnik temellere dayalı ayrımcılığa karşı ayrıntılı koruma mekanizmaları sağlamalıdır. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu'nun 2 numaralı Genel Politika Tavsiyesi'ne uyumlu biçimde, idari bağımsızlığa ve etkili kaynaklara sahip bir icra kurumu kurmalıdır.

---

[75] D.H. ve diğerleri - Çek Cumhuriyeti davası. (Başvuru No. 57325/00). Bu önemli kararın İngilizce tam metnine ve davayla ilgili diğer belgelere ulaşmak için bkz: http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2945

MEVZUAT

Türk hukukunda doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın bulunmadığını güvence altına almak için tüm mevzuat kapsamlı bir şekilde yeniden incelenmeli, ayrımcılığa izin veren kanunlarda değişiklik yapılmalı ya da bu kanunlar tamamen yürürlükten kaldırılmalıdır. Ulusal mevzuat, Türkiye'nin uluslararası insan hakları yükümlülüklerine ve Avrupa standartlarına uygun hale getirilmelidir.

Türkiye geciktirmeden, yasa ve yönetmeliklerdeki Romanlara yönelik ayrımcı hükümleri yürürlükten kaldırmalıdır.

Siyasi Partiler Kanunu değiştirilerek azınlık haklarını savunan partilere yönelik sınırlamalar kaldırılmalı, siyasi partilerin faaliyetlerinde Türkçeden farklı dillerinin kullanımına yönelik yasağa son verilmelidir.

Tüm kamu yetkililerine, şirketlere ve bireylere, istihdam, eğitim-öğretim, barınma, sağlık hizmetleri, sosyal koruma, kamusal alan ve hizmetler dâhil olmak üzere tüm alanlarda ayrımcılık yasağı getirilmelidir.

Eğitim, istihdam, barınma, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler ve benzeri alanlarda Romanlara yönelik ayrımcılığa ilişkin davalarda etkin tazminat elde edilmesi sağlanmalıdır. İş Kanunu'nun 5. maddesinde belirtilen, işe alımda ayrımcılığa ilişkin tazminattaki sınırlamalar kaldırılmalıdır.

Tüm suçlarda, ırkçı saik, ağırlaştırıcı sebep sayılmalıdır.

Romanlar dâhil olmak üzere, tüm savunmasız grupların üyelerine, ücretsiz hukuki yardım sağlanmalıdır.

Türkiye ombudsman kanununu yürürlüğe koyarak insan hakları korumasına kurumsal çerçeve sağlamalı, bireylere Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan başvuru hakkı tanımalıdır.

Irkçılık, ırk ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı ve diğer hoşgörüsüzlük biçimleriyle savaşmak için bir ulusal eylem planı geliştirilmeli ve bu alanda kapsamlı çabalara girişilmelidir.

Türkiye'deki Romanların insan haklarına ilişkin geniş çaplı bir hükümet programı geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Topluma dâhil etme sürecinin bir parçası olarak, Romanlarla Roman olmayanların durumlarını eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmetler ve adalete erişim gibi alanlarda karşılaştıran istatistiki veri eksikliği giderilmelidir.

İstanbul'un Kadıköy ilçesine bağlı Küçükbakkalköy'de belediye ekiplerince evsiz bırakılmış Romanlar... Fotoğraf: Oliver Pahnecke, 27 Eylül 2006.

Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri[1]

Türkiye'deki Çingeneler[2], 1920'ler ve 1930'lardaki mübadeleler sırasında atalarına "daha güvenli bir mekân" sunan Cumhuriyet'in vatandaşları olduklarını ve devlete olan sadakatlerini sıklıkla dile getirirler. Çingeneler için, Türk devleti ile özdeşleşmek kimliklerinin en önemli parçasıdır. Buna karşın, Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Centre- ERRC), Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ve Edirne Roman Derneği (EDROM) tarafından gerçekleştirilen saha araştırması boyunca görüşülen kişilerin büyük bir çoğunluğu, ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini, Anayasa'nın garanti altına aldığı pek çok haktan çoğu zaman yararlanamadıklarını ve aşağılayıcı koşullar altında yaşamak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir.

Sosyal yoksunlukların sadece Çingene gruplarını etkilemediği gerçeğine rağmen, Çingenelere karşı geliştirilen önyargılar, farklı etnik kimliklere yönelik eşitsiz bir muamelenin varlığına işaret etmektedir. Türkiye'nin her köşesinde gerçekleşen birçok vakada, Çingenelerin kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa uğradığı, bu durumun da Türkiye'deki diğer yoksul grupların yaşadıklarından daha ciddi boyutta ve sayıca fazla olduğu gözlenmiştir. Bu gerçek, Erzincan'da yaşayan bir Çingene tarafından şöyle dile getirilmiştir:

> "Onlar [Çingene olmayanlar] bize aşağılayarak bakıyor ve bizden korkuyor. Pek çok iş başvurusunda bulunuyoruz, bize iş vermiyorlar. Hatta okullarda çocuklarımıza bile ayrı davranılıyor, hangi mahallede yaşadıklarını öğrendikten sonra onları okula kaydetmeyebiliyorlar. Öğretmenler, çocuklarımıza sadece bizden korktukları için iyi davranıyorlar. Bir kahvehaneye gidip de, diğer müşteriler gibi rahatça oturamıyoruz. Oturduğumuz zaman, kahvehane sahipleri orayı terk etmemizi, zira diğer müşterileri

[1] Bu rapor, Temmuz 2006 – Ocak 2008 döneminde gerçekleştirilen saha araştırmasının verilerine dayanılarak Adrian Marsh tarafından hazırlandı. Uluslararası hukukla ilgili bilgi ve kaynakların derlenmesini Anita Danka üstlendi.

[2] Bu raporda "Çingene" kavramı, Romanlar, Domlar ve Lomlar olmak üzere Türkiye'de yaşayan bütün grupları kapsayacak şekilde, en geniş anlamıyla kullanılmıştır. Bu grupların hepsi, birbirinden farklı kültürlere ve dillere (Romanes, Domari ve Lomavren) sahiptir.

> korkuttuğumuzu söylüyor. Bazen mahallelerimizde ufak tefek kavgalar oluyor, böyle bir durum olduğunda da bir sürü polis geliyor ve birkaç gün süren bir sıkıyönetim durumu ortaya çıkıyor. Canları sıkıldıkça -yılda birkaç kez- buraya bu şekilde baskın yapıyorlar. […] Birlikte güçlü olduğumuzu bildiklerinden, bizi yerlerimizden edip, zayıflatmak için sağa sola dağıtıyorlar. Bu yüzden, hangimiz nerede, ne yapıyor, artık bilemiyoruz.[3]

Kitabın bu bölümünde, Temmuz 2006-Ocak 2008 tarihlerinde ERRC, hYd ve EDROM tarafından gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları aktarılıyor. Araştırma ekibi, bu süreçte hem Roman ve Dom örgütleriyle, hem de diğer sivil toplum kuruluşlarıyla çalışmıştır.

***

Bulguların özeti

Çingene gruplarının yerleşim ve barınma hakkı konusunda ayrımcılık

Türkiye genelindeki Çingene gruplarının iskân haklarının, zorla tahliyeler ve mahallelerin toptan yıkılması, ortalamanın çok altında yaşam koşullarına maruz bırakılma ve mülkiyet garantisinin sağlanmamasına kadar çeşitli ve ciddi şekillerde ihlal edilmesi söz konusudur. Kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde yerel yönetimler, bazı grupları hiçbir hak arama imkânı bırakmadan, topluca tahliye etmektedir; bu durum genellikle Çingene gruplarını son derece olumsuz etkileyen sonuçlar yaratmaktadır. Zorla tahliye edilen gruplar, çoğunlukla yaşadıkları mekânların yasal sahibi olmasalar da aynı yerde nesiller boyu yaşamaktadır; ayrıca, kimi zaman yasal izinlerle yapılan evler de yıkılmıştır. Çingene grupları, aylar ve yıllar boyu tekrarlanan ve birkaç dalga halinde gerçekleşen tahliye işlemleriyle karşı karşıya kalabilmekte, bu durum karşısında bağımsız bir soruşturma işlemi yapılamamakta ya da alternatif barınma veya tazminat imkânları sağlanmamaktadır. Zorla yerinden edilmeler kimi zaman polis tarafından gerçekleştirilmekte ve bireylere aşırı güç uygulanmaktadır. Göçebe grupların çadırlarının, polis veya zabıtalar tarafından topyekûn yakılması ve çadırlarının veya geçici sığınaklarının yıkılması suretiyle taciz edilmelerine sıklıkla rastlanmaktadır. Yıkımlar nedeniyle evlerinden edilen Çingeneler, Türkiye'deki iç göç kervanına katılmakta ve sabit adresleri bulunmadığı için eğitim, sağlık gibi temel haklardan yararlanamamaktadır.

Çingene gruplara karşı şiddet

Çingene grupları, bulundukları çevrelerde adli suçlar işlenmesi halinde, güvenlik güçleri tarafından takip altına alınmaktadır. Bu gibi durumlarda, tüm bir mahalleyi veya Çingenelerin

[3] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Erzincan, Ekim 2006. Saha araştırması boyunca görüşülen hemen herkes tarafından dile getirilen güvenlik kaygıları nedeniyle, bu raporda görüşülen kişilerin isimleri saklı tutulmuş ya da isimlerinin baş harfleri, aslından farklı biçimde kullanılmıştır. İsminin kullanılmasında sakınca görmeyen kişiler, tam adlarıyla anılmıştır.

toplandığı kahvehaneleri kapsayan ya da göçebe gruplar söz konusuysa kadınların da hedef alındığı, çok sayıda kişinin yakalandığı, hukuki savunma ve aile bireyleriyle görüşme gibi hakların da sağlanmadığı toplu gözaltına almalar gerçekleşmektedir. Gözaltılar, yakalananlara soruşturmanın içeriği, karşı karşıya bulundukları suçlamalar gibi konularda hiçbir bilginin verilmediği koşullar altında birkaç gün kadar sürebilmektedir. Araştırmacılara, gözaltı esnasında işkence ve kötü muamele uygulamaları olduğu yolunda şikâyetler bildirilmiştir, ancak bu tip bilgileri veren kimseler, daha fazla baskıyla karşılaşma korkusuyla yasal haklarını aramaya yanaşmamıştır. Polis memurları, il ve ilçelerin sokaklarında çalışan Çingene çocuklarını dövüp, ellerindeki parayı alarak ve onları şehrin uzak köşelerine atarak taciz etmektedir.

Sokaklarda dilencilik veya falcılık yaparken yakalanan Çingene kadınlara, güvenlik güçleri şiddet uygulamaktadır. Çingene kadınların, "kolay" ve ahlaksız oldukları inancı, çok küçük yaşlarda bile fahişelik yaptıkları suçlamasıyla karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Devlet dışı aktörler de, Çingenelere karşı şiddet uygulamaktadır. Güneydoğu'da Domların yaşadıkları tacizler bunun bir örneğidir. Şiddet tehdidinden en çok payını alan kesimin kadınlar olduğu gözlenmektedir; başka gruplardan erkeklerle evlenmeleri ve kimliklerinin ortaya çıkması halinde özellikle tehlike altında kalmaktadırlar. Araştırma sonucunda, kadınların evlilik içi tecavüzler, kocaları ve aile çevreleri tarafından kötü muamele görmek ve hatta namus cinayetleri sonucu öldürülmek gibi durumlarla karşı karşıya kaldığı öğrenilmiştir. İstanbul'da genç Çingeneler ve diğer gruplar arasında, her iki grubun da (aynı sınırlı iş fırsatlarından yararlanmak çabasıyla) kısıtlı kaynaklara erişim için rekabete girişmesi ve farklı kimlikler arasında çekişme veya Çingenelerin "dindar olmamakla" suçlanmaları nedeniyle çatışmalar yaşanmaktadır. Düğün gibi toplu kutlamalar, çeşitli grupların bir arada yaşadığı mahallelerde kavgalara yol açmakta ve karşılıklı sataşmalara milliyetçilik tartışmaları da eklenince, şiddet olayları patlak verebilmektedir.

Türkiye'de Çingenelere yönelik şiddet, "normal" kabul edilen şiddet kültürünün bir parçası olarak süregelmekte; bu durum da hem genel olarak toplumda, hem de ufak gruplarda, Çingene mahallelerinin tehlikeli ve herkesin silah kuşandığı şiddet yuvaları olduğu önyargısını kuvvetlendirmektedir. Bu tip önyargılar, devlet tarafından Çingenelere karşı uygulanan her türlü şiddetin haklı bulunmasına neden olmaktadır.

Çingenelerin eğitimden dışlanması

Türkiye'de eğitim, tüm vatandaşlar için temel bir haktır ve devlet, ebeveynleri çocuklarını okula göndermeleri için hem teşvik etmekte, hem de ilköğretimi yasal olarak zorunlu kılmaktadır; ayrıca kız çocuklarını okula yollamanın geleneksel olarak "gereksiz" sayıldığı yerlere yönelik olarak özel ilgi gösterilmektedir. Anayasa'ya göre eğitimde, cinsiyet ve etnik kimlik temelinde (resmi azınlık okulları ve devlet tarafından kurulmasına izin verilmiş özel eğitim kurumları açısından farklı düzenlemeler olmakla birlikte) tecrit ve ayrımcılık kesinlikle uygulanamaz.

Yine de, Çingene çocukları ve gençlerin kaliteli eğitime ulaşabilmesinin önündeki engellerin çok çeşitli ve sayıca kabarık olduğu söylenebilir. Eğitim parasız olsa da, kırtasiye, ders araç gereci, üniforma, ayakkabı, okul dönemi boyunca gerçekleştirilen projelere katılımın ve kayıt ücretlerinin (bunlar genelde okula yapılan bağışlar şeklindedir) getirdiği harcama yükü, bu ailelerin karşılayabileceğinin çok üzerindedir. Çoğunlukla çocukların da çalışarak ailenin gelirine katkıda bulunmasının gerekliliği, eğitime başarılı bir şekilde katılmalarının önündeki en önemli engeldir. Temel eğitimden yüksek öğrenime geçiş, Çingene çocukların genelde, ekonomik nedenlerden ötürü kaydedemedikleri bir aşamadır. Sonuç olarak, Çingene gençlerin eğitim yoluyla niteliklerini arttırabilmeleri veya üniversiteye gidebilmeleri düşük bir ihtimaldir.

Çingene çocukların okullarda başarılı olamamasının tek nedeni, ekonomik yetersizlik değildir. Önyargılar, çoğunlukla öğretmenlerin takındığı olumsuz tavırların, diğer öğrenciler tarafından taklit edilmesiyle yaygınlaşmaktadır. Çingene çocuklar genelde sınıfın arka sıralarında, pek fazla ilgi görmeyen bir grubun içine oturtulmakta; adeta kopya çekmeye ve haylazlığa itilmektedirler. Geleceğe yönelik arzu ve isteklerin düşük olduğu bu ortamda, beklentiler de eşit oranda düşük olmaktadır. Çingene çocuklara dönük ümitlerin azlığı veya ailelerinin eğitimle ilgilenmediği yolundaki yaygın inançlar, çeşitli kereler öğretmenler tarafından Çingene çocukların "eğitilebilirliği" konusundaki önyargılar ifade edilirken dile getirilmiştir.

Bazı okul ve sınıflarda, öğrencilerin çoğunluğu Çingenelerden oluşuyorsa, diğer çocukların sınıftan alınması suretiyle tecrit edilmiş okullar veya sınıflar ortaya çıkmaktadır. Daha az imkân tanınan bu okulların öğretmenleri de daha düşük motivasyonla çalışmakta, tüm bunların sonucunda da başarı oranları giderek düşmektedir. Fakir ailelere yapılan eğitim yardımı genelde öğretmenlerin denetimindedir ve Çingene çocuklar, açıkça ortada olan ihtiyaçlarına rağmen bu yardımların kapsamına alınmamaktadır. Okul yönetimlerinin önyargılı tavırları Çingene ebeveynleri okul ortamından uzaklaştırmakta ve böylece çocuklarının eğitimine ilgi göstermeleri engellenmektedir; bazen Çingene ebeveynlerin okul alanlarında bulunmaları bile hoş görülmediği için, çocuklarını okul dışındaki kapılarda beklemek zorunda kalmaktadırlar. Temel eğitimin yaygınlaştırılması çabalarına rağmen, Çingene öğrencilerin okula gelmemeleri tamamen normal karşılanmaktadır; dahası çoğunlukla bu çocuklar, okul hayatından tamamen kopmaktadır. Ayrıca Çingene çocuklar, milli bayram kutlamaları ve mezuniyet törenlerinden çoğu zaman dışlanmaktadır; Çingene çocukların bu tip kutlama törenlerine katılmaları için izin verilen tek istisnai durum, müzisyen rolü üstlenmeleridir. Diğer çocukların şiddetine maruz kaldıkları zaman okul yönetiminin hiçbir müdahalede bulunmaması sıklıkla rastlanan bir durumdur. Genel olarak, Türkiye'deki Çingeneler az eğitim gören, en az başarı gösteren, okula devam ve okuma oranı en düşük gruptur.

Çingenelerin ekonomiden dışlanması

Türkiye'deki çeşitli Çingene gruplarının ekonomik durumu daimi olarak kötüdür. Çingene grupları arasında "elit" tabakadan sayılanların durumları bile, önyargı ve ayrımcılık dışındaki

çeşitli sebeplerden dolayı sürekli olarak kötüleşmektedir. Genellikle, sosyal güvenlik ve sözleşme kapsamında çalışanlar yok denecek kadar azdır. Söz konusu işler, çoğu zaman geçici, yarı zamanlı ve kayıt dışıdır, aynı zamanda bu işlerde çoğu zaman, sağlık ve güvenlik kaygıları tamamen göz ardı edilerek çalışılmaktadır. Çingenelerin bulabildiği vasıfsız işler, el emeğine dayanan alanlarda yoğunlaşmaktadır; kalfalık veya ustalığa dayalı zanaatkârlık sahasında iş bulabilme olanağı ise azdır. Diğer yandan Çingenelerin "aklı bir karış havada", "aylak" ve "beceriksiz çalışanlar" olduğu fikri yaygındır. Çingenelerin terfi etmek ya da maaş zammı gibi talepleri olduğunda, sebep gösterilmeden işten atılma ve sigorta primlerinin ödenmemesi gibi yaptırımlarla karşılaştığı gözlenmektedir.

Ezici çoğunluğun bir işi yoktur ve Çingenelerin önemli bir kısmı geçici işler, işportacılık, bazen de sokakta ufak tefek şeyler satar gibi görünerek dilencilik yapmaktadır. Devlet bürokrasisinde, eğitim ve sağlık sektörlerinde iş bulabilmek ya da askerliği bir meslek olarak seçmek, geleneksel önyargılar ve eğitim eksiklikleri nedeniyle imkânsızdır. Çingeneler arasından polis, mühendis, akademisyen gibi meslek sahipleri çıkıyorsa da, bunlar son derece nadirdir ve bu kişiler çoğunlukla Çingene olduklarını saklayarak mesleklerinde ilerleyebilmektedir.

Sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik sisteminde yaşanan ayrımcılık

Çingenelerin sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine erişimi, kişisel belgelerin eksikliği kadar önyargılar nedeniyle de hayli güçtür. Yoksul vatandaşların tedavi görmesini sağlayan “yeşil kart”, Çingenelerin çoğunluğunun sorunlarını çözmeye yeterli bir sistem değildir, özellikle göçebe gruplar için bu sistem sorunludur. Çingene hastaların tedavi edilmesi konusunda sıklıkla isteksizlik gösterildiği, kimi zaman hastaneler ve sağlık ocaklarına gelen Çingenelerin tedavisinin reddedildiği veya hekimlerin baştan savma tavırlar sergilediği ifade edilmektedir. Öte yandan, bir hastalık teşhis edildiğinde bile, ilaçların getirdiği maddi külfet, birçok bireyin tedaviyi uygulayamamasına veya tedavinin rastgele biçimde uygulanmasına yol açmaktadır.

Diş sağlığı alanı özellikle çok kötü durumdadır. Tıbbî eğitimi olmayan Dom Çingenelerinin geleneksel diş tedavisi yöntemleri, ilgili talimatnamelerin uygulanmasıyla engellenmektedir. Halk sağlığını korumayı amaçlayan bu uygulama, alternatif diş tedavisi imkânları oluşturulmadığından, olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Barınma koşullarının sağlıksızlığı ve sigara kullanımına bağlı solunum yolu hastalıkları, Çingeneler arasında son derece yaygındır; sağlık ocağı çalışanlarının belirttiğine göre, özellikle Çingene kadınlar arasında bu tip hastalıkların görülme oranı, ulusal ortalamanın üç ila dört katıdır.

Kadın sağlığı alanında, hamilelik, doğum, cinsel sağlık ve genel sağlık bilgilerinin de dâhil olduğu bir dizi konuda sorunlar yaşanmaktadır. Çingene erkekler arasında da, güvenliksiz ve sağlıksız koşullarda çalışmaktan dolayı meydana gelen iş kazaları yaygındır.

Sosyal güvenlik hizmetlerine erişim, aynı derecede kısıtlıdır. Birçok aile devletten ve yerel yetkililerden bir ölçüde yardım alıyor olsa da, bu yardımlar düzensizdir ve gerçek ihtiyaçlar dikkate alınmadan gerçekleştirilmektedir.

Kişisel belgelere erişmekteki zorluklar

Kimlik belgelerine sahip olmadıkları için, temel vatandaşlık haklarını kullanamayan çok sayıda Çingene vardır. Saha araştırmasında da görüldüğü üzere, Türkiye'deki Çingeneler doğum belgelerine, nüfus cüzdanlarına, ikametgâh belgelerine, sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını sağlayan belgelere, sosyal güvenlikle ilgili belgelere ve pasaport gibi başka kişisel belgelere sahip olmak konusunda ciddi bir sonu yaşamaktadır. Bu belgelerin eksikliği özellikle, göçebe gruplar ve evlerinin yıkılması sonucu yerinden edilenler, ücretsiz sağlık hizmetinden yararlanma hakkına sahip yoksul Çingeneler ve çocukların okula devamı için ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu belgelerden biri veya daha fazlasının eksik olması, çocukların okullara kaydedilememesi ve oy verme, mülk sahibi olabilme gibi temel bazı haklardan ve hizmetlerden yararlanmalarını engellemektedir. Bir keresinde, Adana'daki yerel kamu idaresi, kişisel belgesi olmayan tüm Çingeneler için bir "af" ilan etmiş ve böylece gerekli belgeleri tamamlamalarını sağlama yoluna gitmiştir.

Çingenelerin kamusal görevlerden dışlanması

Roman, Dom ve Lom grupların seçtiği muhtarlar arasında bazı örnekler olsa da, siyasi yapının en alt seviyesindeki görevler dışında Çingenelerin temsil edilmemesi, Türkiye'de siyasal hayatın bir gerçeğidir. Daha yüksek seviyelerdeki pozisyonlara ulaşmış Çingenelerin bulunduğu iddia edilmekle birlikte, bunların hepsi kimliğini gizlemekten yanadır.

Eğitim sistemi içinde bazı görevlere getirilmiş birkaç Roman, başarılarını "Çingene değilmiş gibi" davranmalarına borçludur. Aynı şekilde bu öğretmenlerin, okul müdürlerinin ve yöneticilerin, önyargı ve ayrımcılık korkusuyla kökenlerini açıklamadıkları göze çarpmaktadır; eğer açıklarlarsa, sürekli olarak meslektaşlarından kökenlerine ilişkin olumsuz tepkiler aldıkları ifade edilmiştir.

Devlet bürokrasisinde, daha yüksek konumlarda çalışan çok az sayıda Çingene vardır. Ancak çoğu Çingene için devlet, seçim zamanlarında ortaya çıkıp ekonomik ve sosyal dönüşüm vaatleriyle oylarını isteyen partililerden ibarettir. Seçim zamanlarında kendi gruplarını harekete geçirecek Çingene liderlerine para teklif edildiğine de sık sık rastlanır. Bir-iki örnek dışında, Türkiye'deki hiçbir bürokrasi kademesinin Çingene gruplarıyla doğrudan ilişkisi yoktur.

***

Yıkım ve dışlanma: İskân hakkının ihlali

İskân hakkına ilişkin ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler

İskân hakkı, temel bir insan hakkıdır; ikamet ve ilintili hizmetler alanında ayrımcılığa uğramama özgürlüğü, barışçıl biçimde mal ve mülk edinme hakkı, yeterli yaşam standardını sağlama özgürlüğü, özel yaşam ve aile hayatına saygı özgürlüğü ile mülkünden zorla edilmeye karşı korunma hakkı ve alternatif yerleşim sağlanması şartını içerir.

Anayasa'nın 5. maddesi, devletin, "kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak" ile görevli olduğunu belirtir. Anayasa'nın 56. maddesi, herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu ifade eder ve "çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, devletin ve vatandaşların görevidir" der. Ayrıca 57. maddeye göre devlet, "şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır ve toplu konut teşebbüslerini destekler."

Yeterli yaşam standardı hakkı

Barınma hakkına ilişkin en kapsamlı düzenleme, Birleşmiş Milletler'in Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 11. maddesi ile BM'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin, bu maddenin normatif içeriğini yorumlayan 4. ve 7. genel tavsiyeleri tarafından getirilmiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. maddesi, "Bu Sözleşmeye Taraf olan Devletler herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkını sağlar. Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir. Taraf Devletler bu hakkın gerçekleştirilmesini sağlamak için, kendi serbest iradelerine dayalı uluslararası işbirliğinin esas olduğunu kabul ederek, uygun tedbirleri alırlar" ifadesini kullanmaktadır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin yeterli iskân hakkına ilişkin 11. maddesinin birinci paragrafına atfedilen 4. genel tavsiyesi, herkes "yeterli konut hakkına sahiptir" demekte ve "(bu) hakkın kullanımı özel olarak Sözleşmenin 2. maddesinin 2. paragrafına uygun olmalı ve dolayısıyla hiçbir ayrımcılığa konu olmamalıdır" diye devam etmektedir.

Komite ayrıca, iskân hakkının "güvenli, barış içinde ve insanlık onuruna sahip olarak, bir yerde yaşama hakkı" biçiminde değerlendirilmesi gerektiği yorumunu getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu olan sadece iskân değil, yeterli düzeyde iskân hakkıdır. Komite, "yeterlilik" nitelemesinin tanımını aşağıda belirtilen şekilde yapmıştır:
(a) Kullanım hakkının yasal güvenliği.

(b) Hizmet, malzeme, tesis ve altyapının kullanılırlığı: Yeterli bir konut sağlık, güvenlik, konfor ve beslenme açısından hayati önemdeki belirli olanaklara sahip olmalıdır. Yeterli konut hakkından tüm faydalananların tabii ve ortak kaynaklara, güvenli içme suyuna, yemek pişirme, ısınma ve aydınlatma için gerekli enerjiye, temizlik ve yıka(n)ma donanımına, gıda depolama araçlarına, çöp toplama sistemine, atık su ve katı atık sistemine ve acil yardım hizmetlerine sürdürülebilir erişime sahip olmaları gerekmektedir;
(c) Karşılanabilirlik [...];
(d) Oturulabilirlik [...];
(e) Erişilebilirlik [...];
(f) İskân yeri: Yeterli bir konutun iş imkânlarına, sağlık bakım hizmetlerine, okullara, çocuk bakım merkezlerine ve diğer sosyal olanaklara erişime imkân verecek bir yerleşim yerinde olması gerekmektedir. Bu durum hem büyük şehirler, hem de işyerine gidip gelmenin mali yükünün, yoksul hane halkının bütçesi üzerinde ağır baskılar oluşturduğu kırsal kesimler için geçerlidir. Yine aynı şekilde, konutların kirlilik sorunu yaşanan bölgelerde ya da yakın bir dönemde sakinlerinin sağlık hakkını tehlikeye atacak şekilde kirlilik sorununa yol açacak kaynaklara yakın yerlerde inşa edilmemesi gerekmektedir;
(g) Kültürel yeterlilik: Konutların inşa edilme biçimi, kullanılan inşaat malzemeleri ve bunları destekleyen politikalar, konutta kültürel kimlik ve çeşitliliği ifade etmeye uygun olanakları sağlamalıdır. Konut alanında gelişme veya modernleşmeye yönelik girişilen faaliyetlerin, barınma ihtiyacının kültürel boyutunun ihmal edilmemesini ve modern teknolojik imkânların göz ardı edilmemesini sağlaması gerekmektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 15. genel tavsiyesi, temiz suya erişimi bir insan hakkı olarak tanımlar ve imzacı taraflardan, temiz suya erişimi dolaylı veya dolaysız olarak engellememelerini talep eder. Bu tavsiyede açıkça belirtildiği üzere, "Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetler, Sözleşme ile yasaklanan nedenlerin hiçbirine bağlı olarak ayırım gözetmeksizin, toplumda en fazla riske açık ve toplum dışına itilmiş kesimler dâhil olmak üzere herkes tarafından kanunen ve fiilen erişilebilir olmalıdır." Komitenin ayrımcılık karşıtlığı ilkesi ile ilgili tavsiyesi de şöyledir; "Su hakkı herkes için geçerli bir hak olsa da, taraf Devletler, kadınlar, çocuklar, azınlık grupları (…) gibi, bu haklarını kullanırken geleneksel olarak zorluklarla karşılaşan kişi ve gruplarla özel olarak ilgilenmelidir. Taraf Devletler, özellikle aşağıdaki şu unsurların sağlanması için gerekli tedbirleri almalıdır." Komite son olarak, "Su, kişisel ve ev içi kullanımın yanı sıra, Sözleşmede yer alan pek çok hakkın gerçekleştirilmesine yönelik pek çok farklı amaç için gereklidir. Örneğin, su, yemek yapımı (yeterli beslenme hakkı) ve çevresel sağlığın sağlanması (sağlık hakkı) için gereklidir. Su, aynı zamanda, kişilerin geçimlerini sağlayabilmesi (çalışarak geçimini sağlama imkânına ulaşma hakkı) ve muhtelif kültürel etkinliklere katılabilmesi (kültürel yaşama katılma hakkı) için esastır. Yine de, su tahsisinde öncelik, kişisel ve ev içi kullanıma bağlı su hakkına verilmelidir."[4]

[4] Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 15. Genel Tavsiye, "Su Hakkı" (Sözleşmenin 11. ve 12. maddeleri), 29. Oturum, 2002, B.M. Belgesi. E/C.12/2002/11.

Zorla tahliyeler

Zorla tahliyeler, ilk bakışta bile insan hakları standartlarına taban tabana zıt uygulamalardır.[5] Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin, 7. genel tavsiyesi, zorla tahliyeleri "kişilerin, ailelerin ve/veya toplulukların kendi iradeleri olmaksızın oturdukları evden ve/veya topraktan geçici ya da daimi olarak ve uygun hukuki veya diğer koruma düzenlemeleri sağlanmaksızın ve bu düzenlemelere erişim olmaksızın çıkarılmaları şeklinde tanımlamaktadır."[6]

Bütün insan hakları arasındaki karşılıklı ilişki ve hakların birbirlerine bağımlığını onaylayan 7. genel tavsiyesine göre zorla tahliyeler, sıklıkla başka insan haklarını da ihlal etmektedir. Tavsiyenin 4. paragrafında, "[…] Sözleşme ile koruma altına alınan hakları açıkça ihlal ederken, yaşam hakkı, kişi güvenliği hakkı, kişinin özel yaşamına, aile yaşamına ve konutuna müdahale edilmemesi hakkı ve mülkünden barışçı bir biçimde yararlanma hakkı gibi kişisel ve siyasal hakların ihlal edilmesiyle de sonuçlanabilir" denmektedir.

Tavsiyenin 10. paragrafı, "Kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, yerel halklar, etnik ve diğer azınlıklar ve diğer savunmasız birey ve grupların tümü oransız bir biçimde zorla tahliye uygulamalarına maruz kalmaktadırlar. Sözleşmenin 2. maddesinin 2. paragrafında ve 3. maddesindeki ayrımcılık karşıtı hükümler, "hükümetlere, tahliyelerin söz konusu olduğu durumlarda, hiçbir ayrımcılık türünün meydana gelmediğini güvence altına alacak uygun tedbirlerin alınmasının sağlanmasına dair ekstra yükümlülükler getirmektedir" der.

Diğer taraftan, 13. paragraf, "Taraf Devletler, herhangi bir zorla tahliye icraatından önce ve özel olarak geniş kapsamlı tahliyelerde, tüm gerçekleştirilebilir alternatiflerin, güç kullanma gereğinden sakınarak ya da en azından minimum düzeyde kullanarak ve sorundan etkilenmiş gruplara danışarak araştırılmış olmasını sağlarlar. Tahliye emirlerinden etkilenmiş kişiler için hukuki başvuru yolları veya usullerin sağlanması gerekmektedir…" yorumunu getirir.

14. paragraf da, "Tahliyenin hukuken haklı bir gerekçesi olduğu durumlarda, uluslararası insan hakları hukukunun ilgili hükümlerine tamamen uyularak ve uygunluk ve ölçülülük genel ilkelerine uygun bir biçimde icra edilmesi gerekir…" eklemesinde bulunmaktadır.

Son olarak, 16. paragraf, "Tahliyelerin insanların evsiz kalması veya insan hakları ihlalleri riskine açık bir konumda kalması ile sonuçlanmaması gerekmektedir. Tahliyeden etkilenmiş kişilerin kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları durumlarda, ilgili taraf Devlet, bu kişilere alternatif olarak konut, yeniden yerleşim veya verimli arazilere erişim gibi seçeneklerin sunulabilmesi için mevcut kaynakları ölçüsünde azami düzeyde tüm uygun tedbirleri almalıdır." ifadelerini içermektedir.

---

[5] Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 4. Genel Tavsiye, "Yeterli İskân Hakkı" (Madde 11.1): 13/12/91, par. 18.

[6] 7. Genel Tavsiye "Yeterli İskân Hakkı (Madde 11.1): Zorla tahliyeler. 20/05/97. par. 3.

Bir dizi uluslararası belge, özel yaşama keyfî müdahaleye karşı koruma sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler'in Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 17. Maddesi, "Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ya da haberleşmesine keyfî ya da yasadışı olarak dokunulamaz, adına ve onuruna yasadışı saldırıda bulunulamaz" demektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi, özel hayat ve aile hayatına saygıyı koruma altına alırken, "Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla söz konusu olabilir." garantisini getirmektedir. Zorla tahliyeler ve aşırı düşük standarttaki iskân koşulları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesinin yasakladığı türde, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemler arasında sayılabilecek düzeyde kabul edilmektedir.[7]

Yetkililerin, yeterli iskân hakkının bileşenlerinden biri olan mülkiyet hakkını teminat altına alamaması, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 11. maddesi 1. paragrafının getirdiği yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkına ters düşen bir durumdur. Ayrıca bu durum, Avrupa Bakanlar Komitesi'nin son dönemlerde yaptığı, "Avrupa'daki Roman ve Göçebelerin yaşam koşullarını iyileştirmek" konulu tavsiyedeki, "Üye ülkeler, iskân hakkının temel bir insan hakkı olduğunu göz önünde bulundurarak, Romanların, her nerede barınırsa barınsınlar, kanun dışı tahliyeler, taciz ve diğer tehditlerden korunmasını sağlamakla yükümlüdür" ifadesiyle çelişir.[8] Avrupa Sosyal Şartı da, yeterli ve madden karşılanabilir düzeyde konutlara erişilebilirliği teminat altına almakta, evsizliğin azaltılmasını öngörmekte, dezavantajlı konumdaki tüm kesimler için iskân politikaları ve zorla tahliyeleri sınırlayacak uygulamaların benimsenmesini hedeflemektedir.

Çingene yerleşimlerinin yok edilmesi

1950'lerden beri Türkiye'nin hızlı şehirleşme sürecinin değişmez sahnelerinden biri, Çingene mahallelerinin yıkımıdır. Çingene gruplarının yerlerinden edilmesindeki başlıca etken olan ticari gelişim ve kentsel dönüşüm, tüm yoksul grupları derinden etkilemekle birlikte, Çingeneler genellikle ilçe ve il merkezindeki tarihi bölgede yaşadıklarından, buralar emlakçılara ve büyük şirketlere daha kârlı olarak satılmakta ve bu da onları, diğer gruplardan daha zayıf duruma düşürmektedir. Çingenelerin zorla yerinden edilmesi, özel hayatın ve güvenliğin olumsuz etkilenmesi, genç nesillerin geçmişin gelenek ve göreneklerini devam ettirmesini güçleştirerek, Çingene kültürünün zarar görmesine neden olmuştur. Bu kültürel sarsıntı, birçok kereler yoksulluk ve dışlanmayı körüklemiştir.

[7] Selçuk ve Asker-Türkiye Davası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı, 24 Nisan 1998, başvuru numaraları: 00023 184/94 ve 00023 185/94; Bilgin-Türkiye Davası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı, 24 Nisan 1998, başvuru numaraları: 00023 184/94 ve 00023 185/94.

[8] Bakanlar Komitesi. Avrupa'daki Roman ve Göçebelerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi konulu tavsiye, Rec (2005)4, paragraf 23.

5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'un (kısaca "Kentsel Dönüşüm Yasası" olarak anılacaktır) 2005 yılında yürürlüğe girmesi ile Türkiye genelinde birçoğu Çingene yerleşimi olan mahallelerin büyük ölçüde yıkılmasına neden olan bir dizi kentsel dönüşüm projesi hayata geçirildi. Yasanın kendisinde ciddi hukuki sorunlar vardır ve Çingene mahalleleri genellikle dönüşüm için saptanan bölgelerde bulunduğundan, Çingeneler üzerindeki yıkıcı etkisi çok açıktır.[9]

Saha araştırmasında da belgelenen tahliyeler, uluslararası hukuku ihlâl etmektedir. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin tarafı olan Türkiye, yurttaşlarını konut ve ailelerine keyfî ve hukuksuz müdahalede bulunulmasından korumakla ve yeterli iskân hakkı sağlamakla yükümlüdür. Zorla tahliyeler, hem bu temel yükümlükleri ihlâl etmekte, hem de başka insan hakları ihlâllerine sebep olmaktadır.

Kentsel dönüşüm için seçilen alanlarda gerçekleştirilen zorla tahliyeler, ikamet edenlere önceden haber verilmeden ve çevre sakinlerine danışılmadan yapılmış, kimi zamanlarda resmi görevliler ve zabıta, şiddet kullanarak insanları mal ve mülklerini terk etmeye zorlamış ve alternatif barınak veya tazminat sağlanmamıştır. Bu gibi durumlardan etkilenen kimseler için yasal temsil imkânı ciddi şekilde kısıtlıdır. Bu imkân ancak aktivistler ve hak savunucularının araya girmesi sonucu mümkün olabilmiştir. Çoğu vakada, Çingene toplulukların yeni yerleşim bölgelerine taşınması rastgele biçimde yapılmış ve bölgedekilerin ihtiyaçları doğru saptanamamıştır. Erzincan'da görüşülen kişilerden biri, "Bizi, Allah'ın unuttuğu bir yere attılar, sürgüne gönderildik" ifadesini kullanmıştır.[10]

Bahsedilen tarzda yıkımlar, Ankara'da şimdi neredeyse tamamen yıkılmış olan ve sakinlerinin dış mahallelere veya İstanbul ve diğer kent merkezlerine göç etmek zorunda kaldığı Çinçin Bağları gibi uzun zamandır varlığını sürdüren mahallelerin dokusunu giderek bozmaktadır.
Geçmiş yıllarda İstanbul Zincirlikuyu'da yaşayan bir grup Çingene, burada 1950'li yılların ikinci yarısında gazeteciler için bir site inşa edilirken, zorla yerlerinden edilmiş ve Kuştepe'ye yerleşmek zorunda kalmışlardı. Kuştepe Mahallesi, buraya taşınan Çingenelerin, ellerine geçen malzemelerle inşa ettikleri yeşil alanlar üzerine kurulmuştur. Bu bölge, 1970'lerde Ankara'daki

[9] Kentsel dönüşüm projelerinin Roman topluluklar üzerindeki olumsuz etkileri, Avrupa Komisyonu'nun, Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin 2007 tarihli ilerleme raporunda da ele alınmıştır. Avrupa Komisyonu, raporda, "Bakanlar Kurulu'nun Nisan 2006'da aldığı karara ilaveten 'yıpranan kentsel alanları' hedef alan bir kentsel dönüşüm programı uygulanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle İstanbul'da olmak üzere, Çingene mahalleleri yok edilmiştir. İstanbul belediyeleri Çingenelere kalacak yer, temel sıhhi tesisler ile diğer sosyal ve ekonomik hizmetlerin verilmesi amacıyla herhangi bir adım atmamıştır. İstanbul Sulukule mahallesi sakinleri ile sivil toplum örgütleri, bölgenin kamulaştırılması ile boşaltılmasının durdurulması için İstanbul İdare Mahkemesine başvurmuşlardır." ifadesini kullanmıştır. Bkz. Avrupa Komisyonu, Komisyon Personeli Çalışma Evrakları, Türkiye 2007 İlerleme Raporu, sf. 22–23, internet adresi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf.
[10] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Erzincan, 14 Ekim 2006.

Çinçin Bağları'ndan, oradaki ilk yıkımlar sırasında göç etmek zorunda kalan bir grup Alevi Çingenenin de yeni adresi olmuştur.

İstanbul'daki Dolapdere, mahallede ayakta kalan kiliselerin de işaret ettiği gibi, Rum ve Ermenilerin yoğun olarak yerleştiği bir bölge olagelmiştir. Asıl sakinlerinin, 1950'lerin[11] ortasında yabancı düşmanı ayaklanmalar sonucu göç etmesiyle bölgeye, İstanbul'un diğer yerlerinden gelen Çingenelerle, Türkiye genelinde, özellikle ülkenin gelişmekte olan batısında, kırsal kesimlerden kente göç sonucu yer değiştirmek zorunda kalan Çingeneler taşınmıştır.

İstanbul'un Eminönü bölgesindeki sepetçiler, 1990'da bölgenin gelişimi esnasında yerlerinden edilmiş ve belediye hizmetlerinin düzensiz olduğu, şehir merkezinin uzağında Gaziosmanpaşa Mahallesi'ne yollanmışlardır. Bahsedilen bu grup, yerlerinden edilmeden önce yüzyıllardır Eminönü'nde yaşamaktaydı ve tarihi kayıtlara göre (1643'te) Sultan İbrahim'in, loncalarına hamilik yapmasına karşılık, bir jest olarak Sarayburnu'ndaki Sepetçiler Köşkü'nün onarılması ve yeniden yapılmasını üstlenmişlerdi.

Hâlihazırda, Çingene yerleşimlerini hedef alan bir dizi kentsel dönüşüm projesinden en güncel olanları şunlardır: Sulukule, Kâğıthane, Küçükbakkalköy, Dolapdere (Hacıhüsrev), Kuştepe ve Gaziosmanpaşa (gazete haberlerine göre, Sulukule sakinlerinin yerleştirilmek istendiği bölge burasıdır), Ankara'da Çinçin Bağları, Diyarbakır'da Yeniköy, Mersin'de Turgut Reis, Yusufeli'nde Kınalıçam, İzmit'te 28 Haziran Mahallesi, Erzincan'da Çarşı ve Taksim mahalleleri, Balıkesir'de Gündoğan… İstanbul'da yeni spor komplekslerinin geliştirildiği Kasımpaşa veya emlak yatırımcılarının son gözdelerinden biri olan Galata da son dört yılda etkilenen yerler arasındadır.

Sulukule

İstanbul'un tarihi yarımadasında, Bizans'tan kalma surların kıyısında, Fatih Belediyesi sınırları içinde yer alan Sulukule, 2006–2008 yılları arasında belediyenin yıkımı öngören kentsel dönüşüm projesini yürürlüğe sokma kararının ardından Türkiye'de ve uluslararası çapta kamuoyunun ilgi odağı haline geldi.[12] Kasım 2007'den beri uygulamada olan kentsel dönüşüm projesi, 3500 kadarı Roman olan yaklaşık 5000 kişinin yerinden edilerek, eski mahallelerinden şehir merkezine 40 kilometre uzaktaki Taşoluk Mahallesi'ndeki toplu konutlara nakledilmelerini öngörmektedir. Sulukule'deki yıkımlar, birçok mahalle sakininin olumsuz barınma koşulları

[11] İstanbul'da Eylül 1955'te, Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı yolundaki yalan haberler üzerine yaşanan ayaklanmada, kentteki Rum, Ermeni ve Yahudilerin malları geniş çaplı olarak yağmalandı. Rumların sahip olduğu binlerce işyerine, okullara, kiliselere ve özel mülklere saldırıldı ve bunlar yıkıldı, bazı gayrimüslim erkekler zorla sünnet edildi, kadınlara tecavüz edildi ve dövüldüler. Bkz. Mehmet Ali Birand, "6–7 Eylül'ün Utancı Hep Bizimle", *Turkish Daily News*, 7 Eylül 2005.

[12] Bkz. BBC News, "İstanbul's Roma Face Upheaval" (İstanbullu Romanlar İsyan Ediyor), http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7036045.stm.

altında yaşama, iş ve sosyal hizmetlere erişimlerini olumsuz etkileme tehditleriyle yüz yüze kalmalarına yol açmaktadır. Yerlerinden edileceklerin yarısından fazlası, oturdukları mülklerin sahibi değildir ve herhangi bir tazminat alma hakları yoktur. Şu an Sulukule'de kiracı olanların birçoğu için, Taşoluk'taki konutlarınkiler de dâhil olmak üzere Sulukule dışındaki evlerin kiraları ödenebilir ölçüde değildir.

Sulukule, ilk kez 1960'ların ortasında yıkıma uğramış; bu dönemde orijinal Çingene mahallesinin büyük bir kısmının yıkımı, birçok mahalle sakininin bölgeyi terk etmesi veya komşu bölgelere yerleşmesine neden olmuştur. 1995 sonrasında belediye yetkilileri ve polis, müzik ve eğlence merkezlerini kapatmak üzere harekete geçince, mahalle yeniden zayiata uğramış, fakirlik ve sefalet içine düşmüştür.

13 Temmuz 2006'da, Türkiye Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve Fatih Belediyesi, bölgede yeni binalar yapmak üzere anlaşmaya vararak, var olan mahallenin büyük bir kısmının yıkımını öngörmüşlerdi. Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği'nden aktivistlere göre, yenileme planı mahalle sakinlerine herhangi bir şekilde danışılmadan hazırlanmış ve Çingeneler planlama sürecinde temsil edilmemiştir.[13] Fatih Belediyesi ise, projenin mahalle sakinlerine modern ve güvenli apartmanlarda yaşama fırsatını sunduğunu savunmaktadır.[14]

Hükümet Aralık 2006'da, Sulukule'deki mülklerin acilen kamulaştırılmasına karar verdi ve mülk sahiplerine, gelecekteki beş yıl zarfında 7.000 – 25.000 YTL arası tazminat bedelleri ödenmesi önerisinde bulundu. Sonuç olarak, mahalle sakinlerinin çoğu evlerini üçüncü şahıslara sattılar.

Ne var ki, mahalle sakinlerinin yarısından fazlasını oluşturan kiracıların durumu hayli kötüdür. Kiracılara herhangi bir tazminat hakkı verilmemiştir ve çoğunlukla aylık 400 milyondan az olan gelirleri, Sulukule dışındaki mahallelerin birinden ev kiralamaya yetmemektedir.[15] Aralık 2007'de, Fatih Belediyesi, Sulukule'den yaklaşık 40 kilometre uzaktaki Taşoluk'ta, 204 kiracıya daire ayırmıştır.[16] Ancak bankalar kiracılardan 800–1300 YTL arasında pul parası istediğinden ve bu tutarlar kiracıların ödeyebileceğinin çok üzerinde olduğundan, Mart 2008 itibarıyla bu daireler için hazırlanan sözleşmelerin hiçbiri imzalanmamıştır. Sulukule'de yıkılan evlerde yaşayan kiracıların büyük çoğunluğu, kiraların eskiden ödediklerinin 4–5 katı olduğu başka mahallelere taşınmak zorunda kalmıştır. Kiralarında bu denli ciddi artışı karşılayamayanlar, akrabalarının evlerine veya komşularının sağladığı odalara sığınmıştır.

---

[13] Bkz. Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği'nin basın açıklaması: İstanbul'da Tarihi Roman Mahallesinin Yıkımı.

[14] ERRC'nin Fatih Belediye Başkanlığı ile görüşmesi, Eylül 2006, İstanbul.

[15] Sulukule Platformu tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda, kiracıların yüzde 13'ünün 100 YTL'den az, yüzde 60'ının 200 YTL'den az ve yüzde 80'inin 300 YTL'den az kira verdiği ortaya çıkmıştır. Oysa Sulukule'ye komşu bölgelerde, kiralar 600 YTL'den başlamaktadır.

[16] Kiracılar, dairenin büyüklüğüne göre ayda 275–475 YTL ödeyerek, 15 yılın sonunda apartman dairelerine sahip olabilecektir.

Bu arada, Fatih Belediyesi Sulukule'deki evleri yıkmaya devam etmiştir. Saha araştırması raporunun tamamlandığı Mart 2008 itibarıyla, 50'nin üzerinde ev yıkılmış ve bu yıkımlar kimi zaman hukuku aşan biçimlerde gerçekleşmiştir. Sulukule Platformu'ndan alınan bilgilere göre, 11 Şubat 2008'de Fatih Belediyesi, koruma altındaki sivil mimari örnekleri arasında sayılması gereken iki tescilli yapı ile birlikte yedi binayı daha yıkmıştır. Oysa yasalara göre koruma altındaki yapılar, kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarının izni olmaksızın ufak tefek onarımlardan bile geçemezler.[17] Yıkımlar gerçekleştiği sırada, Belediye bu tip bir izni almış değildi. Sulukule'de kültürel varlık olarak korunması gereken 45 kadar bina olduğu belirtilmektedir. Sulukule'de 13 Mart 2008'de, Roman ailelere ait yedi ev yıkılmış ve kiracılar için alternatif barınma olanağı sağlanmamıştır. Dahası, yıkım ihtarnamesi evlerin Mart 2008 sonuna kadar boşaltılmasını şart koştuğu halde, belediye yetkilileri kendi belirledikleri takvime uymadan, aniden harekete geçmişler ve sonuç olarak, yedisi çocuk olmak üzere yaklaşık 15 kişi evsiz kalmıştır. Ayrıca yıkım esnasında iki komşu bina ciddi şekilde zarar görmüş ve içerideki özel eşyalarını toparlamaya vakit bulamayan ev sakinlerinin malları yok edilmiştir.

Çingenelerin de yaşadığı diğer mahallelerin yıkım süreci, şehir merkezlerindeki eski ve yoksul yerleşimleri kentin gözden uzak kıyılarına taşıma işlevini üstlenen kentsel dönüşüm planları çerçevesinde benzeri bir gelişim izlemiştir.

[17] 1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, -bilinen ve keşfedilecek olan- tüm kültürel ve doğal varlıkları devletin denetimi altında saymaktadır. Kültür Bakanlığı'nın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, koruma altındaki bölgelerin yönetimine ilişkin genel kuralları belirler ve yerel koruma kurulları oluşturarak, tanzim edilen genel kurallar çerçevesinde kültürel ve doğal varlıkların belirlenmesi ve var olanların idaresini sağlar. Kuruluş tüzüğüne göre, (belediyeler de dâhil olmak üzere) tüm resmi kuruluşlar ve mahkemeler, koruma kurullarının kararlarına saygı duymak zorundadır. Bu kararları çiğnemenin yaptırımı, ağır para cezaları veya 2 ila 5 yıl arası hapistir.

Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi'ne karşı hukuki mücadele

ERRC, hYd ve EDROM, Sulukule'de yaşayan dört Roman ve Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği adına Aralık 2007'de açtığı davayla, Fatih Belediyesi tarafından geliştirilen kentsel dönüşüm projesini, İstanbul İdare Mahkemesi'ne götürdü.

Davacılar, öncelikle projeye ilişkin olarak yürütmenin durdurulmasını talep ettiler, ayrıca Anayasa ve bir dizi kanunla uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle Fatih Belediyesi'nin 2007/156 sayılı kararının iptal edilmesini istediler. Davacılar, projenin uygulanmasının Anayasa'nın koruması altındaki mülk edinme ve miras haklarını olduğu kadar, tarihi, kültürel ve doğal varlıkların korunması ile ilgili kuralları da ihlal ettiğini özellikle vurguladılar. Bunlara ek olarak proje, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkını düzenleyen 8. maddesini, bu madde ile bağlantılı olarak 14. maddedeki ayrımcılık yasağını ve sözleşmeye ek 1 Numaralı protokolün, mülkiyetin korunması hakkını düzenleyen 1. maddesini ihlal etmektedir. Yine proje, UNESCO'nun dünya kültür mirasına ilişkin düzenlemelerine de aykırıdır.

28 Ocak 2008'de Mahkeme, davacıların iddialarına yönelik olarak Belediyenin savunmasını istedi ve bunun sonrasında gerekli ara dönem önlemlerine dair kararını açıklayacağını belirtti. Bu süreç zarfında, Fatih Belediyesi Sulukule'de evlerin yıkımına devam ediyordu; Şubat 2008'de, 50'den fazla ev yıkılmıştı.

Bu esnada, davacıların ağır ve geri dönüşü olmayan zararlar görmesini engellemek için, yürütmenin durdurulması amacıyla mahkemeye müracaatta bulunuldu. 3 Mart 2008'de, 31 Aralık 2007 ve 25 Şubat 2008 tarihli şikâyetlere atıfta bulunan ikinci bir müracaat daha yapıldı.

Yıkım ihtarnamesi Mart 2008'in sonuna kadar evlerin boşaltılması için zaman tanımasına rağmen, 13 Mart 2008'de Roman ailelere ait yedi ev daha yıkıldı; evlerin ikisinde halen kiracılar yaşıyordu. Sonuç olarak, yedisi çocuk olmak üzere yaklaşık 15 kişi evsiz kaldı ve kiracılara alternatif bir barınak imkânı tanınmadı. Bu olayların ardından, 14 Mart'ta mahkemeye yürütmenin acil olarak durdurulması için üçüncü bir müracaat daha yapıldı.

Tarihi bir ahşap evin yıkılması, Sulukule, Ekim 2006

Sulukule'de yıkımdan arta kalanlar, Ekim 2006

Belediye yetkilileri Romanlarla yapılan görüşmeler sonucu yıkım planlarını değiştirdi

Saha araştırması sırasında, belediye ve yerel grupların ortak çalışmalarıyla, Romanların olumsuz etkileneceği bir planlamanın değiştirilebildiğine de tanık olundu. İzmir'in Konak Belediyesi, 2007 başında, çoğunluğu Roman 6000 kişinin yaşadığı Ege Mahallesi'ni hedef alan bir kentsel dönüşüm planı oluşturmuştu. Bu plana göre, Ege Mahallesi'nin büyük bir kısmı kamulaştırma ve Roman yerleşimlerinin boşaltılması yoluyla "yeşil alan"a dönüştürülecekti.

Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası ile beraber Romanlardan oluşan bir grubun, belediye yetkilileriyle müzakeresinin sonucunda, 15 Haziran 2007'de Konak Belediyesi, projeyi Roman mahalle sakinlerinin talep ve kaygılarına uygun olarak değiştirdi ve Ege Mahallesi'ni yeşil alana dönüştürme projesi iptal edildi.

ERRC/hYd/EDROM projesinin hukuki danışmanı Hilal Küey, Şehir Plancıları Odası temsilcileri, Roman dernekleri temsilcileri ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katılımıyla 26 Ekim 2007'de yeni bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda, Ege Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nün hazırladığı ve mahalleyi sosyal, kültürel dokusunu koruyarak dönüştürmeyi öngören altı farklı plan sunuldu ve tartışıldı. Roman temsilciler, alternatif planları genel olarak destekliediler ve çeşitli konulara ilişkin çekincelerini de dile getirdiler. Katılımcılar, planları halkın da söz sahibi olacağı daha geniş kapsamlı bir toplantıda sunmayı ve tartışmayı kararlaştırdı.

Kâğıthane

Roman yerleşimlerinin yıkımı, İstanbul'un Kâğıthane bölgesinde çoğunlukla polis gücü ve Çingene gruplarına karşı şiddet uygulanması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Orada yaşayanların ifadesine göre, Ağustos 2006'da Kâğıthane mahallesi sakinleri, sabahın erken saatlerinde çok sayıda polis ve zabıtanın gelişiyle uyanmıştır.[18] Mahalleliler, yıkımdan önce kendilerine herhangi bir ihtarname ulaşmadığını ve o sabah polislerin gelişinin yıkımın gerçekleşeceğine ilişkin ilk işaret olduğunu anlatmıştır. Polisler ve zabıta, direnen insanlara karşı gözyaşartıcı gaz kullanmış ve karşılıklı çatışmalar, mahallelinin kendisinin sekiz evi yıkmasıyla sonuçlanmıştır. Mahalle sakinleri, kendilerine yıkım kararıyla ilgili bir belge gönderilmediğini, görebildikleri tek resmi evrakın zabıtanın kendilerine ibraz ettiği, harekete geçmeleri emrini veren bir yazışma olduğunu belirtmişlerdir. Yetkililer, tahliye emrini veren makam, bu kararın yasal dayanağı ya da bu karara karşı başvurulabilecek yetkili kurum hakkında herhangi bir bilgi verememiştir.

[18] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İstanbul, 20 Eylül 2006.

Kâğıthane'de 33 evden, tapu tahsis belgeli (mahalledeki evlerin 20'si tapu tahsis belgesi sahibidir, geri kalan 13 ev ise yasadışı inşa edilmiş gecekondular olarak kayda geçmiştir) üç tanesi de dâhil olmak üzere 16'sı yıkılmıştır. Evi yıkılanlara alternatif barınak sunulmamış ve Roman grup adına Cemil Atmaca ve mahalle sakinlerinden birinin yıkımlara karşı dava açma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

ERRC/hYd/EDROM'un Kâğıthane bölgesini ziyaret ettiği Eylül 2006 itibarıyla, mahalleden bir Romanın ifadesiyle, yıkımlar en az bir yıldır sürmektedir. 2005'te ilk yıkımlar gerçekleşmeden, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, uygulamaya konacak yenileme projesiyle ilgili açıklamada bulunmuş ve uğrayacakları zarar karşılığında ev sahiplerine 30.000 YTL, kiracılara 2.000 YTL tazminat teklif etmiştir. Bunun üzerine, bazı ev sahipleri harekete geçerek kendi evlerini kendileri yıkmaya başlamıştır. Evini görüşmenin öncesindeki hafta yıkan ve buna rağmen, herhangi bir tazminat alamayan bir yaşlı adamın araştırmacılara anlattığına göre, Kâğıthane Belediye Başkanı kendisine, yıkım için tüm tazminatların eksiksiz olarak ödendiğini söylemiştir.

Kağıthane'de Yahya Kemal Mahallesi'nin sakinleri 50–60 yıldır burada yaşadıklarını ifade etmektedir; ayrıca Osmanlı zamanında halkın bayramlar ve tatillerde tatlı suları ve eğlenceleri için buraya akın ettiği bilindiğinden Çingenelerin bölgedeki varlığı, tartışılmaz biçimde belgelenmiştir. Gecekondu tipi yapılaşmayı engellemek amacıyla bir spor kompleksi inşa edilmesini öngören projenin bir kısmı, su borularını yenilemek için altı evi yıkan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) bünyesindedir. Belediye'nin önerdiğine eşdeğer oranda tazminata ek olarak, İSKİ'nin şehir merkezine 40 kilometre kadar uzakta olan Gaziosmanpaşa Mahallesi'nde alternatif evlere yerleşme imkânı sunduğu öne sürülmektedir.

Araştırmacılara, yıkımların sonucunda bazı çocukların ruhsal sarsıntı yaşadıkları, evlerinden dışarı çıkmaktan korktukları söylenmiştir. Evleri boşaltılan ve yıkılanlar ise akrabalarının yanına sığınmak veya derme çatma barınaklar yaparak eski evlerinin yıkıntılarına yerleşmek zorunda kalmışlardır.

Küçükbakkalköy

Temmuz 2006'da, kalabalık bir polis grubu eşliğindeki buldozerler sabah beş buçuk civarında Küçükbakkalköy'deki Tevfik Fikret Caddesi'ne gelmiş ve mahalledeki Roman yerleşimini yıkmaya başlamıştır.[19] Yıkımlar, yaklaşık 78 evi etkilemiştir. Operasyondan haberdar edilmediklerini belirten mahalle sakinlerinin ifadelerine göre, polis temizlik için yardıma ihtiyaçları olduğunu söyleyip herkesin dışarı çıkmasını ve sokakta beklemesini istemiştir. Romanlar sokakta beklerken, buldozerler evleri içindeki eşyalar ve diğer kalanlarla (mesela evcil hayvanlar) yıkmaya başlamıştır. Bazı ev sahipleri, çatılara çıkarak yıkımı önlemeye çalışsa da,

[19] ERRC/hYd/EDROM'un Küçükbakkalköy sakinleriyle görüşmesi, İstanbul, Eylül 2006.

birkaç saat süren tartışmalardan sonra, polis biber gazı kullanmış ve çevredekileri zorla evlerinden uzaklaştırmaya girişmiştir.

Küçükbakkalköy'de bir vakada, evin yasal olarak inşa edildiğine ilişkin belgeler bulunduğu halde, bir Roman ve ailesini "cezalandırmak" için yıkım yapılmışa benzemektedir. Bu olaydan sonra açıklama yapılmamış ancak, bir "hata" olduğu için özür dilenmiştir.

Romanların ifadelerine göre, Kasım 2005'te belediye yetkilileri Tevfik Fikret Caddesi'nde yaşayanlara, gerçekleştirilecek yeniden yapılanma projesi nedeniyle bölgeyi terk etmeleri gerektiğini duyurmuştur. O dönemde, ellerinde tapuları olan Roman ailelerin çoğu evlerini, bölgede apartman inşaatları yapmak için izin almış bir şirkete satmıştır. Bir grup Roman ise, evleri çok küçük olduğu ve satıştan ellerine geçecek para, başka bir ev almaya yetmeyecek kadar az olacağı için, mülklerini satmaya yanaşmamıştır. Evlerini satmayan aileler, bölgede kalmaya devam etmiştir.

Temmuz 2006'daki ilk yıkımlardan sonra, mahallede derme çatma barınaklarda, yıkıntılar ve çöpler arasında yaşayan 30 kadar Roman kalmıştı. 23 Kasım'da, ERRC/hYd/EDROM araştırma ekibi, Küçükbakkalköy'deki barınakları hedef alan son yıkımlara tanık oldu. Bu yerleşim bölgesinde, buldozerlerin yıkım operasyonundan korunabilen tek ev, orada inşa edilecek yeni apartman kompleksinde bir daireye sahip olacakları sözünü aldıkları söylenen, Roman olmayan bir aileye aittir.[20]

Mülklerin yıkımına karşı hukuki mücadele

2006 yılının sonbaharında İstanbul'un Kadıköy ilçesi sınırları içindeki Küçükbakkalköy'de iki ev ve 15 derme çatma barınak yıkıldı. Mahallede yıkılan evlerden biri, Yüksel Dum'un babasına aitti; kendi ifadesine göre evinin tapusuna sahip olan babası, yıkımdan önce bu belgeyi yetkililere göstermişti. Yüksel Dum'un kendi evi ise Temmuz ayında herhangi bir yazılı hukuki belge gösterilmeden yıkılmış ve bundan sonra 17 kişiden oluşan ailesi babasının evine taşınmıştı. ERRC/hYd/EDROM'un girişimiyle başlatılan hukuki mücadele sürecinde avukat, Kasım 2007'de meydana gelen zararlar için Kadıköy Belediyesi ve İstanbul Valiliği aleyhine, Yüksel Dum, Sevgi Yöksekova ve Yılmaz Gölbe adına idari şikâyette bulunup, dava açılmasını sağlamaya çalıştı. Yöksekova ve Gölbe'ye, dar gelirli olmaları nedeniyle hukuki yardım sağlanmasına karşılık, Yüksel Dum'a, resmi kıstaslara uyduğu halde, hukuki yardım verilmedi. Dum da bu durum karşısında hukuki yardım alabilmek için temyize başvurdu. Bu raporun hazırlandığı dönemde, Yüksel Dum'un hukuki yardım talebiyle ilgili olarak açtığı dava halen sürmekteydi.

[20] ERRC/hYd/EDROM'un Yüksel Dum ile görüşmesi, Kasım 2006.

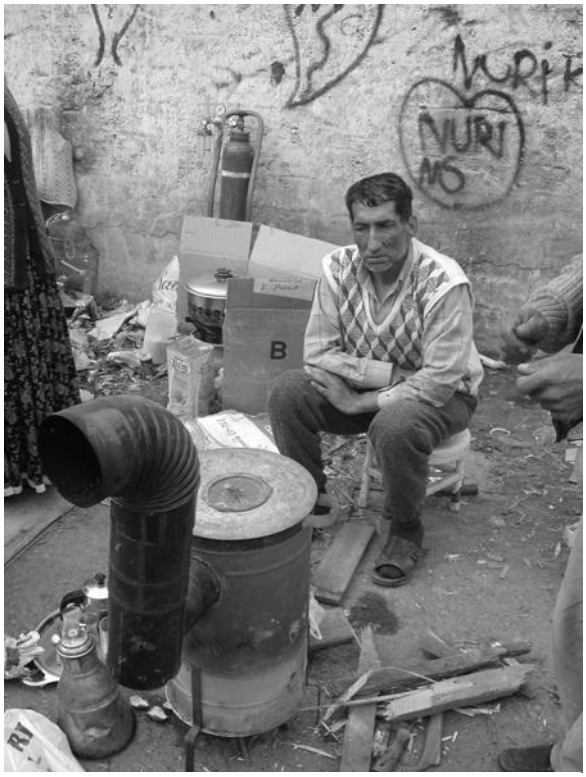

Küçükbakkalköy, İstanbul, Eylül 2006

Küçükbakkalköy'de evi yıkıldığı için çadırda kalan Roman kadın, bu fotoğrafın çekilmesinden birkaç ay sonra hayatını kaybetti. Eylül 2006

ERRC/EDROM/hYd ekibinin Küçükbakkalköy'ü ziyareti, Eylül 2006

Yıkıntılar arasında çocuklar, Küçükbakkalköy, Eylül 2006

Diyarbakır

Diyarbakır çevresindeki Çingene yerleşimlerinin yıkımı, esasen bölgede 1980'ler ve 1990'lar boyunca gerçekleşen askeri operasyonların bir sonucudur; bu süreçte, aralarında Dom grupların tümüne yakın kısmının bulunduğu çok sayıda köy yıkılmıştır. Yıllar içinde artan Kürt göçü, uluslararası çapta ilgi görse de, Çingene gruplar bu ilginin dışında kalmıştır.

Diyarbakır'daki Yeniköy Mahallesi, çatışmalar sırasında yerlerinden edilen ve yıkılmış köylerini bırakarak gelmiş Domların oluşturduğu bir yerleşimdir. Mahalle, son 15 yılda bazı sakinlerinin evlerini yeniden inşa etmek, bazılarınınsa göç etmek zorunda kaldığı yıkımlarla karşılaştı. Geçtiğimiz aylarda burası, belediyenin havaalanı yakınlarındaki alanı geliştirme planları çerçevesinde yıkım tehdidiyle yeniden yüz yüze geldi.

Yeniköy Mahallesi'nin bazı bölgeleri 2002'de yıkılmış ve bu yıkımdan etkilenen altı-yedi aile derme çatma barınaklarda yaşamaya başlamışlardı, bu aileler hâlâ aynı barınaklarda yaşamaya çalışmaktadır. Aslında yıkımdan etkilenen ailelerin sayısı 30 kadarken, büyük bir kısmı şehrin başka yerlerine, çoğunlukla terk edilmiş evlere taşınmıştı. Mahalleyi terk edenler, yıkılan evlerinin tapuları olmadığı için hiç tazminat alamayan veya ellerine çok az miktarda tazminat geçmiş olup da, akan suyu olmayan, temizlik açısından elverişsiz, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine erişimin bulunmadığı gecekondulara yerleşmek zorunda kalan kişilerdi.[21]

Diyarbakır'daki Roman yerleşimlerinin yıkımı 2006'da da devam etti ve kente yakın tepelerdeki yaklaşık 10 ev, otoban inşaatı sırasında yıkıldı. Bölgedeki savaş yüzünden tüm mal ve mülklerini kaybeden bu grup, evlerinin tapusuna da sahip değildi ve yıkımlardan sonra şehrin Hançepek, Bağlar ve Yeniköy gibi daha yoksul mahallelerinde kiraladıkları evlere ya da akrabalarının yanına taşınmak zorunda kaldı.[22] Yıkılan her ev için tazminat olarak ödenen 750–1000 YTL, ancak birkaç aylık kira bedeline yetiyordu. Tahliye duyurusu, yıkımdan yaklaşık 10 gün önce yapıldığı için mahalle sakinlerine toparlanmak için çok az zaman kaldığı gibi, Büyükşehir Belediyesi, yıkılan evlerde oturanlara alternatif bir barınma olanağı da sunmamıştı.

Standardın altındaki iskân koşulları

Çoğu zaman evlerinden edilen Çingene gruplara alternatif barınma imkânı veya tazminat hakkı tanınmamaktadır. Barınma fırsatı sunulduğu durumda ise evler genellikle şehir merkezinden ve mahalle sakinlerinin işlerinden uzakta, evin bütçesine bir de ulaşım ücretlerini yükleyecek bir mesafede olmaktadır. Evlerin yıkımına karşılık ödenen tazminatlar, genellikle piyasa ortalamasıyla ve kira bedelleriyle karşılaştırıldığında çok düşüktür ve sadece bu teklifi hemen kabul edip taşınan kimselere verilmektedir.

[21] ERRC/hYd/EDROM'un Mehmet Demir ile görüşmesi, Diyarbakır, Ekim 2006.
[22] ERRC/hYd/EDROM'un Mehmet Demir ile görüşmesi, Diyarbakır, Ekim 2006.

Evlerinin yıkımı sonucu pek çok Çingene, standardın altındaki koşullarda yaşamaya mahkûm edilmiştir. Yerel yönetimlerin, kentsel dönüşüm projelerinden etkilenen halka yönelik olumsuz yaklaşımının en belirgin göstergelerinden biri, yıkımların gerçekleştiği bölgelerde hızla barakaların oluşmasıdır. İstanbul ve çevresinde, Küçükbakkalköy, Kâğıthane, Avcılar, Tahtakale, Silivri ve Sulukule'deki bu barakalara ya kendilerine haber verilmeden evleri yıkılıp zorla tahliye edilen ya da yıkımdan çok kısa bir süre önce haberdar olan Çingene grupları yerleşmiştir. Tekirdağ'ın Saray ilçesinde, bir veya iki odalı evlerde, su ve (yoldan geçen ana hatlardan kaçak olarak çekilen dışında) elektrik tesisatı olmayan, naylonla kaplı kulübelerde, her türlü kötü yaşam şartına maruz kalabilecek şekilde yaşayanlar, sadece yakın zamanda göçebe hayatını bırakmış gruplarla sınırlı değildir. Saray'ın Çingene nüfusu, şehir merkezinden 1998 yılında uzaklaştırılmış ve kent merkezinin 1 km ötesinde, hiçbir belediye hizmetinin ulaşmadığı bir bölgeye yerleşmeye zorlanmıştır. Geçtiğimiz dönemde, kenar mahallelerdeki gecekondularda yaşayan bu grup, eskiden göçebe olanların gelişiyle daha da kalabalıklaşmıştır.

Çoğunlukla yıkımlardan sonra ortaya çıkan, standardı çok düşük yaşam koşullarının ölümlere yol açtığı da görülmüştür.

İstanbul'un Kâğıthane ilçesinde, evleri Ağustos 2006'da yıkılan aileler, başka seçenekleri olmadığı için eski evlerinin yıkıntılarından yapılmış barakalarda yaşamaya devam etmişlerdir. Kasım 2006'da, 18 yaşındaki Sultan Eser'in beş aylık bebeği Zeynep, ailesinin Yahya Kemal Mahallesi'ndeki evinin yıkılmasının ertesinde ölmüştür. Eser'in anlattığına göre bebek, önce nefes almada zorluk çekmeye ve öksürmeye başlamıştır. Bebeği sağlık ocağına götüren Eser'e doktorlar bazı ilaçlar vermiştir. Ancak, Eser bir sabah uyandığında bebeğin nefes almadığını fark etmiş ve bebeği hastaneye götürecek birilerini aramasına rağmen, kimseyi bulamamıştır. Bebeğinin ölümünü engelleyemeyen Eser'in belirttiğine göre, o zamandan beri belediye yetkilileri, her gün çadırlarına gelerek ailenin barınağını sökmeye çalışmaktadır.[23]

Silivri

2 Ocak 2008'de, Silivri'deki Yeni Mahalle'de yangın çıkmış ve Yaşam adlı 10 aylık bir bebek ile amcası Yılmaz Güreşir'in ölümüne neden olmuştur. Mahallede yaşayanlara göre, yangının çıkma sebebi, devrilen bir tüpgazdır; naylon ve tahtalardan yapılmış baraka tutuşarak, olay esnasında boş olan yandaki diğer üç barakanın da yanmasına yol açmıştır.[24]

[23] 29 Kasım 2007'de ERRC ve Ulaşılabilir Yaşam Derneği, Kadıköy Belediye Başkanı Selami Öztürk'e bir mektup göndererek, belediyenin ciddi insan hakları ihlallerine yol açan yıkım operasyonlarına son vermesini ve barınma sorunlarına kabul edilebilir bir çözüm bulunabilmesi için, Roman gruplarını da muhatap alan görüşmeler yapılmasını talep etmiştir.

[24] ERRC/hYd/EDROM'un muhtar Mahmut Alkan ve Silivri'deki Yeni Mahalle'nin sakinleriyle yaptığı görüşme, Silivri, 12 Ocak 2008.

Kendi ifadelerine göre Silivri dolaylarına 46 yıl önce gelen Romanlar, burada iki mahallede yaşamaktadır: Yeni Mahalle ve Fatih mahallesi. Yaklaşık 15 yıl önce, Yeni Mahalle'deki grup, belediyeden 20 kadar ev kurmak için izin almıştır. Daha sonraki yıllarda, bu rakam, evlilikler ve göçebe grupların da gelmesiyle artmış ve sayı, 2007 sonunda yaklaşık 20 ev ve 25'e çadıra ulaşmıştır.

15 Ağustos 2007'de belediye, buldozerler ve iş makineleriyle gelerek Yeni Mahalle'yi, küçük evleri ve çadırlarıyla beraber yıkmaya başlamıştır. Bazı Romanlar, yıkımlardan haberdar olduklarını belirtmekte, bazılarıysa gelişmelerden habersiz olduklarını ve eşyalarını toparlamak için yıkımlar gerçekleşmeden önce doğru düzgün zamanları olmadığını öne sürmektedir. Yıkımdan iki hafta sonra, mahallelinin belediyeye yaptığı baskı sonucu, evleri yıkılanlara Kızılay tarafından çadır verilmiştir. Bazı aileler çadırları almış fakat çoğu, güvensiz ve tehlikeli oldukları gerekçesiyle çadırları reddetmiştir.

Kasım 2007 başında belediye, bölgede gerçekleştirilecek stadyum ve su kanalı projesinin, su baskınlarına yol açabileceği yolundaki kaygılara yanıt vererek, bölgedeki insanları bir spor salonuna taşımıştı. Yetersiz temizlik imkânı ve gürültü dolayısıyla yaşam şartlarının elverişsiz olduğu salonda 55 aile kalıyordu. Birkaç gün içinde, spor salonunda yaşayan ailelerin büyük çoğunluğu, çadırlarına dönüp, ellerindekileri kurtarmak ve barınaklarını yeniden inşa etmek istediler. Aralık ayı başında, yaklaşık 40 kadar aile, çamur ve sel sularının getirdiği molozlarla kaplı yıkım alanına dönüp barınakları yeniden inşa etmiş, toplayabildikleri eşyaları yeniden yerleştirmiş, yıkık dökük barınaklarına yerdeki su birikintilerine değen kablolardan elektrik bağlamışlardı.

Araştırmacıların da gözlemlediği üzere, Yeni Mahalle'de hayat koşulları hayli elverişsizdir; yıkımdan ve buldozerlerin etrafta yarattığı karmaşadan arta kalan toprak ve moloz yığınları, çamur içindeki bölgede dolaşmayı zorlaştırmaktadır. Barınaklar, eski çadırların kalıntılarının arasına kurulmuştur.

Belediye tarafından yasal ev sahiplerine geçici barınma imkânı olarak önerilen evler, Yeni Mahalle'nin 15 kilometre kadar dışında, belediyenin çöp dönüştürme ünitesine komşu, sürekli olarak çöp kamyonlarının uğradığı bir yerdedir. Silivri Belediye Başkanı, buraya yerleşenlere, toplu taşıma hizmetleriyle kente ulaşabilecekleri konusunda teminat vermiştir. Ancak görüşülenlerden biri, kendilerinin bölgeden uzaklaştırılmasının amaçlandığını, zira eski Çingene mahallesinin yerine pahalı apartman binaları yapılacağını iddia etmiştir: "Suç işlenir korkusuyla, yakınlarda olmamızı istemiyorlar…" Geçici bir süreliğine bile olsa, alternatif konut için önerilen bölgenin uygunluğu konusunda şüpheleri olan mahallenin muhtarı, geçici konut projesinin Belediye Başkanının öne sürdüğü gibi 2008 yazında bitmeyeceği endişesini taşıdığını da dile getirmiştir.

Çingene gruplarının, şehir nüfusunun geri kalanından uzak bölgelere taşınması, Türkiye genelindeki kentsel düzenlemelerin dikkat çekici bir özelliğidir. Yerinden edilen grubun kendi kendine organize olduğu durumlarda bile, belediye yetkilileri yeni oluşan mahalleyi tanımaya veya buraya gerekli hizmetleri götürmeye razı gelmemektedir. Bunun tersi bir örnek Çanakkale'de yaşanmıştır. Roman çevre sakinleri, Çanakkale kent merkezinin epeyce uzağındaki dış mahalleye taşınmaları ertesinde, bir Atatürk heykeli, bayrak ve bayrak direği satın alarak kendi inisiyatifleriyle bir mahalle meydanı kurmuşlardır. Bu grup, kendi içlerinden bir muhtar seçip belediyeye göndererek, çeşitli hizmetlerin mahallelerine tahsis edilmesi talebinde bulunmuşladır. Belediye başkanlığındaki yetkililer, Çanakkale'de "Mustafa Kemal Mahallesi" diye anılan bir mahallenin bulunmadığını söyledilerse de, Eylül 2006'daki görüşmenin ertesinde mahalleye bazı hizmetleri götürmeyi kabul etmişlerdir.

Barınmaya erişimde ayrımcılık

Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki Çingene grupları, barınma hakkı konusunda ayrımcılığa uğradıklarını bildirmiştir. İzmir'in Agora Mahallesi'nde 70 yaşındaki bir kadın, Roman olduğu bilindiği için kendi mahallesi ya da diğer mahallelerde kiralayacak ev bulamadığından yakınmıştır.[25] Mardin Kızıltepe'de, bir çadırda 15 çocuğuyla yaşayan 44 yaşında bir adam, bir apartman dairesi kiralayacak parası olduğu halde, ev sahiplerinin kendisine sırf Dom olduğu için ev vermediklerini anlatmıştır.[26]

Kimi yerlerde de, Roman olmayanlar, Romanları mahalleden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Örneğin Kadıköy'ün bir mahallesinde muhtar, Çingeneleri mahalleden atmak için imza toplanmasına önayak olmuştur.[27] Benzer bir olayda, Diyarbakır'ın Hançepek Mahallesi'nde yaşayan Kürtler, söylendiğine göre 2000 kadar imza toplayarak, Çingenelerin mahalleden gönderilmesini talep eden bir dilekçeyi muhtara teslim etmiştir ancak muhtar, imza verenleri desteklemeyi reddetmiştir.

Uluslararası kurum ve kuruluşların barınma hakkının sağlanmasına ilişkin tavsiyeleri

Geçtiğimiz yıllarda bir dizi uluslararası kurum ve kuruluş, ulusal hükümetlere yönelik olarak, sorumlulukları altında bulunan Roman/Çingene topluluklarının iskân hakkının korunması ve barınma koşullarının iyileştirilmesi için hedeflenen pozitif önlemleri almaları çağrısında bulunmuştur. 2000 yılında Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, "Romanlara Karşı Ayrımcılık" başlıklı 27. Genel Tavsiyeyi benimsemiştir; bu tavsiyenin dördüncü bölümü özellikle Roman/Çingene gruplarının yaşam koşullarının iyileştirilmesine ilişkin olarak düzenlenmiştir.[28] Ayrıca 2003 yılında Avrupa

[25] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İzmir, Ağustos 2006.
[26] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Mardin, Ekim 2006.
[27] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İstanbul, Ağustos 2006.
[28] Tavsiyeler şu adresten okunabilir: www.ihop.org.tr/dosya/irk/27.doc

Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Romanların iskân ve yaşam koşullarına ilişkin özel tavsiyelerde bulunan bir belgeyi; AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi için Hareket Planı'nı benimsemiştir.[29] 2005 yılında da, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Rec(2005)4 başlıklı tavsiyeyi benimseyerek, Romanlar ve Göçebelerin iskân koşullarının iyileştirilmesine yönelik telkinlerde bulunmuştur.[30] Aynı şekilde, Avrupa Parlamentosu'nun Romanlarla ilgili kararı, AB üyesi ülkelere "gettolaşmaya ve iskân konusunda ayrımcı uygulamalara son vermek ve Romanlara, alternatif, sağlıklı evler bulabilmeleri için destek olmak" çağrısında bulunmuştur.[31] Avrupa Birliği üyeliği sürecindeki Türkiye, Çingene gruplarının iskân konusundaki sorunlarına eğilirken bu kurumların tavsiyelerini de göz önüne almalıdır.

***

İşkence, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele

Ulusal ve uluslararası hukuk kuralları

T.C. Anayasası'nın 17. maddesi, "Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" demektedir. Aynı maddenin üçüncü paragrafı, kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağını ve kimsenin insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamayacağını bildirmektedir.

Anayasa'nın 19. maddesi, herkesin kişi hürriyeti ve güvenliğine sahip olduğu teminatını getirmektedir. Bu madde ayrıca, suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişilerin tutuklanmalarına ilişkin düzenlemeleri de sıralamaktadır; bu maddeye göre, bu gibi kimseler ancak kaçmalarını, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunda gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Hâkim kararı olmadan yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartları da kanunda gösterilir. 19. maddenin getirdiği diğer düzenlemeler şunlardır: "Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar her halde yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması halinde sözlü olarak derhal, toplu suçlarda en geç hâkim huzuruna çıkarılıncaya kadar bildirilir. Yakalanan veya tutuklanan kişi, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç kırk sekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok dört gün içinde hâkim önüne çıkarılır. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun

[29] Tavsiyeler aşağıdaki adreste görülebilir: http://www.osce.org/documents/odihr/2003/11/1562_en.pdf.
[30] Tavsiyenin metnine şu adresten ulaşılabilir: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=825545&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75.
[31] Avrupa Parlamentosu'nun 28 Nisan 2005 tarihli kararına şu adresten ulaşılabilir: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+XML+V0//EN.

bırakılamaz. Bu süreler olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş hallerinde uzatılabilir. Kişinin yakalandığı veya tutuklandığı, yakınlarına derhal bildirilir. Tutuklanan kişilerin, makul süre içinde yargılanmayı ve soruşturma veya kovuşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları vardır. Serbest bırakılma, ilgilinin yargılama süresince duruşmada hazır bulunmasını veya hükmün yerine getirilmesini sağlamak için bir güvenceye bağlanabilir. Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi, kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kanuna aykırılığı halinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir. Bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, devletçe ödenir." Anayasa'nın 38. maddesi, "ceza sorumluluğu şahsîdir" demekte ve "suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz" diye ilave etmektedir.

İşkence ya da zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele ya da cezaya tabi tutulmamak, uluslararası insan hakları hukukunun temel bir ilkesidir. İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, işkenceyi "bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayrım gözeten herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatiyle uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ıstırap veren bir fiil" olarak tanımlamaktadır.[32] Bu tür muamelelerin yasaklanması, ayrıca Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 4. ve 7. maddelerinde ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 3. maddesinde de yer almaktadır.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 3. maddesi, ciddi boyutta kötü muamele iddialarıyla karşılaşmaları halinde, devletlere sorumluların belirlenmesi ve cezalandırılmasıyla sonuçlanacak, etkin resmi soruşturmalar yürütmeleri yükümlülüğünü getirir.[33] Bu sorumluluk, sözleşmede tanınmış hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkesin, ihlal fiili resmi görev yapan kimseler tarafından bu sıfatlarına dayanılarak yapılmış da olsa, ulusal bir makama etkili bir başvuru yapabilme hakkına sahip olduğunu bildiren 13. madde tarafından da desteklenmektedir.[34]

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen Nachova ve Bulgaristan davasında, "Irkçı şiddet, insanlık onuruna karşı özellikle bir hakarettir ve tehlikeli sonuçları da göz önünde bulundurulursa, yetkililerin istisnaî ve kararlı tepki vermesini gerektirmektedir. Bu sebeple, yetkililer ırkçılık ve ırkçı şiddetle mücadele etmek için tüm gerekli yöntemleri kullanmalı, bu sayede de, farklılıkların bir tehdit unsuru değil zenginleşme kaynağı olarak algılandığı bir

[32] İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, 1. madde.
[33] *Assenov ve Diğerleri- Bulgaristan*, No. 24760/94.
[34] Philip Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights* (Bir Davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Götürmek), İkinci Baskı, 2005. Oxford University Press, p. 202. Bkz. *Tekin* kararı, *Kaya-Türkiye*, *Ergi-Türkiye*, *Assenov ve diğerleri-Bulgaristan* para. 102.

demokratik toplum vizyonunu güçlendirmelidirler"[35] diye belirtilmektedir. Mahkeme ilk kez, sözleşmenin 14. maddesinin getirdiği ayrımcılık yasağının usule ilişkin bir unsur içerdiğini kaydetmiştir; yani devlet, ayrımcılığın sözleşmenin ihlal edilmesine sebep olup olmadığını soruşturmak zorundadır (bu davada ihlalin, cinayet yoluyla gerçekleştiği öne sürülmekteydi). Irkçılık yapıldığı yolundaki delillere rağmen, soruşturma yükümlülüğünü yerine getirmemenin kendisi de ayrımcılık yapmak sayılmaktadır.

Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılık yapılmadan kişinin özgürlüğünün ve güvenliğinin sağlanması hakkını; mahkemeler ve yargı önünde eşitliğini ve hukuk önünde ve yasalar tarafından korunmadaki eşitliğini (sırasıyla, madde 9/1, 14/1 ve 26 ile) teminat altına almaktadır. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 5. maddesi, hükümetlere "her şekliyle ırk ayrımcılığını yasaklamak ve ortadan kaldırmak ve ırk, renk ya da ulusal veya etnik köken ayrımı yapmaksızın, özellikle aşağıdaki haklardan yararlanmada herkesin kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına almak yükümlülüğünü üstlenme" çağrısında bulunmaktadır. Bu yükümlülük, "a) Mahkemeler ve diğer yargı organları önünde eşit muamele hakkı; b) Hükümet görevlileri veya herhangi bir grup veya kurum kaynaklı şiddet ya da bedensel zarara karşı kişinin güvenlik ve devlet koruması hakkı"nı kapsamaktadır.

Avrupa Komisyonu'nun 2007 tarihli değerlendirmesine göre, Türkiye'nin hukuki sistemi işkence ve kötü muamele ile ilgili ciddi tedbirlere sahip olsa da, hâlâ böylesi vakalarla karşılaşılmaktadır; özellikle de resmi gözaltı işleminden önce bu gibi olaylar yaşanabilmektedir. "İnsan hakları ihlallerinin cezasız kalmasına karşı yürütülen mücadele, endişe konusu olmaya devam etmektedir. Güvenlik kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri iddialarının anında, tarafsız ve bağımsız bir şekilde araştırılması uygulaması mevcut değildir. Ayrıca, işkence ve kötü muamele iddialarına ilişkin yasal işlemler etkin yargılama prosedürlerinin eksikliği veya bu prosedürlerin suiistimal edilmesi nedeniyle sıklıkla gecikmektedir."[36] Gözaltı mekanlarının, bağımsız ulusal organlarca denetimi söz konusu değildir; Birleşmiş Milletler'in İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele ve Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi Seçmeli Protokolü hâlâ onaylanmamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı da, Anayasa ve diğer kanunlardaki yasaklara rağmen, güvenlik güçlerinden bazı kimselerin, işkence ve kötü muameleye devam ettiğini bildirmiştir.[37] Raporda, "Mahkemeler yıl boyunca güvenlik güçleri tarafından yapıldığı iddia edilen birçok taciz ve işkence suçlamasını incelemiştir; bununla beraber, suçluları nadiren mahkum etmiştir. Mahkemeler suçluları mahkum ettiğinde, verilen ceza genellikle en alt düzeyde olmuş ve cezalar çoğu kez ertelenmiştir. Yetkililer tacizle suçlananların görevlerine devam etmesine genellikle izin vermiş, bazı durumlarda bu kişiler dava

[35] *Nachova ve diğerleri-Bulgaristan* [GC], nos.43577/98 ve 43579/98, § 145, 6 Temmuz 2005.
[36] Avrupa Komisyonu; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, Brüksel, 6.11.2007 SEC(2007) 1436.
[37] ABD Dışişleri Bakanlığı, İnsan Hakları Uygulamaları Ülke Raporları- 2007. 11 Mart 2008. Türkçesi için; http://turkish.turkey.usembassy.gov/uploads/images/h7gTF4njl-MJpxSXc0EXeg/insan_haklari_turkiye_2007.pdf İngilizcesi için; http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/100589.htm

devam ederken terfi almıştır" denmiştir.[38] Hukuki danışmanlık sağlanmadan alınan veya bir yargıcın huzurunda doğrulanmayan ifadelerin kullanılması, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na da aykırıdır. Avrupa Komisyonu, davalı tarafından kötü muamele iddiasında bulunulmuş olmasına rağmen, mahkemelerin bu tür kanıtları görmezden geldiği vakalara işaret etmektedir.[39]

Çingenelere karşı polis ve devlet dışı aktörler tarafından uygulanan şiddet

ERRC/hYd/EDROM'un saha araştırmacılarının Bursa'nın Kartal Mahallesi'ni ziyareti sırasında 23 Ağustos 2006'da, uyuşturucu aramak amacıyla mahalleye bir polis baskını düzenlenmişti. Aynı sırada, çay bahçesinde araştırmacıların görüşmekte olduğu Romanlar, baskını "Çingeneler her zaman suçlu olarak görülüyor. Bu tip operasyonlar mahallemizde sıkça gerçekleşiyor ve 'Çingene' tipinde olanlara yapılan ayrımcılık çok daha sert boyutta oluyor" şeklinde yorumlamışlardı.

Görüşülen Romanların ifadesine göre, polisin kötü davranışları ve keyfi gözaltılar, rastlantısal olaylar değildir. Küçükbakkalköy'de, 41 yaşındaki bir Roman, araştırmacılara, "Polis hep bizi hırsız olmakla suçluyor ve her türlü suçu üstümüze atıyor, ama bu arada polisin kendisi gerçek suçlularla işbirliği yapıyor. Sokakta bir şeyler satarken polis bize saldırıyor, sattıklarımızı elimizden alıyor ve bize hakaret ediyor" demişti.[40]

Polis şiddetine ilişkin en büyük zorluk, mağdurların ve tanıkların şikayet ve şahitlik etmekteki isteksizliğidir. Türkiye'de Çingenelere yönelik polis şiddetiyle ilgili hemen hiç şikâyet yoktur. Araştırma çerçevesinde görüşülen işkence mağdurlarından hiçbirisi, devlete karşı hukuki mücadeleye girişmeyi düşünmemiştir; dava yoluyla hak ihlallerinin hesabını sormak, kaçınılmaz olarak bölücülük gibi görülmektedir. Araştırma sırasında, "Sizin gibi yabancıların bu ülkeyi karıştırmasına ihtiyacımız yok"[41] şeklindeki müdahalelerle ve bu gibi araştırmaların devletin kuyusunu kazmaya çalıştığı suçlamasıyla sık sık karşılaşılmıştır.

İstanbul'da Şubat 2006'da, Roman gruplarla Kürtler arasında çıkan çatışmalarda da[42] görüldüğü üzere Çingeneler içinde, "devlet düşmanlarına" karşı, devletle güçlü bir saflaşma tavrı vardır. Dolapdereli bir Roman, Kürtlerin Cumhuriyet'in bir parçası olmayı istemediğini, bu nedenle Kürtler dışında herkesin eşit yurttaşlar olduğuna inandığını söylemiş, buna karşılık Romanların sadık birer vatandaş olduğu yorumunu yapmıştı.[43]

---

[38] Aynı kaynakta.
[39] Avrupa Komisyonu; Türkiye 2007 İlerleme Raporu, Brüksel, 6.11.2007 SEC(2007) 1436.
[40] ERRC/hYd/EDROM görüşmesi, İstanbul, Eylül 2006.
[41] Araştırmacılara Kuştepe'de Ocak 2007'de yapılan bu yorum, başka yerlerde de yinelenmiştir.
[42] Nisan 2006'da, çoğunluğu Romanlardan oluşan Dolapdere'de, mahalle sakinleri PKK yandaşları olduklarını anladıkları bir grubu baltalar ve bıçaklarla kovaladı. 200 kadar PKK taraftarı, polis güçlerinin kendilerini Taksim meydanından kovalaması üzerine Dolapdere'ye doğru koşmuştu. Bkz. Roma Daily News, 3 Nisan 2006.

Araştırmacılar Eylül 2006'da ziyaret ettikleri Kırklareli'nde, Z.K. adlı bir kişiden, mahallelerine 30 Ağustos'ta yapılmış büyük bir polis baskınında gerçekleşen olayları dinlemişti. Z.K. 40–50 polisin operasyona katıldığını belirtmişti. Baskının sebebinin kısa bir süre önce mahallede gerçekleşen bir kavga olduğu tahmin eden Z.K. benzeri operasyonların yılda iki-üç kez gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bu operasyonlar sırasında polis, mahalle halkına hakaret ederek, itip kakmaktadır.

İstanbul'un geniş çaplı yıkım operasyonlarının gerçekleştiği Küçükbakkalköy'de bir Roman mahallesi, 24 saat kapalı devre kameralar tarafından izlenmektedir. Polis operasyonları da son birkaç yılda sürekli hale gelmiştir. Araştırmacılara şöyle söylenmiştir: "Bir operasyon, 5.30–6.00 civarı başlıyor ve saat 21.00 veya daha geç saatlere kadar sürüyor. Eğer o gün evde yemek yoksa aç kalınıyor." Polis ayrıca, köpekler, zırhlı personel ve göz yaşartıcı gaz kullanmaktadır, çevik kuvvet de her seferinde bu operasyonlara katılmaktadır. Operasyonlarla ilgili bilgi veren Romanlar, araştırmacılara, "İçeri girmek için kapıları kırıyorlar, insanları evlerin içinden alıyorlar, kelepçelemeden önce sokakta dövüp, evde uyuşturucu ve silah arıyorlar. Genellikle, erkeklerin hepsini gözaltına alıyorlar. Çoğunlukla ciddi bir yaralanma gerçekleşmiyor ama coplarla insanları sürekli dövüyorlar. Bu şiddete ek olarak hep hakaret dolu bir dil kullanılıyor ve insanlar taciz ediliyor" demiştir. Göz yaşartıcı gaz yüzünden operasyonlar sırasında bir kadın astım krizi geçirmiş, fakat polis kendisine inanmayarak rol yapmakla suçladığı kadını dövmüştür.

Ellili yaşlarının ortasında bir Dom Çingenesi olan Y.K. araştırmacılara polis şiddeti ve keyfi göz altılarla ilgili olarak, birkaç yıl önce Diyarbakır'da gerçekleşmiş bir olayı anlatmıştır.[44] Ramazan ayının ikinci günü, gece saatlerinde, dokuz kilo altının çalındığı bir hırsızlık olayı yaşanmıştır. Olay, şehrin eski kısmında Ulu Camii çevresinde, surların içindeki kuyumcu dükkânları ve atölyelerin olduğu yerde gerçekleşmiştir. Hırsızlığın farkına varılması üzerine polis, hatırı sayılır bir Dom nüfusuna sahip olan Hançepek Mahallesi'nin etrafını sarmış ve tüm erkekleri gözaltına almıştır. Yedi ya da sekiz saat sonra hepsi serbest bırakılmış, aralarından sadece Y.K. dokuz gün boyunca bir açıklama yapılmaksızın gözaltında tutulmuştur. Bu süre zarfında, soğuk tazyikli suyla ıslatılma, dayak ve bileklerinden hücre duvarına kolları arkasında olduğu halde asılmak suretiyle işkence görmüştür. Onuncu gün, bir polis memuru tarafından sorgulandıktan sonra, akrabalarının kendisini beklemekte olduğu sokağa atılmıştır. Y.K. bu sürecin herhangi bir anında kendisine bilgi verilmediğini, avukatla görüşme hakkı tanınmadığını ve hiçbir tıbbi muayenenin de yapılmadığını belirtmiştir. Y.K.'nın ifadesine göre çalınan altın, Dom olmayan hırsızlarca götürüldüğü İzmir'de, sonradan ele geçirilmiştir. Gördüğü işkence ile ilgili şikayette bulunmaktan korkan Y.K., Domların devletten ve çevredekilerden önyargılı ve ırkçı muamele gördüklerine inanmaktadır.

[43] ERRC/hYd/EDROM görüşmesi, İstanbul, Ocak 2007.
[44] ERRC/hYd/EDROM görüşmesi, Diyarbakır, Ekim 2006.

ERRC/hYd/EDROM, İstanbul'un Kuştepe semtinde Temmuz 2006'da genç bir adamın polis şiddetine uğradığını ve keyfi biçimde gözaltına alındığını tespit etmiştir.[45] Hikâye, oğlunun araştırmacılarla konuşmasına izin vermeyen babası tarafından aktarılmıştır; genç adam o sıralarda bir mobilya mağazasında çalışmakta olduğu için baba, dükkân sahibinin durumdan şüphelenmesinden ve oğlunun işini kaybetmesinden korkmuştur. Anlatıma göre C.B., otobanın üzerinde çiçek satmakta iken motosikletli bir polisin bağırarak müdahale etmesi üzerine bulunduğu yeri terk etmeye çalışınca, polis memuru motosikletini üzerine sürmüştür. Beşiktaş'taki bir sağlık ocağına götürülen C.B., yaralı olmasına rağmen sağlıklı olduğu yönünde bir rapor düzenlendikten sonra, gözaltına alınmış ve karakolda polis tarafından dövülmüştür. O gece ancak gece saat 01.00 sularında ailesine nerede olduğu bildirilmiş ve sabah saat 5 civarında da, polis tarafından uyarılınca kaçmaya çalıştığı ve aranmakta olan başka bir sokak satıcısıyla karıştırıldığı dışında hiçbir açıklama ve suçlama yapılmadan babasına teslim edilmiştir. C.B. gözaltından çıktıktan sonra iki hafta yürüyemediği halde, aile polisle başlarının daha fazla derde girmesini istemediği için şikâyette bulunmamıştır.

Erzincan'da da keyfi gözaltılar ve polis tarafından gerçekleştirilen işkenceler ile ilgili vakalar anlatılmıştır. Bir olayda, Çingenelere servis yapmayı reddeden dükkân sahipleri ile reddedilenler arasında kavga çıkmış, üç-dört kişi silahla yaralanmıştır. Polisin, birkaçını alıp, 10 gün gözaltında tuttuğu Çingenelerden biri, elektrik verilmek suretiyle işkence gördüğünü belirtmiştir.[46]

Çevrelerindeki nüfus kimlerden oluşursa oluşsun, Çingenelerin zayıf durumda olduğu gözlenmiştir. Türkiye'nin güneydoğusunda ve Van, Silvan, Kızıltepe ve Diyarbakır'daki halk arasında, cinayet ve işkenceye varan ciddi düzeyde şiddet olaylarına rastlanmıştır. Özellikle kadınlar ve çocuklar, şiddet karşısında en korunmasız durumda olanlardır.

Eylül 2006'da Silvan'da, çobanlık yapan iki Dom çocuk öldürülmüştür. Araştırmacıların olaydan bir ay sonra ziyaret ettiği ailelerine göre, Velat (16 yaşında) ve Hakim (14 yaşında) 23 Eylül 2006'da öldürülmüşlerdir.[47] Görmez köyü yakınlarında yedi aydır 280 büyükbaş hayvana çobanlık yapan kardeşlerin, köyün ihtiyar heyeti ile olan çobanlık anlaşmalarının bitimine dört gün kala öldürüldükleri belirtilmiştir. Velat, (o sırada ailenin geri kalanıyla beraber Silvan'da olan) ağabeyi Nevzat'ı son olarak 23 Eylül 2006'da aramıştır. Bu konuşmadan sonra oğullarını arayan ancak bir cevap alamayan aile, Görmez'deki köylülerle bağlantı kurmuş ve oğullarının İstanbul'a kaçtığı iddiasıyla karşılaşmıştır. Aile, jandarmaya da oğullarının kayıp olduğunu bildirmiş ancak, söylendiğine göre görevliler bu vakayı araştırmayı reddetmiştir. 27 Eylül'de aile köye giderek oğullarını aramaya başlamış ve Nevzat, iki kardeşin cesedini, yakındaki bir nehir yatağında bulmuştur. Ailenin kanaati, iki gencin 23 Eylül'de ağabeyiyle yaptıkları telefon konuşmasının hemen ardından öldürüldükleri yolundadır. Çocukların, öldürülmeden önce bir

[45] ERRC/hYd/EDROM görüşmesi, İstanbul, Ocak, 2007.
[46] ERRC/hYd/EDROM görüşmesi, Erzincan, Ekim 2006.
[47] Kurbanların ailesi ile görüşme, Silvan, Ekim 2006.

ağılda rehin tutulduğu, Velat'ın burada bıçaklandığı ve Hakim'in kaçtığı, ancak sonunda onun da yakalanıp bıçaklanarak öldürüldüğüne inanmaktadırlar.

Silvan'daki aile, olayla ilgili zabıt tutan, fakat konuyu araştırmak konusunda ilgisiz kalan jandarma yetkilileriyle tekrar temasa geçmiştir. Aile, cinayetlerin Görmez köyündeki iki kuzen tarafından gerçekleştirildiğine inanmaktadır. Suçlanan aile ise oğullarının cinayeti işlemediğini öne sürerek, "Çingeneler" ile konuşmak istemediklerini söylemiş ve iletişim kurmayı reddetmiştir. Köylüler, öldürülen çobanların kendileri için çalıştığı dönemin bedeli olan yaklaşık 5.500 YTL tutarındaki yedi aylık maaşı da ödemeye yanaşmamaktadır. Öldürülen çobanların ailesi, köylülerin sırtını devlete dayadıklarını ve devletten silah aldıklarını da sözlerine eklemektedir. Devlet de "hiçbir şey" yapmayınca, elleri kolları bağlı kaldığını dile getiren aile üyelerinden Nevzat, "Türkiye'de üç tip insan var; Türkler, Kürtler ve Çingeneler… Bizler, Kürtler ve Türkler arasında kalmış yabancılarız" diye konuşmuştur. Devletin adaletinin işlemediği bu tip durumların çoğunda, bir kan davasının başlamasına sıklıkla rastlanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde Dom kimliklerini saklayarak Kürt erkekleriyle evlenen kadınların, kimlikleri açığa çıktıktan sonra ciddi tacizlere uğradığı sık sık dile getirilmiştir. Bu kadınlar çoğunlukla baba evine dönmek zorunda bırakılmakta, orada da "ailenin namusunu lekeledikleri" için eziyet görmeye devam etmektedir. Araştırmacılara anlatılan eski bir olayda, 1997 yılında, PKK'nın köyü bastığı sırada bir Kürt adamın Dom karısını çatışmanın ortasına iterek, ölümünü PKK'nın üzerine yıkmak istediğinden bahsedilmişti.[48]

Van'daki başka bir olayda bir Dom müzisyen, kocasının Dom olduğunu fark etmesinden evvel yedi-sekiz yıl bir Kürt ailenin oğlu ile evli kalan kız kardeşinden bahsetmiştir. Kocası, kadının göğüslerini makasla kesmiş ve ona at arabasını çektirerek işkence etmiştir. Kadın sonunda, erkek kardeşlerinin ve oğlunun yardımıyla kocasını öldürmüş ve tutuklanmıştır. Cezasını yaşadığı yerde çekmesinin can güvenliğini tehdit edeceği düşünüldüğünden, beş yıl İstanbul'da tutuklu kalmıştır. Şimdi orada bir süpermarkette çalışmakta ve Kürt'müş gibi davranıp gerçek kimliğini gizleyerek büyük oğlu ile yaşamaktadır.

Araştırmacılar tarafından kayda geçirilen ciddi boyuttaki bu şiddet olayları, Dom gruplar ve Kürtler arasındaki gerginlikler ile toplumsal önyargıların ve feodal erkek şiddetinin birleşmesinin bir neticesidir. Laz grupların bölgedeki Lomlara düşmanca davrandığı Doğu Karadeniz bölgesinde de benzeri bir durum söz konusudur.

Rize'nin ilçesi Ardeşen'i ziyaretleri sırasında araştırmacılara, buradaki Lomları tedirgin eden ayrımcılık vakaları aktarılmıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı öncülüğünde Ardeşen'de bir silah fabrikası açılarak, gayri resmi silah üretiminin yasal çerçeveye oturtulması çabalarına karşın, ilçede ve bölgede bireysel silahlanma hayli yaygındır. Bu durum, Lazlar ve Lom gruplar

[48] ERRC/hYd/EDROM görüşmesi, Van, Ekim 2006.

arasındaki gerginliğin tansiyonunun yükselmesine sebep olmaktadır. İlçede yaşayan Lomlar, günlük ve yarı zamanlı inşaat işleri ile hayatını kazanmaktadır.

Araştırmacıların Eylül 2007'deki ziyaretinden iki yıl önce, genç bir Lom, toprak satın almak üzere dedesinden yüklü miktarda borç almak için Laz arkadaşlarıyla birlikte yola çıkmıştır. Yolda, 17–18 yaşlarındaki Lazlar, genç Çingene'ye karşı tavır almış ve sonunda parasını çalarak onu denize atmadan önce, bayılana kadar dövmüşlerdir. Lom gencin cesedi birkaç gün sonra kıyıya vurunca, polis Laz gençleri tutuklamıştır. Failler yargılanmış ve yaşları küçük olduğu için hafif cezalar almışlardır. Bu olaydan sonra, ilçedeki Laz gençlerin bazıları genç Lom erkek ve kadınları taciz edip, herhangi bir karşı koyma gördüklerinde de silahlarını çıkarıp tehdit eder, cinayet bile işleseler, ceza almayacaklarını söyleyerek Çingeneleri korkutur olmuştur.[49]

Çingenelerin linç edilmesi girişiminin yaşandığı bir olay, 29 Nisan 2006'da Afyon'da meydana gelmiştir. Anlatılanlara göre öfkeli kalabalık, iki genç Çingene'nin mahallenin okulunda kız öğrencileri taciz ettiği iddiaları üzerine galeyana gelmiştir. Okul müdürüyle Çingene gençlerin pazar yerinde tartışmasının ardından kalabalık grup, gençlerle ailelerini diri diri yakma tehdidinde bulunmuştur. Polisin müdahalesine rağmen kalabalık grup birkaç Romanı dövmüş, söz konusu iki gencin evlerine kadar gitmiş ve evleri ateşe vermişlerdir. Birkaç görevlinin kalabalığı sakinleştirmeye ve olayları kontrol altına almaya gayret etmesine karşılık kimse gözaltına alınmamıştır.

Polis ya da devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen şiddet eylemleri karşısında Çingenelerin yasalarca eşit şekilde korunduğu göstermek için daha fazla çaba harcanması ve soruna acilen müdahale edilmesi gerektiği ortadadır. Şiddet karşısında hukukun üstünlüğünün sağlanması için uluslararası kurum ve kuruluşların tavsiyelerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Uluslararası kurum ve kuruluşların Çingenelere karşı şiddeti önlemek için tavsiyeleri

Romanlara/Çingenelere karşı ırkçı şiddet, uluslararası kamuoyu tarafından kınanmış, ulusal hükümetler bu tür şiddet eylemlerini önlemek, soruşturmak ve cezalandırmakla yükümlü kılınmıştır. 1998'de Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun 3. Genel Tavsiyesi, Avrupa Konseyi üye ülkelerine "Romanların/Çingenelerin temel haklarına ilişkin davalarda adli mekanizmanın süratle ve eksiksiz olarak işlemesini temin etmek amacıyla uygun olan tedbirleri almak" çağrısında bulunmaktadır.[50] Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin 27. Genel Tavsiyesi, hükümetlerden "Romanların maruz kaldığı ırka dayalı şiddet olaylarını önlemeye yönelik tedbirleri alarak,

[49] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ardeşen, Eylül 2007.

[50] Avrupa Konseyi'nin Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, Genel Tavsiye 3, Roman/Çingenelere karşı ırkçılık ve hoşgörüsüzlükle mücadele, Strazburg, 6 Mart 1998. Tavsiyenin metni aşağıdaki adreste bulunabilir: http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ECRI/3-General_themes/1-Policy_Recommendations/Recommendation_N3/1-Recommendation_n%C2%B03.asp.

herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaksızın güvenliğinin ve bütünlüğünün korunmasını; polis, savcı ve mahkemelerin bu tür olayları derhal kovuşturmasını ve cezalandırmasını ve kamu görevlisi statüsündeki ya da diğer faillerin herhangi bir düzeyde cezasızlıktan yararlanmamalarını" sağlamalarını istemektedir.[51] Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın, AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi Hareket Planı da, Roman/Çingenelerin polis tarafından taciz edilmeleri konusuna özellikle değinerek, katılımcı ülkelerin, "(1) Roman ve Sintilere karşı polis tacizi ve şiddetini önlemek amacıyla, bu topluluklar ve polis arasındaki ilişkileri iyileştirmek, (2) Polisle, Roman ve Sintiler arasındaki güveni geliştirmek amacıyla politikalar üretmesi gerektiğini belirtmektedir.[52] 2006'da, Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Birliği'ndeki Roman kadınlarla ilgili kararı ile Roman kadınların şiddet olayları karşısındaki korunmasızlığı vurgulanmıştır. Yetkililerin, "Roman kadınlara karşı uygulanan yüksek düzeydeki insan hakları ihlallerini ivedilikle soruşturmak, sorumluları süratle cezalandırmak ve kurbanlara yeterli düzeyde tazminat sağlandığını temin etmeleri" gereğinin yanı sıra, "aile içi şiddet olaylarının kurbanı olan Romanlara hizmet sağlamak için programlar geliştirmek ve Roman kadın ticaretine karşı özellikle tetikte" bulunmalarının önemine dikkat çekilmiştir.[53]

***

Çalışma hayatından dışlanma

Ulusal ve uluslararası kanuni hükümler

Anayasa'da "Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir"[54] denmektedir ve bu çerçevede "Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri" [55] almakla yükümlüdür. Çalışma koşullarıyla ilgili olarak da Anayasa, "kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz,"[56] "küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" [57] ve "dinlenmek, çalışanların hakkıdır" [58] hükümlerini getirmektedir.

---

[51] Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Genel Tavsiye 27, Romanlara Karşı Ayrımcılık, paragraf 12.

[52] AGİT Bölgesindeki Romanların ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi Hareket Planı, paragraf 28. Hareket Planı'nın 28-32. paragrafları, Roman/Çingeneler ve polisle ilişkileri konusuna yöneliktir.

[53] Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Birliği'ndeki Roman kadınlarla ilgili kararı P6_TA(2006)0244, paragraf 2. Kararın metni aşağıdaki adreste bulunabilir:
http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0244+0+DOC+XML+V0//EN.

[54] Madde 49 (1).

[55] Madde 49 (2).

[56] Madde 50 (1).

[57] Madde 50 (2).

[58] Madde 50 (3).

Saha araştırmasına göre, Romanlar arasında daimi işlerde çalışma ve sosyal güvenlik imkânına sahip olan pek az kimse vardır. Mevcut işler hemen her zaman geçici, kayıt dışı, vasıfsız ve çoğunlukla sağlık ve güvenlik koşullarına itina gösterilmeksizin gerçekleştirilen işlerdir. Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5. maddesinde, "Taraf devletler her şekliyle ırk ayrımcılığını yasaklamak ve ortadan kaldırmak ve ırk, renk ya da ulusal veya etnik köken ayrımı yapmaksızın, özellikle aşağıdaki haklardan yararlanmada herkesin kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına almak yükümlülüğünü üstlenirler" denmekte ve bu haklar arasında, "çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli çalışma koşulları, işsizliğe karşı korunma, eşit işe eşit ücret, adil ve elverişli ücret hakları" da sayılmaktadır.[59] Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 111 Numaralı 1958 tarihli Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi taraf devletlerin, "bu sözleşmenin yürürlükte bulunduğu üye memleketler, ulusal şartlara ve tatbikata uygun metotlarla; bu sözleşmede ele alınan anlamda, her türlü ayrımı ortadan kaldırmak maksadıyla iş veya meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği geliştirmeyi hedef tutan milli bir politika tespit ve takip etmeyi taahhüt ettiklerini" kaydetmektedir. Çalışma hakkı konusunda ayrımcılık yapılmaması zarureti, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa Irk ve Çalışma Yönergesi'nde de yinelenmektedir.

Çingenelerin işe erişimde karşılaştıkları ayrımcılık

Türkiye'deki Çingene grupları arasında işsizlik oranı son derecede yüksektir. Örneğin, Diyarbakır'da Dom Çingeneleri arasında ikinci ve üçüncü nesil işsizlik çok yaygındır ve işi olan genç erkeklerin sayısı, bölgedeki toplam 14.000 kişilik Dom nüfusun yüzde 1'idir. Görüşmeler sırasında araştırmacılara, Dom kadınların çalışma hayatında hiç yer almadığı söylenmiştir.[60]

Araştırmanın bulgularına göre, söz konusu işler, çoğunlukla Türkiye'de yaşayan pek çok başka insan için de söz konusu olduğu üzere, sigorta güvencesinden yoksundur. Vasıfsız ve düşük beceri gerektiren bu işler, Çingene olmayanlar tarafından etnik olarak "Çingene mesleği" diye sınıflandırılmış ve çoğu zaman "üçkağıt gerektirdiği" veya "karanlık bağlantıları" olduğu varsayılan işlerdir.

Çingeneler, "geleneksel" olarak onlara ait sayılan kısıtlı bazı meslekler dışında iş bulmakta bir hayli güçlük çekmektedir, toplumdaki genel düşünce Çingenelerin "niteliksiz" çalışanlar olduğudur. Erzurum'da, Özgün adındaki bir Çingene, "İşverenler hangi bölgede yaşadığına büyük önem veriyor; Sanayi Mahallesi'nde yaşadığını söylersen hiçbir şansın yok. Bir keresinde bir işe başvurdum ama nerede oturduğumu öğrenince işveren beni işe almadı" demişti."[61] Aynı şekilde, Adana'da Akıncılar Mahallesi'nden bir Çingene, otobüse bindiğinde evine yakın

[59] Madde 5 aşağıdaki adreste bulunabilir:
http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=165&Itemid=96
[60] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Diyarbakır, Ekim 2006.
[61] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Erzurum, Ekim 2006.

duraktan önce indiğini, çünkü iş arkadaşlarının nerede oturduğunu öğrenmesinden ve etnik kimliğini 'fark etmelerinden' korktuğunu anlatmıştır.[62]

Tekirdağ Çorlu'da Yüksel adlı bir Roman, projenin araştırmacılarına, iki yıl önce 20–30 kişinin çalıştığı bir lokantada başgarson olduğunu, ama diğer çalışanların lokanta sahibine, "Bu nasıl iştir? Bir Çingene mi bizim üstümüze bey olacak" şeklinde şikâyetlerde bulundukları için, işini bırakmak zorunda kaldığını anlatmıştı. Yine Çorlu'da bir Roman kadın, kızının bir dükkânda çalışmak üzere işe başvurduğunu, fakat dükkân sahibinin, Çingene mahallesinde oturduklarını öğrendikten sonra kızını işe almadığını söylemişti. Aynı aile, oğullarının ilçedeki bir fabrikada işe alınabilmesi için, yanlış bir ikamet adresi vermek zorunda kalmıştır.

Kırklareli'ndeki Roman topluluğunun ileri gelenlerinden birinin anlatımına göre 2004 sonbaharında, kentteki işsiz Romanların sorunlarını tartışmak üzere vali ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Valiliğin istihdamla ilgili yetkilisi, vali yardımcısının adına aradığını söyleyip, bölgedeki Zorlu Tekstil fabrikasının bir yönetim kurulu üyesiyle bağlantı kurarak bir grup vatandaşın iş aradığından söz etmiştir. Bu arada görüşmeye katılan Roman liderin de dinleyebilmesi için telefonun sesi hoparlöre bağlanmıştır. Zorlu Tekstil yönetim kurulu üyesi, iş arayan kimselerin Roman olduğunu anlayınca yanıt olarak, "Özür dilerim ama Romanları işe almamak konusunda yönetim kurulu kararımız var" demiştir.[63]

Aynı Roman lider, 2005 yılında Roman derneği, halk eğitim merkezi ve ilçedeki bir tekstil fabrikasının ortaklaşa düzenledikleri bir mesleki eğitim programından bahsetmiştir. Program kapsamında, Şampiyon Tekstil isimli fabrika, bu işte tecrübe kazanmaları için 35 Romanı üç aylığına işe almıştır. Üç aylık bu eğitim döneminden sonra halk eğitim merkezi tarafından sertifika dağıtılan Romanlar, hiçbir ödeme yapılmadan ve sosyal güvenlik primleri yatırılmadan işten çıkarılmıştır. Konunun peşini aylarca bırakmayan Roman Derneği'nin çabalarının sonucunda ancak fabrikanın Roman işçilere borçlu olduğu ücretlerin ödenmesi sağlanabilmiştir.

İşsiz kaldıkları süre, Çingenelerin yaşadığı problemlerin katlanarak sürmesine sebep olmaktadır, zira bu süreler çoğu zaman giderek uzayıp, özellikle ekonomik altyapının bozuk olduğu bölgelerde sürekli bir işsizlik halini almaktadır. 42 yaşındaki işsiz Fehmi Kaya'nın belirttiğine göre, bir süredir iş aramasına rağmen Diyarbakır'daki Dom Çingenelerine kimse iş vermek istememektedir, ayrıca kendisine son derece aşağılayıcı tavırlar takınılmıştır.[64] Trakya gibi ekonomik açıdan daha istikrarlı olan bölgelerde bile Romanlar arasındaki işsizlik oranı çarpıcıdır. Örneğin Tekirdağ'ın Aydoğdu Mahallesi'nde çevredeki halk, inşaat ve turizm sektörlerindeki gelişmenin getirdiği imkânlardan yararlanırken, yetişkin Roman erkekler arasında çok sayıda işsiz vardır.

[62] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Adana, Eylül 2006.
[63] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Kırklareli, Eylül 2006.
[64] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Diyarbakır, Ekim 2006.

Çingene kadınların iş yaşamında karşılaştıkları ayrımcılık olayları, Ankara'da Çinçin Bağları'nda ve Bodrum'da da dile getirildiği üzere sıklıkla rastlanan durumlardır. 25 yaşında bir kadın olan S.D., Haziran 2006'da Ankara'da bir pastanede çalışmaya başlamıştır. Çingene olmayan bir başka çalışan, sözle taciz ve hakaret edip, kendisini işyeri sahibine şikâyet etmeye başlayınca işyerinde sorunlarla boğuşur hale gelmiştir. Kendisi hakkında "Çingene" olduğu için "doğal olarak" bir şey beceremediği şeklinde yorumlar yapıldığını duyan S.D., işi bırakmak zorunda kalmıştır. Garson olarak çalıştığı eski işinde müşterilerin onu görüp olumsuz tepki verdiği bilindiği için mutfakta çalışmaya yollanmış, kısa bir süre sonra bu işten de atılmıştır.[65]

Araştırmacılar, İstanbul'da iş bulamadığından Bodrum'a göç eden bir Roman kadın ile görüşmüşlerdir. Roman kadın, hamamda tellaklık yapan kadınların Sulukuleli olduklarını düşündüklerinden dolayı tepki gösteren diğerlerini sakinleştirmek için, "Biz oradan değiliz, biz Fatihliyiz," demek zorunda kalmıştır.[66]

Türkiye Çingeneleri, askerlik yapmayı sadık vatandaşın ilk görevlerinden sayarlar. Askerde sıklıkla bandoda görevlendirilen Çingeneler, burada olmaktan memnundur çünkü hem başka yerlerde karşılaşmaya alıştıkları önyargılara daha az maruz kalmakta ve hem de Roman, Dom ve Lomlarla dayanışma içinde askerlik yapmaktadırlar. Ayrıca çoğu Çingene müzisyen, ilk nota bilgisini bu şekilde aldığından, burada verilen eğitim kıymetli görülmektedir. Buna karşılık, mecburi askerlik hizmeti dışında silahlı kuvvetlerde kariyer yapma fırsatı kısıtlıdır.

Kırklareli'ndeki Roman derneğinin başkanı, donanmaya girmek için askeri okula başvurup, sözlü, yazılı ve fiziki sınavları geçtiği halde, herhangi bir açıklama yapılmadan okul tarafından reddedilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'nı aradığında, "gerekli şartlara uygun olmadığı" yolunda bir gerekçe gösterilmiş, konunun ayrıntılarını öğrenmek istediğindeyse bir cevap alamamıştır. Konuyu hukuki olarak takip etmek istemiş ancak, başvurusu beş ayrı mahkeme tarafından reddedilmiştir; önce yerel, sonra üst, ardından askeri mahkemeler, Ankara 10. İdare Mahkemesi ve son olarak da Danıştay davayı reddetmiştir. Davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürmeyi de düşünmüştür. Romanların "terörist olmadıkları halde" toplumdan dışlandığını, ayrımcılığın iş bulmalarının önünde bir engel olduğunu söylemektedir.[67]

Önemli bir nokta da, işsizliğe yönelik gerçek rakamların işlerin, mevsimlik, yarı zamanlı ve bulundukça çalışılan gibi nitelikleri nedeniyle gizli kalmasıdır. Trakya ve batı bölgelerin büyük bir kısmında sıklıkla rastlanan mevsimsel işçilik, bu bölgelerde yaşayan veya doğu ve güneydoğudan göç eden çok sayıda Çingene'ye son derece gel-geç bir gelir fırsatı sunmaktadır. Meyve ve sebze toplayıcılığı ve diğer tarım ürünlerinin toplanması, Türkiye'deki pek çok grup için önemli bir gelir kaynağıdır ve özellikle birçok Çingene yıllık gelirinin en dişe dokunur bölümünü bu yolla kazanmaktadır. Tarlada çalışarak kazanılan günlük yevmiye aşırı düşüktür;

[65] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ankara, Ekim 2006.
[66] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Bodrum, Ekim 2006.
[67] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Kırklareli, Eylül 2006.

Batı Anadolu'da son derece kötü koşullarda ve kilolarca yük taşıyarak çalışan soğan toplayıcısı işçiler, günlük olarak 1 YTL'nin üçte birini kazanmaktadır. Hasat işlerinin çoğu, Çingenelere (diğer yandan Kürtler ve bu işlerde çalışan başka herkese) çok az gelir sağlamaktadır.

Yukarıda da özetlendiği gibi, Çingeneler için var olan çalışma imkânları, şu başlıklar altında toplanabilir:

Hizmet sektörü: Sokakta çalışan ayakkabı boyacıları, hamallar, eski eşya toplayanlar, sepet satıcıları, tellaklar, kadınların gerek toptancı ve gerek perakende satışlarda ağırlıkta olduğu çiçek satıcıları, işportacılar ve bohçacılar, çöp toplayıcıları ve geri dönüşüm için malzeme toplayanlar (il merkezlerinde eskiden başka meşguliyeti olan gruplar arasında, örneğin 1995'te yasaklanana kadar ayı oynatıcılığı işi yapanlar arasında yaygındır), falcılar (özellikle turistik merkezlerde), diğer Roman gruplarla ticaret yapanlar, at tüccarları, fayton sürücüleri (özellikle Marmara'daki adalarda, Ege ve Akdeniz'deki tatil merkezlerinde) ve arabacılar…

Tarım sektörü: Meyve ve sebze toplanmasında günlük tarım işçisi olarak çalışanlar, pamuk ve mantar toplayanlar (örneğin, Gaziosmanpaşa'daki bir grup İstanbul'daki lokantalar için mantar toplamaktadır)…

Zanaatkârlık: Sepet örenler, bıçak yapanlar, metal işleyen ve demircilik yapanlar, "geleneksel" dişçilik (bazı Domlar arasında görülür), süzgeç yapanlar, çit yapanlar, zurna yapanlar…

Eğlence sektörü: Müzisyenlik ve dansçılık yapanlar, kuklacılar (Karagöz oynatıcıları), hikâyeciler ve masal anlatanlar (Diyarbakır'daki Domlar arasında yaygındır).

Endüstriyel sektör: Madenciler, endüstri ve el üretiminin çeşitli alanlarında çalışan işçiler (mekanik olarak yapılması pahalı olduğundan, elle kutulara kibrit doldurmak gibi "parça" işler) ve tekstil…

Görüşülen kişilerin verdiği bilgilere dayanarak oluşturulan bu listedeki kategorilerin hepsini, iş güvenliğinden yoksun, mevsimlik ve hiçbir sosyal güvenlik katkısı veya vergi ödenmeden sürdürülen işler oluşturmaktadır. Diğer yandan bu liste, gelir grupları arasındaki uçurumun artmasıyla beraber, giderek artan oranda dilencilik yapan Çingeneleri de kapsamamaktadır. Aynı şekilde, sigara, içki gibi kaçak yollarla ülkeye getirilen malların "gizli" ekonomisinin içinde, alt düzeylerde de olsa Çingeneler rol almaktadır. Araştırma sırasında, suç sayılan işlerin Çingeneler arasında ne kadar yaygın olduğu konusu da gündeme gelmiş ve küçük çaplı esrar alım satımının bazı gruplar arasında yaygın olduğu öğrenilmiştir, buna karşın "sert" uyuşturucuların, kullanılmadığının altı özellikle çizilmiştir. Çingenelerin fuhuşla bağlantısı da birkaç kez sorulmuş; İstanbul'da ve Mersin'de görüşülen bazı kişiler, açıkça bu tip şeylerin bir dönem Çingeneler arasında yaygın olduğunu, ancak değişen toplumsal ve özellikle dini eğilimlerin fuhuşu noktaladığını kaydetmiştir.

Daimi olarak işsiz gezen ve nesillerdir toplumsal hayattan dışlanan insanların suça yönelmesi doğal bir sonuç gibi değerlendirilebilir. Mersin'deki Conolardan birine göre eğer "normal" çalışma ve eğitim fırsatlarına sahip olsalardı, hırsızlık yapmak zorunda kalmayacaklardı, hırsız olarak "damgalanmak" onlar için adeta kader gibidir. "Kalıtımsal" olarak suçlu oldukları yolundaki yakıştırmalara karşın Conolar, dini inançları konusunda hayli hassastır ve Aleviliğin gereklerini mümkün olduğu kadar yerine getirmektedir. Bölgedeki diğer Çingene grupları tarafından bile dışlanan Conolar, kendi aralarında Romanca'dan izler taşıyan bir lehçe konuşmakta ve kimliklerini "Çingene" olarak adlandırmaktadırlar.[68]

Çingenelerin iş imkânlarına erişimi konusunda uluslararası kurum ve kuruluşların tavsiyeleri

Roman/Çingenelerin, çalışma yaşamından dışlanmaları, uluslararası alanda kaygı yaratmaktadır, bu nedenle ulusal hükümetlere, bu sorunu çözmeleri yönünde bir dizi çağrıda bulunulmuştur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi için Hareket Planı, kalifiye Roman ve Sintilerin kamu alanında tutunabilmesinin teşvik edilmesi, mesleki eğitim programlarının düzenlenmesi gibi konuları içeren tavsiyeleri kapsamaktadır.[69] Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi, Avrupa'daki Roman/Çingene ve Göçebelerin ekonomik durumlarını düzeltmek için özel bir tavsiye olan Rec(2001)17'yi hazırlamıştır.[70] Avrupa Parlamentosu'nun 2005 Deklarasyonu da, üye ve aday ülkelere, Romanların daha iyi ve daha uzun soluklu çalışma imkânlarına sahip olabilmeleri için somut tedbirler alınmasını telkin etmiştir.[71] 2006'da Avrupa Parlamentosu, Roman kadınların durumunu tartışarak, bu gruptaki çok yüksek düzeyde işsizliğe özel ilgi gösterilmesi için çağrıda bulunmuş ve işe alma süreçlerindeki ciddi engellerin aşılabilmesi için hükümetlerin çaba göstermesi gereğini vurgulamıştır.[72]

***

[68] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Mersin, Mayıs 2007.

[69] Bkz. AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi için Hareket Planı'nın 48–52. paragrafları.

[70] Kararın metni aşağıdaki adresten bulunabilir:
https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=241681&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75.

[71] Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'ndeki Roman kadınların durumu üzerine karar, P6_TA(2005)0151, paragraf 14.

[72] Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'ndeki Roman kadınların durumu üzerine karar, P6_TA(2006)0244. Kararın metnine aşağıdaki adresten ulaşılabilir;
http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0244+0+DOC+XML+V0//EN.

Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliği önündeki engeller

Ulusal ve uluslararası hukuki hükümler

Anayasa'nın 42. maddesi, "Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz" garantisini getirir ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, "eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayrımı gözetmeksizin herkese açıktır; eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz" ifadesi bulunmaktadır.

Buna rağmen Roman çocuklar, eğitime erişim hakkı konusunda çeşitli ayrımcılıklara maruz kalır. "İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır"[73] denilmesine rağmen, kıyafet, okul kitapları ve kırtasiye masraflarını karşılayamayan Roman çocuklar, eğitime devam etmekten mahrum kalır. Açık bir şekilde ihtiyaçları olmasına rağmen, Roman ailelere maddi yardım yapılması da genellikle söz konusu değildir.

Irk ve etnisite gibi farklılıklar esas alınarak ayrımcılık yapılmaksızın eğitim hakkı sağlanmasına ilişkin olarak Türkiye'nin yerine getirmekle yükümlü olduğu bir dizi uluslararası hukuki düzenleme vardır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICESCR) 2. ve 13. maddeleri, herkesin ayrımcılık yapılmaksızın eğitim alabilmesi hakkını güvence altına alır. Birleşmiş Milletler'in Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 13. madde üzerine yaptığı yorum, eğitimin, "özellikle en korunmasız gruplar başta olmak üzere, herkes için erişilebilir, hukuken ve uygulamada ayrımcılık yapılmaksızın" sağlanması gerektiğinin altını çizer. Dahası, ayrımcılık gözetmeme ilkesi, ICESCR'deki tüm haklar ve eğitim hakkının birçok öğesi gibi, zaman içerisinde gerçekleştirilme ya da mevcut kaynakların elverişliliği ölçüsünde uygulanma süreçlerine tabi değildir; söz konusu ilkenin, eğitimin tüm bileşenleri için doğrudan ve eksiksiz olarak uygulanması gereklidir.[74]

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5. maddesi (e)(v) taraf devletleri, özellikle eğitim alanında, ırk ayrımcılığını yasaklamak ve ortadan kaldırmakla ve eğitim hakkının sağlanabilmesi için kanun önünde eşitliği taahhüt etmekle yükümlü tutar. Bu sözleşmenin 2. maddesi de, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28 ve 29. maddeleri ile uyuşan şekilde, eğitim hakkından yararlanılmasında ayrımcılık yapılmayacağını belirtir. Ek Protokol 1'in 2. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesi ile örtüşür biçimde eğitimde ayrımcılığı yasaklar.

[73] Anayasa madde 42 (5).

[74] Bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi. Eğitim hakkı (madde 13): 08/12/99. E/C.12/1999/10, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Tavsiye 13, paragraf 31, aşağıdaki adreste bulunabilir: http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/E.C.12.1999.10,+CESCR+General+comment+13.En?OpenDocument.

Çingene çocukların eğitimden eşit biçimde yararlanmasının önündeki engeller

Eğitim sisteminde Çingene çocukların dışlanmasının temel sebebi, yoksulluk ve önyargılardır. Örtülü ya da alenen yapılan ayrımcılık uygulamaları, eşit eğitim olanaklarına erişebilmelerini engellemektedir. Öğretmenlerin düşük düzeydeki beklentileri, düşük katılım ve başarı oranları, okulun erken yaşta bırakılması, ebeveynlerin eğitimsiz olması ve çocuğun öğrenimini desteklemek için kaynak yetersizliği, Türkiye'de aynı okuldaki sınıflarda bile farklı seviyelerde gözlenebilen faktörlerdir.

Sulukule'nin Neslişah ve Sultan mahallelerindeki çoğu çocuk okula gitmektedir, fakat bu durum ancak birkaç yıl kadar sürer. Çocukların okula daha uzun süre devam edememesinin nedeni, ebeveynlerinin ekonomik durumudur; bu aileler, okul için gerekli malzemeleri alamamakta veya çocuklarına harçlık verememekte, bağış adı altında istenen kayıt ücreti gibi ebeveynlerden beklenen masraf kalemlerini karşılayamamaktadır. İlk kez 2006 yılında temel ders kitaplarının ücretsiz sağlanmış olmasına karşın, ebeveynler yiyecek, giyecek ve diğer masraflar için destek alamamıştır. Roman çocuklar, maddi olarak daha iyi durumdaki öğrencilerle kıyaslandığında, okul sonrası ek ders almak gibi bir imkâna da sahip değildir. Bunun gibi nedenlerle saha araştırmasındaki görüşmelerde de doğrulandığı üzere, Çingene çocukların ulaşabildikleri en yüksek eğitim derecesi lisedir.[75]

Roman çocukların okula devamını etkileyen temel faktör, ailelerinin sosyo-ekonomik durumudur; sosyal dışlanma sonucunu doğuran bir başka faktör de etnisitedir. Bir grup Roman ebeveyn, çocuklarını Sulukule çevresindeki okullara kaydederken, olumsuz önyargılarla anılan bir mahalleden gelmeleri nedeniyle zorluklar yaşarlar. Aynı şekilde, o bölgede yaşayan hemen herkes (İstanbul'daki birçok başka yer ve ülke genelindeki bazı yerlerde olduğu gibi), etnik kökenleri her ne olursa olsun, çocuklarının okula kaydedilmesi konusunda isteksizlikle karşılaşırlar. Bunun sebebi, "mahallelerinin" kötü bir şöhrete sahip olmasıdır – bu bölgelerin ortak paydası, büyük nüfuslara sahip olmaları ve oradan gelen herkesin, gerçek etnik kimliğinin ne olduğuna bakılmaksızın, Çingene olarak kabul edilmesidir. Ebeveynler, çocuklarının genelde birkaç okul tarafından reddedildikten sonra, bir okula kaydedildiğini belirtmektedirler: "Önce bir okula gitmemizi söylüyorlar, daha sonra bir başkasına ve en sonunda bizi yollayacak başka bir yerleri kalmayınca, çocuklarımızı kabul ediyorlar." Çoğunlukla öğrenciler, Romanlar ve Roman olmayanların karışık olarak okutuldukları sınıflarda eğitim görmektedir. Buna karşın, araştırmacılara söylendiğine göre sınıfların içinde, Roman çocuklar genelde Roman olmayan çocuklardan ayrı olarak oturtulmaktadır. Bir vakada da, İstanbul-Küçükbakkalköy'deki yıkımlar ertesinde, evleri yıkıldığı için artık o bölgede yerleşik sayılmadıkları gerekçesiyle Roman çocukların okula kaydedilme talepleri reddedilmiştir.

[75] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İstanbul, Temmuz-Ağustos 2006.

Sınıfların içerisinde Romanların, Roman olmayanlardan ayrı eğitim gördüğü, Türkiye'nin birçok bölgesinde araştırmacılara da defalarca ifade edilmiştir. İstanbul Kâğıthane'de, ebeveynler çocuklarının sınıfta diğerlerinden ayrı oturtulduğu konusunda müdüre ve öğretmenlere şikâyette bulunmuş, ancak herhangi bir yanıt alamamışlardır.[76] İstanbul Küçükbakkalköy'de, araştırmacılar sekiz yaşında bir çocuğa, okuldaki tecrübeleriyle ilgili sorular sorduklarında, hep sınıfın en arka sırasına, öğretmenden en uzak köşeye oturtulduğunu ifade etmiştir.[77]
Bartın'da, Aladağ mahallesinde oturan S.K.'nın dört çocuğu vardır. S.K. araştırmacılara, mahalledeki Çingenelerin karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin, çevrelerindeki iki ilkokul tarafından da sürekli olarak reddedilmeleri olduğunu kaydetmiştir; okulların ikisi de diğerinin Çingene öğrencileri alması konusunda ısrar etmektedir. Bunun sonucunda, çocuklar okula, dönemin ilerleyen zamanlarında kaydedilebilmekte ve sınıflarının başarı seviyesinde gerilere düşmektedirler.[78]

Roman olmayan ebeveynlerin çocuklarını, çok sayıda Çingene öğrencinin okuduğu okullardan çekmeleri sonucu, fiilen ayrılmış eğitim düzenleri yaratılması da başka türlü sorunlara yol açmaktadır. Bu durum, yöneticilerin, kaynakların ve motivasyonu yüksek öğretmenlerin pek azını bu okullara tahsis etmesi sonucunu doğurmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak da, Çingene çocuklar başarısızlık çemberinde sıkışırlar. Aydın'daki Germencik mahallesinde, Roman derneğinin üyeleri ile görüşen araştırmacılara, mahalle okulundaki Roman olmayan öğrencilerin, çevredeki başka okullara dağıtılması ve ertesi yıl Roman çocukların okula alınmasından sonra, çok sayıda öğretmenin istifa ettiği söylenmiştir.[79]

Ankara'nın Ulucanlar mahallesinden 32 yaşında, üç çocuk annesi bir kadın, araştırmacılara Roman çocukların, mahalledeki okulda Roman olmayan çocuklarla beraber kayıtlı olduğunu söylemiştir. Ancak okulun müdürü, Roman öğrencilere düşmanca davranarak hakaret etmekte, onları dövmekte ve giyimleriyle ilgili aşağılayıcı yorumlar yapmaktadır. Bu tavırlar karşısında, Roman olmayan çocuklar da Romanlardan uzak durmakta, onlara kötü davranmaktadır. [80]

İzmir'in Tepecik mahallesinde, Ahmet isimli bir Roman, çevredeki okullardaki öğretmenlerden bahsetmiştir. Ona göre, öğretmenler, verdikleri eğitimin kalitesine aldırmaz gözükmektedir ve bu konuda, müdürle görüşmesine rağmen, durumda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ahmet, bir Roman mahallesinde olmalarından ötürü, doğru dürüst eğitim verilmediğini, bunun sonucunda da çocukların okulu bıraktıklarını ifade etmiştir.[81]

[76] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İstanbul, Eylül 2006.
[77] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İstanbul, Ekim 2006.
[78] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Bartın, Eylül 2006.
[79] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İzmir, Ekim 2006.
[80] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ankara, Ağustos 2006.
[81] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İzmir, Ağustos 2006.

Çingene ebeveynler, eğitim sistemindeki bu duruma karşı farklı tepkiler vermektedir; bazıları okul yönetimine katılımda bulunurken (Dolapdere ve Edirne örneklerinde olduğu gibi), bazıları çocuklarını eğitimlerine devam etmeleri ve başarmaları yolunda yüreklendirmeyi anlamlı bulmamaktadır. Özellikle kızların okulu bırakma oranı hayli yüksektir; bu durum, Türkiye'deki başka yoksul gruplar ve Avrupa'daki Çingene toplulukların eğitim çizgileriyle benzer bir tablo oluşturmaktadır. Eğitimin toplumda kabul görmeyi ve yükselmeyi sağlayan bir araç olduğunun farkına varmak, Çingene ve Dom gruplarının önündeki en önemli konudur. Yine de beklentileri oldukça düşüktür.

Artvin Şavşat'ta bir Lom kadın, Lomların okulda ve pek çok diğer kamu kuruluşunda ayrımcılığa uğradığını dile getirmiş, örnek olarak da, kızının yaşadığı tecrübeyi anlatmıştır. Altıncı sınıfta olan kızı, okuyup yazamamakta ve bir tür öğrenme güçlüğü yaşamaktadır. Anne, okulu durumun üzerine eğilmeye ikna edememiştir ve kızı, "Eve git, annen-baban sana öğretsin" diyen öğretmeni tarafından azarlanmıştır.[82] Aynı ilçede, Fehamettin isimli bir Lom, araştırmacılara birkaç yıl önce kızının okulun en başarılı öğrencisi olduğunu söylemiştir. Buna karşın, okul yönetimi diploma töreni konuşmasını, söz konusu öğrencinin yapmasını engellemeye ve bu görevi onun yerine bir doktorun kızına vermeye çalışmıştır; bunun sebebi de Fehamettin'in kızının "Poşa" ve "yeterince düzgün" olmamasıdır. Ailenin karşı çıkması üzerine, kızın konuşmayı yapmasına sonunda izin verilmiştir. İddialara göre, bölgedeki okulda çocuklar, A, B ve C sınıflarına ayrılmışlardır; "saygıdeğer" ailelerin çocukları A sınıfına giderken, "Poşa" çocukları, C sınıfına yollanmaktadır.[83]

Anadilde eğitim, genellikle Avrupalı Romanlar ve aktivistler açısından kritik bir konu olarak algılanmaktadır, fakat Türkiye Çingeneleri çoğunlukla bu görüşte değildir. Avrupa'da politize Çingene gruplar dışındaki tüm Çingeneler arasında, İngilizce iletişim kurabilmek, anadillerinde konuşabilmekten daha önemli ve mümkün bir hedef olarak görülür. Devlet, azınlıkların anadillerinde eğitim görmesine, resmi olarak tanınan gruplar dışında izin vermemektedir. Buna mukabil, İngilizce eğitimi uzun zamandır yaygın olarak kabul görmektedir. Bu genel tabloya karşın, yerel organizasyonlar çerçevesinde veya yetişkinlere yönelik anadil kurslarının verilmesi mümkündür.

Araştırma çerçevesinde yapılan bazı görüşmelerde, anadilde eğitim konusuna ilişkin talepler iletilmiştir (Ayazpaşa, Saray ve Dolapdere'deki Çingene grupları örneklerinde olduğu gibi), ayrıca dillerini öğrenmek için Avrupalı Romanlardan malzeme temin etmek isteyenler de olmuştur, dolayısıyla Romanes'i öğrenme çabası, gelecekte daha çok ilgi çekeceğe benzemektedir. Domari, çok daha yaygın olarak konuşulan bir Çingene dilidir ve kültürel etkileşimin artması halinde, diğer Roman dillerinin yaygınlığını da etkileyebilir. Ne var ki kültürel çeşitlilik son yılların gözde tartışma konularından biri olsa da, anadilde eğitim bu tartışmanın dışında

[82] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Şavşat, Ağustos 2007.
[83] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Şavşat, Ağustos 2007.

kalmıştır. Nitekim Dom kültürü ve Domari dilinin eğitim müfredatında hiçbir yansıması yoktur. Kemalizm değerlerinin biçimlendirdiği eğitim alanında da hâkim ideoloji, devletin salt Türk olduğudur.

İmam hatip okulları gibi din eğitimi verilen okullarda da ayrımcılık gözlenmektedir. Bu okullar, çocuklarını devlet okullarına göndermenin getirdiği masrafları dahi karşılayamayacak birçok ebeveyn için seçenektir, ancak okuldaki öğretmenler ve mahalledeki hoca-şeyh gibi kişilerin sahip oldukları önyargılar, okula girişte kimi zaman engel teşkil edebilmektedir. Özel bir Kuran kursundan bir görevlinin gençleri kursa yazılmaya teşvik etmek için mahallelerine geldiğini anlatan Kâğıthaneli Aykut, kaydolmak istediğinde, kendisine Çingenelerin kursa kabul edilmediği söylenmiştir.[84]

Araştırma sırasında, sayıca az olsa da, bazı olumlu girişimlerle karşılaşılmıştır. Örneğin, Edirne'de Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nda öğrencilerin açığını kapatması için eğitim programları düzenlenmektedir; bu programlar özellikle Roman öğrencilere yönelik olmasa da, katılımcıların çoğu genellikle sınıflarının gerisinde kalan Romanlardır. Edirne Milli Eğitim Müdürlüğü, British Council ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile 2005–2006 yılında sosyal açıdan dezavantajlı konumda olan çocuklar için bir dizi faaliyet düzenlenmesini sağlamıştır. Bu tip girişimlerin Roman topluluklar üzerindeki etkisinin, koşulları elverişsiz nüfus içinde sayılarının yüksek olması nedeniyle, çok olumlu olduğu bildirilmektedir. İstanbul Dolapdere'deki Hüviyet Bekir İlköğretim Okulu'nda yüksek oranda Roman öğrenci bulunmaktadır ve okul yönetimi, özel ihtiyaçlarına cevap verebilmek için Romanlara son derece ilgili davranmaktadır. Yukarıda bahsedilen iki okul ve bazı diğer okulların da, Roman çocuklardan oluşan müzik ve dans grupları vardır ve örneğin Van'da bir grup Dom, müfredat çerçevesinde müzik ve halk oyunları öğretmenliği yapmaktadır.

Yerel düzeyde bazı yetkililerin çalışmaları sayesinde, kültürden sorumlu resmi kurumlar, (özellikle Tekirdağ ve doğudaki bazı yerlerde) genç Çingene dans gruplarını ve müzisyenleri desteklemektedir. Ayrıca Kültür Bakanlığı, valilik ve belediye ile ortaklaşa olarak her yıl Edirne'de Kakava Şenlikleri'nin düzenlenmesi için kaynak ayırmaktadır.

Araştırma projesi kapsamında, Çingene çocukların eğitim konusundaki imkânsızlıklarından dolayı kaygı duyan ve sorunlara ellerinden gelen en iyi şekilde eğilmeye çalışan, bunun sonucunda da üzerlerine ek iş yükü bindiği halde fazladan bir ödemenin yapılmadığı idealist bazı öğretmenler ve eğitim görevlileriyle karşılaşılmıştır. Bu kişilerin hiçbiri Çingene değildir. Zaten müzisyenler, halk oyunu eğitmenleri ve kurslarda çalışanlar dışında Çingeneler arasından kalifiye bir öğretmen örneği bulabilmek mümkün değildir. Çingene grupları arasında rol modeli sayılabilecek kişilerin olmaması, müfredatta Roman tarihi, dili ve kültürünün bulunmaması kadar dikkat çekicidir.

[84] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, İstanbul, Eylül 2006.

Uluslararası kurum ve kuruluşların öğretim ve eğitim hakkına ilişkin tavsiyeleri

BM'nin Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, eğitim konusunda alınacak tedbirlere özel bir bölüm ayırır ve hükümetlere, Romanların/Çingenelerin eğitim sistemine dâhil edilmesi ve eğitim sisteminde ırkçı tecrit ve ayrımcılığın önüne geçilmesi yönünde çağrıda bulunur.[85] Aynı şekilde, 2000 yılında Avrupa Bakanlar Konseyi, Avrupa'daki Roman/Çingene çocukların eğitim durumları üzerine R(2000)4 numaralı, özel bir tavsiye yayınlamıştır.[86] AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi İçin Hareket Planı, "Eğitim, Romanların ve Sintilerin ülkelerinin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına, diğerleriyle birlikle eşit düzeyde katılabilmeleri için bir ön şarttır" demekte ve hükümetlere, "bu alanda güçlü, acil önlemler alması gerektiği" yolunda telkinde bulunmaktadır.[87] Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Birliği'ndeki Romanların durumu (2005) ve Avrupa Birliği'ndeki Roman kadınların durumu (2006) konulu iki kararı da hükümetlerden, tüm Romanların genel eğitim sistemine erişimini sağlamaları ve özellikle Roman kızlar ve kadınların, kaliteli eğitime eşit şartlarda erişimlerini mümkün kılmalarını istemektedir.[88]

***

Sağlık hizmetlerine erişimde engeller

Ulusal ve uluslararası hukuki hükümler

Sağlık hakkı birçok uluslararası belge ile koruma altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Madde 25(1), "Herkesin, kendisi ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır" der. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 12(1), "Bu sözleşmeye taraf devletler, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını tanır" ifadesini kullanır. Bunlara ek olarak, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme Madde 11.1 (f) ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi Madde 12 ile Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Madde 24 de, sağlık hakkını tanımaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin "Mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standardına sahip olma hakkı" başlıklı 14. Genel Tavsiyesi, "İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin, insanlık onuruna yaraşır bir hayat yaşamaya vesile olacak, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına sahip olma hakkı vardır […] sağlık hakkı, diğer

[85] Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Paragraf 17–26, Genel Tavsiye 27, Romanlara Karşı Ayrımcılık.
[86] Belgenin tüm metni aşağıdaki adreste bulunabilir:
http://www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/documentation/recommendations/receducation20004_en.asp
[87] Bkz. AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi İçin Hareket Planı, Bölüm V.
[88] Bkz. Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nde Romanların durumu kararı, P6_TA(2005)0151, paragraf 15 ve Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nde Roman kadınların durumu kararı P6_TA(2006)0244, paragraf 4.

insan haklarının gerçekleşmesiyle çok yakından ilgili ve hatta bu hakların gerçekleşmesine bağlıdır" demektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 12(2)'de de, "Sözleşmeye taraf devletlerin bu hakkı tam olarak gerçekleştirmek amacıyla alacakları tedbirler, aşağıdakiler için de alınması gerekli tedbirleri içerir: Ölü doğum ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi ile çocukların sağlıklı gelişmelerinin sağlanması; çevresel ve endüstriyel temizliğin her yönüyle geliştirilmesi; salgın hastalıkların, yöresel hastalıkların, mesleki hastalıkların ve diğer hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü ve hastalık halinde her türlü sağlık hizmetinin ve bakımının sağlanması için gerekli şartların yaratılması" hükmü getirilmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin "mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standardına sahip olma hakkı" başlıklı 14. Genel Tavsiyesi'nde ayrıca, "12. Maddenin 1. paragrafının hazırlanış tarihçesi ve tam lafzı, sağlık hakkının, insanların sağlıklı bir yaşam yaşamasını sağlayacak koşulları geliştiren ve yiyecek, beslenme, konut, güvenli ve içilebilir su kaynaklarına erişim ve yeterli sağlık koşulları, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları ve sağlıklı bir çevre gibi sağlığın belirleyici temel unsurlarını kapsayan geniş çaplı sosyo-ekonomik etmenleri içerdiğini kabul etmektedir" sözleri dikkat çekmektedir.[89]

Sağlık hizmetlerine erişimde engeller

Araştırma çerçevesinde görüşülen birçok Çingeneye göre, Romanların tıbbi hizmetlere erişimlerinin sağlanması konusunda son derece yaygın önyargılar ve ayrımcı uygulamalar yaşanmaktadır. Araştırma esnasında belgelenen bir vaka, zamanında tıbbi müdahale yapılmaması nedeniyle hayatını kaybeden bir Romanla ilgilidir. 6 Mayıs 2006'da, gece saat 01.00 civarında Y. isimli Roman, bacağına isabet eden bir kurşunla yaralanmış ve Tekirdağ Çerkezköy'deki devlet hastanesine getirilmiştir. Ancak müdahale için çağırılan genel cerrah, hastaneye gelip hastaya bakmayı reddetmiştir. Tanıklar, doktorun Roman hastanın etnik kökeniyle ilgili ırkçı sözler sarf ettiğini iddia etmektedir. Hastanede yaralıya müdahale edebilecek başka bir cerrah bulunmadığından, hasta yakındaki başka bir hastaneye götürülmek zorunda kalmış, fakat yolda kan kaybından ölmüştür. Merhumun karısı tarafından, ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla cerraha karşı suç duyurusunda bulunulmasına rağmen davanın ilerleyen dönemlerinde tanıklar, ırkçılık kastını kanıtlayabilecek derecede sağlam olan ifadelerini değiştirmişlerdir.[90]

Sağlık personelinin hastayı "Çingene" olarak tanımlaması, acil servislere erişimden, Çingene hastalara ayrımcı tavırlar sergilenmesine kadar çeşitli sorunlara yol açmaktadır. İzmir ve Manisa'da görüşülen Çingenelerin belirttiğine göre, devlet hastanelerindeki sağlık görevlileri, Roman hastalara fiziksel görünümlerinin yol açtığı algılar nedeniyle ayrımcı davranmaktadır.[91]

---

[89] Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Tavsiye 14, "mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standardına sahip olma hakkı"; (yirmi ikinci oturum, 2000), BM belgesi E/C.12/2000/4. Tavsiyenin metni aşağıdaki adresten bulunabilir:
http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/E.C.12.2000.4.En?OpenDocument.

[90] Davaya konu olan olayların gelişimi, ERRC/hYd/EDROM'a ölen kişinin karısının avukatı tarafından aktarılmıştır.

[91] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Ağustos 2006.

Örneğin, bacaklarındaki bir sorundan dolayı düzenli olarak devlet hastanesine giden İzmir'in Tepecik mahallesinden Saniye adlı 40 yaşındaki bir Roman kadın, ne zaman hastaneye gitse, doktorlar da dâhil olmak üzere hastane görevlilerinin olumsuz tavırlar sergilediklerini hissetmektedir. Saniye'ye göre, kendisine farklı davranılmakta ve diğer hastalardan daha fazla beklemesi gerekmektedir. Saniye, "Beni farklı yapan sadece Roman olmam değil, o [doktor] benimle daha farklı [olumsuz] bir tonda konuşuyor" demiştir. İzmir'in İkiçeşmelik mahallesinde, kanser tedavisi görmekte olan Hasan, hastanedeki doktor ve hemşirelerin kendisine kibar davranmadığını belirtmiş ve bu duruma Roman olmasının yol açtığını ifade etmiştir. Kırklareli'nde görüşülen bir kişi araştırmacılara, kendilerinin [Çingenelerin] sıklıkla ayrımcılığa uğradığını, "temiz olmamaları" ve Roman aksanları nedeniyle hastanelerde ayrımcı tavırlar sergilendiğini ve dışlandıklarını ifade etmiştir.[92] Bartın'da Aladağ mahallesindeki yaşlı bir kadın, hastanelerde insanların kendilerini kasti olarak uzak tutmaya çalıştıklarını söylemiştir. "Ne kadar temiz pak giyinirsek giyinelim, çalışanlar bize aynı hizmeti vermiyor ve eğer yanlarına oturursak, diğer hastalar bir sandalye ileri kayıyorlar; ne yapsak kötü bir şöhretimiz var" diye konuşmuştur."[93] Şavşat'ta araştırmacılara, hastanelerde Lomlara yönelik ayrımcılığın yaygın olduğu söylenmiştir. Eğer hastane görevlileri, hastanın "Poşa" olduğunun farkına varırlarsa, durum acil bile olsa, gereğinden fazla bekletildikleri dikkat çekmektedir. Lom Çingenesi Fehamettin, "Eğer 'Poşa' olmadığını düşünüyorlarsa, çok daha iyi bir hizmet alıyorsun" demiştir.[94]

Araştırma ekibi, Romanlardan ambulansların Çingene mahallelerindeki olaylarda hizmet vermeyi reddettiklerine dair duyumlar da almıştır. Kırklareli'nde görüşülen bir kişi, yakın zamanda Yayla mahallesi yakınlarında meydana gelen bir olayda itfaiyecilerin duruma müdahale etmeleri için yapılan çağrıya kulak asmadıklarını dile getirmiştir. Adnan adlı başka bir Roman da, bu konuşmaya acil durumlarda mahalleye ambulans gelmediği ve hastaları bölgedeki hastaneye üzerlerine battaniye sarıp, at arabalarına koyarak götürmek zorunda kaldıklarından yakınarak katılmıştır.[95]

Bir başka olayda da, Roman kadınların doğumhanede tecrit edildiği bildirilmiştir. Tekirdağ'ın Aydoğdu mahallesinden bir Roman kadın, yaklaşık bir yıl önce hastanede "Çingene" kadınların tutulduğu ayrı bir doğum odasına götürüldüğünü söylemiştir.

Çorlu'da Hıdırağa Mahallesi Sosyal Yardımlaşma ve Güzelleştirme Derneği üyesi, Mehmet adındaki bir Roman, araştırmacılara oğlunun evinde yangın çıkmasının ardından geldikleri hastanede, karşılaştıkları ayrımcı davranışları aktarmıştır. Gelininin yangında kötü şekilde yanması üzerine, karısı ve kendisinin hastaneye ziyarete gittiklerini ve güvenlik görevlisinin kendilerini durdurarak içeri girmelerine izin vermediğini kaydetmiştir. Mehmet araştırmacılara,

[92] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Kırklareli, Eylül 2006.
[93] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Bartın, Eylül 2006.
[94] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Şavşat, Ağustos 2007.
[95] ERRC/hYd/EDROM görüşmeleri, Kırklareli, Eylül 2006.

güvenlik görevlisinin, karısını saçından kavrayarak çektiğini ve hakaret ettiğini anlatmıştır; Mehmet karısının saçlarını görevlinin elinden kurtarmak üzere hamlede bulununca kavga patlak vermiş, taraflar karakola götürülmüş, ardından da hastane, Mehmet ve ailesi hakkında şikâyette bulunmuştur. Karakolda Mehmet, güvenlik görevlisi ve hastane yönetimine karşı şikâyette bulunmak istemiş, fakat polis, tarafları şikâyetten vazgeçmeye ikna etmiştir.

Çingene topluluklarından kişilerin sağlık durumlarına ilişkin sayısal veriler bulunmasa da, yoksulluk ve standartların hayli altında barınma koşullarına sahip oldukları göz önüne alındığında, tıbbi sorunlarla sık sık karşılaştıkları öngörülebilir. İstanbul'da Tophane, Dolapdere, Tarlabaşı ve Kuştepe çevresine hizmet veren bir hastanedeki doktorlar, araştırma ekibine özellikle Çingene kadınlar arasında kronik solunum yolu hastalıklarının çok sık olarak görüldüğünü belirtmiştir; Çingene kadınlar bu tip hastalıkların görüldüğü toplam sayının üçte birini oluşturmaktadır.[96]

Uluslararası kurum ve kuruluşların sağlık hizmetlerine erişim konusundaki tavsiyeleri

2000 yılında Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin 27. Genel Tavsiyesi, "Romanların sağlık, bakım ve sosyal güvenlik hizmetlerine eşit erişim hakkını güvence altına almak ve bu alanda Romanlara karşı ayrımcı herhangi bir uygulamayı ortadan kaldırmak" [97] konusunda hükümetleri sorumlu tutmaktadır. AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi için Hareket Planı, sağlık alanında bir dizi tavsiyede bulunmakta ve hükümetlere, "Roman ve Sinti halklarının sağlık hizmetlerine ayrımcılığa uğramadan erişebilmesi" ve "Roman ve Sintilerin özel ihtiyaçları konusunda sağlık hizmetlileri genelinde farkındalık yaratılması" çağrılarında bulunmaktadır.[98] Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin, Romanlar ve Göçebeler için sağlık hizmetlerine daha iyi erişim ile ilgili özel tavsiyesi, 2006 tarihli Rec(2006)10, sağlık hizmetlerine etkin erişim, iskân ve sağlık, çocuk ve sağlık, cinsel sağlık ve üreme sağlığı gibi konulara eğilmektedir.[99] Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Birliği'ndeki Romanlarla ilgili 2005 tarihli kararı, hükümetlere, "herkesin sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine eşitçe erişiminin sağlanmasını" ve bu alanlarda, "tüm ayrımcı uygulamaların sona erdirilmesini" telkin etmektedir.[100] Roman kadınların sağlık hizmetlerine erişimi konusuna, Avrupa Parlamentosu'nun 2006 tarihli, Avrupa Birliği'nde Roman kadınların durumu kararında dikkat çekilmiştir. Bu kararda hükümetlere, en dışlanmış topluluklardaki kadınların da temel, acil ve önleyici sağlık hizmetlerine tam manasıyla

[96] ERRC/hYd/EDROM ve Dr. Mustafa Özinal görüşmesi, Taksim Hastanesi, İstanbul, Ocak 2007.
[97] Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Genel Tavsiye 27, Romanlara Karşı Ayrımcılık, paragraf 33.
[98] AGİT Bölgesindeki Roman ve Sintilerin Durumlarının İyileştirilmesi için Hareket Planı, paragraf 58–63.
[99] Tavsiyenin metnine aşağıdaki adresten ulaşılabilir: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1019695&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75.
[100] Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nde Roman kadınların durumu kararı, P6_TA(2005)0151, paragraf 17.

erişimlerini sağlayacak yeni politikalar geliştirilmesi ve bu kararların uygulanması konusunda telkinde bulunulmuştur.[101]

***

Nefret söylemleri

Ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 20. maddesi, "ayrımcılığa, düşmanlığa ve şiddete yol açan, ulus, ırk ya da din karşıtlığı kanunla yasaklanır" der. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme Madde 4(a) taraf devletler için, "ırkçı üstünlüğe ya da nefrete dayalı tüm fikirlerin yayılmasını, ırk ayrımcılığını teşviki, herhangi bir ırka ya da başka bir renk ya da etnik kökene mensup bir gruba yönelik şiddet eylemlerini ya da bu tür eylemleri teşviki ve ayrıca ırkçı eylemleri finanse etmek dâhil, bu eylemlere her türlü yardım sağlamayı yasayla cezalandırılacak ve suç olarak ilan edeceklerdir" ifadesini kullanmaktadır.

İfade özgürlüğü temel bir insan hakkıdır ancak sınırsız değildir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 10(2)'ye göre, "Görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler niteliğinde olmak üzere, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir."

Türkiye'de internet üzerinden yapılan yayınlarda ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlük giderek artmaktadır. İnsan Hakları Gündemi Derneği, Haziran 2005'te bu konuyu irdeleyen bir rapor hazırlamış ve ırkçı içeriğe sahip internet sitelerinin yayınlarına dikkat çekmiştir. Söz konusu web sitelerinin içinde dört tanesi göze çarpmaktadır: "Ulusal Hareket", "Türkiye Faşist Partisi", Hüseyin Nihal Atsız'a atfen kurulmuş olan "atsiz.org" ve "Ülkücü Hareket"... [102] Avrupa Konseyi, 2001'de Siber Suçlar Anlaşması'nı ve bu anlaşmaya ek olarak 2003'te kabul edilen Bilgisayar Sistemleri Üzerinden İşlenen Irkçı ve Zenofobik Türdeki Suçların Cezalandırılmasına Yönelik Ek Protokol'ü benimsemiştir, ancak Türkiye şimdiye kadar bu anlaşmalara taraf olmamıştır.

[101] Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nde Roman kadınların durumu kararı, P6_TA(2006)0244, paragraf 10.
[102] İnsan Hakları Gündemi Derneği, *Türkiye'de Ayrımcılık, Irkçılık ve Nefret Suçları,* sf. 9.

Romanlara hakarete karşı açılan dava

2006'da milliyetçi Türkçü Toplumcu Budun Derneği, İzmir'de stant açarak, bir el ilanı dağıtmaya başlar; bu ilanda, "Ey Türk kadın ve erkeği! Türkçülük için bir çocuk daha yap. Çünkü sen azalıyorsun, hainler, kapkaççılar, uyuşturucu satıcıları çoğalıyor... Biz Kürt ve Çingene çetelerine ve yobazlara hak ettiği cevabı verecek Türkçü Toplumcu Buduncularız" denmektedir. Polis, standın toplanmasını sağladıysa da, dernek, kampanyasını internet sitesi üzerinden sürdürmüştür. Bunun üzerine Budun Derneği başkanı hakkında, Çağdaş Hukukçular Derneği tarafından Ceza Kanunu'nun 216. maddesini ihlal suçlamasıyla dava açılmıştır; bu madde, ırk temelli kin ve nefret duygularının yayılmasını yasaklamaktadır. ERRC ve hYd de Mart 2008'de davaya müdahil olma hakkını kazanmıştır. Bu dava ile 216. madde ilk kez Çingenelere karşı nefret söylemlerinin cezalandırılması talebinde kullanılmıştır.

Sonuçlar

Çingene olmanın getirdiği toplumsal "damgalanma", sayısız kişinin hayatında yıkıcı bir rol oynamakta ve devlet tarafından sağlanan hak ve hizmetlere erişimlerinde aşılması zor engeller yaratmaktadır. Türkiye'deki Çingenelerin büyük çoğunluğu, daha doğumlarında kayıt altına alınmamaları ve kişisel belgelere sahip olmamalarıyla başlayan ve çocuklarının eğitim sisteminden dışlanmasıyla devam eden bir kısırdöngüye saplanmaktadır. Bunlardan başka, yetişkinlik döneminde içinden çıkılması mümkün olmayan bir yoksulluk tuzağına düşmekte, güvenli koşullarda barınamamakta ve çoğunlukla fiziksel şiddete karşı korunmasız kalmaktadır.

Çingenelerin karşılaştıkları sorunların çoğu zaman yoksulluktan kaynaklandığı düşünülmekte ve bu sorunlar, Türkiye'deki yoksul kitleler üzerine yürütülen tartışmaların yoğun gündemi arasında kaybolmaktadır. Gerçekten de, bazı Çingene gruplar arasında görülen yoksulluk çok büyük boyutlardadır ve bu koşullar, nesilden nesile aktarılır. Buna karşılık, araştırmanın sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, yoksulluk Çingenelerin karşı karşıya olduğu bir dizi karmaşık sorundan sadece bir tanesidir; bu problemlerin hepsi Çingenelere karşı son derece yoğun ve zaman zaman yetkililer tarafından, karşısında durmak bir yana, beslenen önyargılardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'deki Çingenelerle ilgili, orta ve güneydoğu Avrupa ülkelerinde, AB üyesi veya aday ülkelerde olduğu gibi güvenilebilir araştırma bilgisine, konuyla ilgili çözümlere yönelik politikalar geliştirilebilmesi için giderek artan düzeyde ihtiyaç vardır. Bugüne kadar elde edilen bilgiler genellikle etnografik, antropolojik çerçevede kalmış ve akademik çevre dışındaki etkileri düşük düzeyde olmuştur. Sosyal ve ekonomik etkenlere fazla değinilmemiş, ayrımcılığın ve dışlanmanın belgelenmesine özen gösterilmemiş ve bunların, Çingene gruplarını ne ölçüde etkilediği konusu genellikle sözlü ifadelerden öteye geçememiştir. Demografik bilgiler mevcut

olmadığı gibi, gerek kırsal gerekse kentsel kesimde Çingene gruplarının haritalanması da, birkaç istisna dışında söz konusu olmamıştır. Araştırmanın etkin bir şekilde kullanılması, kamusal politikaların ve hizmetlerin iyileştirilmesine ve kamusal tartışmaların daha nitelikli hale gelmesine katkıda bulunabilecektir. Dahası, araştırmanın sağladığı bilgiler, hükümet, sivil toplum ve hak örgütlerinin, kaynaklarını hangi yönde kullanacakları konusundaki kararların daha verimli şekilde alınabilmesini sağlayacak ve eşitsizlikler, önyargı ve dışlanmanın etkilerinin karşısında durabilmek için sunulan hizmetlerin daha etkin hale gelebilmesini sağlayacaktır.

Hükümet, Çingenelerin durumunu ele alırken, çeşitli unsurlardan oluşan çok parçalı bir tedbirler paketini benimseyip uygulamaya koymayı hedeflemelidir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı üyesi ve Avrupa Birliği adayı bir ülke olarak Türkiye, bu uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından Çingenelerin durumlarını iyileştirmek için geliştirilen politikalar ve girişimleri göz önünde bulundurmalıdır. Türkiye aynı zamanda, Romanlar ve Roman olmayan gruplar arasında eğitim, çalışma, sağlık ve barınma gibi alanlardaki uçurumu kapatabilmek amacıyla, Açık Toplum Enstitüsü ve Dünya Bankası ortaklığında gerçekleştirilen Roman Katılımının On Yılı 2005–2015 çerçevesinde Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki hükümetlerle işbirliği imkânlarını araştırmalıdır.[103]

[103] Roman Katılımının On Yılı konusunda daha fazla bilgi için bkz. http://www.romadecade.org

Tavsiyeler

Türkiye, kanunlarını her türlü ayrımcılıktan arındırmak amacıyla insan hakları standartlarına uygun hale getirmek için adımlar atarken, bir yandan da ülke genelinde Çingenelere karşı devam eden hak ihlallerine karşı tedbirler almalıdır. Ayrıca Çingenelerin, diğer vatandaşlarla eşit seviyede, aralarında sosyal ve ekonomik hakların da bulunduğu temel haklara erişebilmelerini sağlayacak tedbirler yürürlüğe konmalıdır.

Hükümetin özellikle yapması gerekenler şunlardır:

Barınma hakkına ilişkin, uluslararası insan hakları standartlarına uygun, yeterli düzeyde güvence sağlanıncaya kadar Çingene mahallelerinin yıkımına son verilmesi. Hükümet, Çingenelerin barınma haklarını korumak ve desteklemek için mümkün olan tüm önlemleri almalı ve tahliyelere karşı aşağıda sıralananların da bulunduğu şartları güvence altına almalıdır:

- Tahliyeler, insanları evsiz ve insan hakları ihlalleri karşısında zayıf konumda bırakmamalıdır,
- Zorunlu tahliyeler, ancak mazur gösterecek bir neden varsa, uluslararası insan hakları hukukuna uygun biçimde yapılabilir,
- Evlerde ve arazilerde barınan Romanlara yerlerinde kalabilme güvencesi, zorla yerinden edilmelere karşı genel bir korunma hakkıyla beraber sağlanmalıdır,
- Ayrımcı sebeplerle yapılan yerinden edilmeler veya ayrımcı bir şekilde gerçekleşen tahliye işlemlerinin uygulanması yasaklanmalıdır,
- Zorla yerinden edilme durumu halinde, mağdurun uluslararası standartlara uygun biçimde yasal işlemlere başvurabilmesi sağlanacaktır. Barınma hakları arasında şunlar yer alır: (i) tahliye öncesi orada yaşayanlara gerekli danışmanlığın verilmesi; (ii) tahliye öncesinde yeterli boşaltma süresinin tanınması; (iii) boşaltılan arazi veya binanın ne maksatla kullanılacağı da dâhil olmak üzere tahliye ile ilgili tüm bilgilerin verilmesi; (iv) tahliye sırasında resmi yetkililerin hazır bulunması; (v) tahliyeyi yapan kişilerin üzerinde gerekli belgelerin bulunması; (vi) tahliye işleminin kötü hava koşulları altında yapılmaması; (vii) hukuki başvuru kanallarının açık tutulması; (viii) yeterli maddi ve manevi tazminatların karşılanmasına ek olarak yasadışı zorla tahliyeler durumunda kapsamlı adli ve idari soruşturma gerçekleştirilmesi ve (ix) mahkemelerde hakkını arayanlara hukuki destek imkânı sağlanması;
- Yaşadıkları yerlerden tahliye edilip de kendilerine barınacak yeni bir bina veya arazi bulamayanlar için yeterli niteliğe sahip alternatif barınma mekânı bulunmalıdır.

Son yıllarda kentsel dönüşüme yönelik projelerin giderek artması, çoğunlukla da en korunmasız durumda olan kişilere ait çok sayıda binanın ve barınağın yıkımı nedeniyle hükümet, konuyu ele alan ve bağımsız soruşturma ile kentsel dönüşüm projelerinin iskân haklarına olan etkisi

konusunda incelemelerde bulunma yetkisine sahip (iskân ombudsmanı gibi) özel bir birim oluşturma fikrini göz önünde bulundurmalıdır.

Çingenelerin keyfi şekilde gözaltına alınması ve tutuklanmasına yönelik uygulamalara son verilmesi ve sorumluların kanunları ve uluslararası hukuk kurallarını çiğnemekten yargılanması. Çingenelerin, güvenlik güçlerinin kendilerine yönelik ırkçı önyargıları nedeniyle gözaltına alınması ve tutuklanması, kanun önünde eşitlik ilkesi başta olmak üzere, Türkiye üzerinde bağlayıcılığı bulunan birçok diğer insan hakları hükmüne ters düşmektedir. Hükümet, ulusal ve uluslararası hukuk standartları çerçevesinde tanımlanmış sebepler nedeniyle ve prosedürlere bağlı olarak şüpheli görülenler dışında kimsenin gözaltına alınmamasını sağlamak ve hukuki yaptırım sürecinde ırkçı önyargılara engel olmak üzere etkili tedbirler almalıdır. Dahası, hükümet hukuki yaptırım sürecinde ve adli yetkililer arasında gözlenebilecek ırkçı önyargıların önünü almak için eğitim programları geliştirmeli ve bu programları uygulamaya koymalıdır.

Son olarak hükümet, hukuki yaptırım sürecinde yetkililerden kötü muamele görmüş mağdurların korku ve baskı altında şikâyetten vazgeçirilmelerini engellemek için gerekli tedbirleri almalıdır.

Belgelerinin eksik olması nedeniyle vatandaşlık haklarından yararlanamayan Çingenelere af çıkarılması. Çingeneler arasında sıkça rastlanan kişisel resmi belgelerin eksikliği, ciddi boyutta olumsuz etkileri bulunan bir durumdur. Çingene gruplara kişisel belgelerini temin etme konusunda destek verilmesi, vatandaşlık kaydı altında olmayanların tam manasıyla ve katılımcı biçimde vatandaşlığa hak kazanmalarını kolaylaştıracaktır. Türkiye'de ikamet ettikleri halde kimlik belgeleri olmayan Çingenelere gerekli belgelerin sağlanması, mensubu olarak yaşadıkları ve çalıştıkları Türkiye'deki durumlarına resmiyet kazandıracaktır.

Çingenelerin sosyal olarak dışlanmasına karşı ulusal ve yerel düzeyde politikalar geliştirmek. Bu tip programlar en dar kapsamıyla, şu hedefleri içermelidir:

Eğitim: Çingene çocuklarının okul yaşı geldiğinde eğitime başlamaları; okulu bırakma oranlarının azaltılması ve engellenmesi; Çingene çocuklara karşı okulda uygulanan tecrit edilme gibi uygulamaların önüne geçilmesi; dezavantajlı konumdaki Çingene çocuklarına akademik ve sosyal destek sağlanması.

Sağlık: Çingene mahallelerinde sağlık koşullarının iyileştirilmesi; dezavantajlı konumdakilere ücretsiz sağlık hizmeti hakkı sağlayan yeşil kartın temin edilmesinin kolaylaştırılması; sağlık hizmetlilerinin eğitilmesi ve ayrımcı tavırların engellenmesi; sosyal dışlanma riski altında bulunanlar için destekleyici sağlık hizmeti programları geliştirilmesi.

İstihdam: Yetişkin Çingenelerin işe alınmasını kolaylaştırmak için, okuma-yazma eğitimi ve becerilerin geliştirilmesine yönelik eğitim programları tasarlanması; genç Çingenelerin profesyonel açıdan niteliklerini arttıran, işe alınabilir elemanlar olmalarına yardım edecek eğitimlere katılımlarının sağlanması; Çingene ailelere gelir sağlayacak faaliyetlerin desteklenmesi; Çingenelere karşı ayrımcılığın azaltılabilmesi için, iş arayanların hakları ve işgücü piyasasına erişimde eşitlik gibi konularda farkındalığı arttıran düzenlenmeler yapılması.

Barınma: Çingene aileler için mülkiyet ve barınma konularında bir tür güvencenin sağlanması ve çok düşük nitelikte barınma koşulları altında yaşamını sürdürenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve onlara temel hizmetlerin sunulması.

Çingenelerin temel haklara erişiminin izlenmesi. Çingenelerin adalete erişimi ve ekonomik ve sosyal hakların da aralarında bulunduğu temel insan haklarını etkin biçimde kullanabilmeleri gibi konular sistematik biçimde izlenmeli. Temel ekonomik ve sosyal hakların işlevsellik kazanabilmesi için, etnik köken bilgilerini içeren istatistikî verilerin toplanması ve kamuoyu ile paylaşılması.

İnsan hakları ve hak ihlalleri mağdurları için mevcut hak arama yöntemleri ile ilgili kamuoyunu bilgilendirici kampanyalar düzenlenmesi. Ayrıca bu kampanyaların Çingene gruplara yönelik olarak da yürütülmesi.

Diyarbakır Hançepek mahallesi, Nisan 2007

Mardin'de Dom çocuklar, Ekim 2006

İki kardeş, Mardin, Ekim 2006

Araştırma ekibi Ağrı'da Doğubayazıtlı Domlarla birlikte, Ağustos 2007

Mardin'de düğün çalgıcıları, Ekim 2006

Artvin, Yusufeli Kınalıçam köyünde Lom karıkoca, Ağustos 2007

Ağrı'da Alevi Domlar, Ağustos 2007

Kars'ta Roman çadırları, Ağustos 2007

Silvan'da Dom aile, Aralık 2006

Diyarbakır Silvan, Aralık 2006

Çadırın önünde oyun, Kars, Ağustos 2007

Türkiye'de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi

Ebru Uzpeder

Daha birkaç sene önce, sadece birkaç şehirde az sayıdaki öncü girişimin yürekli çabalarıyla başlayan "Roman hakları hareketi", Türkiye için çok yeni bir olgu olmakla birlikte gösterdiği gelişimle, insan hakları camiasında haklı bir ilgiyle karşılandı. Roman derneklerinin umut verici hikâyesine geçmeden önce, Türkiye'de örgütlenme özgürlüğünün hukuki düzeyde nasıl yorumlandığını ve bugün geldiği noktayı özetlemekte fayda var.

Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinin hız kazandığı son yıllarda, diğer hukuki alanlarda olduğu gibi, örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen yasalarda da çok kapsamlı bir dizi değişiklik yapıldı. Birbiri ardına birçok Roman derneğinin kurulup faaliyete geçmesini bir hayli kolaylaştıran bu süreci; dernekler mevzuatında ne tür değişiklikler yapıldığını, bu düzenlemelerin ilkesel çerçevesini ve bunlardan da önce Romanların örgütlenmesini toplumsal önyargılar ve eğitimsizlik kadar etkileyen dernekler mevzuatının otoriter karakterini hatırlayıp gözden geçirmekte fayda var. Zira bir dizi düzenlemenin gerçekleştirildiği bu süreç, hâlâ bazı ciddi eksikler ve antidemokratik yaklaşımlar barındırmakla birlikte, sadece Roman topluluklarına değil, daha başka pek çok fikre ve kesime de dernekleşme konusunda ilham verdi.

Türkiye'nin dernekler mevzuatı: Kısa bir tarihçe

1909 yılında çıkarılan Türkiye'nin ilk Cemiyetler Kanunu'na göre dernek kurmak için izin almak gerekmiyordu, derneğin kurulduğu, kurulduktan sonra haber verilebilirdi. Yine aynı yıl çıkarılan Genel Toplantılar Kanunu'na göre şiddet içermediği sürece derneklerin toplantı yapması da izne bağlı değildi.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te çıkarılan ilk anayasada, "Türklerin tabii hak ve özgürlükleri" arasında toplantı yapma ve dernekleşme özgürlükleri de sayılmıştı. Aynı sıralarda, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na, dernek üyelerinin 18 yaşından büyük olması ile bir cinayete

mahkûm ya da medeni haklardan mahrum olmaması şartı ve hükümetin derneklerin her türden iş ve işlemini her zaman denetleyeceği hükmü eklendi.

1926 yılında yasalaşan Medeni Kanun, tüzel kişilikler için genel bir çerçeve oluşturmuş ve hayli demokratik bir açılım getirmişti. Bu kanun ile bir kişi topluluğunun tüzüğünde dernek oluşturma arzusunu açıkladığı anda tüzel kişilik kazanacağı; tüzel kişiliğin isterse idareye başvurup derneği tescil ettirebileceği öngörülmüştür. Derneğin amacı kanunlara ya da genel ahlaka aykırı olursa, hâkim tarafından kapatılabileceği hükmü getirilmiş ve kanunlarda suç olarak görülen konularda dernek kurmak, zaten suç sayılacağı için Medeni Kanun'da ayrıca "kurulması yasak olan dernekler ve yasak faaliyetler" sayılmamıştır. Derneğin denetimini esas olarak üyelerine bırakan ve derneklere "güvenen" bir anlayışla hazırlanan bu kanunun demokratik ilke ve kuralları, 1946 yılına kadarki tek parti döneminde, devletin dernekler üzerindeki otoriter denetimi ve baskısı nedeniyle gereği gibi uygulanamadı.

1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'ndan itibaren bugüne kadar hazırlanan tüm kanunların en önemli ortak özelliği ise, (genel kanunlara aykırı amaçlarla dernek kurmanın yaptırımları Ceza Kanunu'nda zaten belirtilmiş olduğu halde) ayrıca dernekler kanununa da derneğin amacına ve kurucularının niteliğine ilişkin yasaklamalar ve sınırlamalar içeren hükümlerin konması oldu. Dernekler Kanunu'na, "kanuna aykırılık" dışında yasaklar koyma anlayışı, hemen her dönemde yeni suçlar yaratmaya ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlamaya yönelik uygulamalara zemin yarattı. Bu baskıcı anlayış son birkaç yıla kadar, Roman derneklerinin ve başka etnik gruplar tarafından kurulmaya çalışılan örgütlerin, karşılarında İçişleri Bakanlığı'nı bulmasına sebep oldu.

1938 yılında yasalaşan bu kanunla, dernekler gerek kuruluş gerekse işleyiş bakımından devletin sıkı denetimi altına alınarak, yürürlükteki 1926 tarihli Medeni Kanun'un demokratik kuralları fiilen geçersizleştirildi. Çok partili düzene geçilirken, 1946 yılında yeniden değiştirilen Cemiyetler Kanunu'na göre, "Aile, cemaat ve ırk esasına dayanan" dernek kurmak yasaklanmıştı.

Daha kapsamlı yasaklamalar barındıran 1972 tarihli Dernekler Kanunu, dernek kurma hakkını iyice daraltti. Bu kanunla, derneğin kuruluşunu birçok formaliteyle zorlaştıran, bu formalitelerin yerine getirilip getirilmediğini idarenin incelemesine bağlayan kurallar getirildi. Böylece, beyandan söz edilmekle beraber, fiilen izin sistemi uygulanmaya başladı, yasaklanan amaçların sayısı artırıldı ve kişilerin dernek kurma hakları da sınırlandı. Kamu görevlilerinin ve öğrencilerin örgütlenme özgürlükleri daha da kısıldı. 1972 yasası, "Dernek sayısının gittikçe artması, bu gidişle toplum hayatı için çok denebilecek bir ölçüye çıkmak eğilimi göstermektedir," ifadesiyle gerekçelendirildi.

Polis devleti anlayışı, 1980 askeri darbesinin ardından oluşturulan 1982 Anayasası'nda ve bu anayasaya göre çıkarılan Dernekler Kanunu'nda daha belirgin bir biçimde kendini gösterdi. "Kamu düzeni" kavramını en sert haliyle örgütlenme özgürlüğünün önüne koyan bu yeni yasa,

dernekleri devlet için tehlikeli, örgütleri potansiyel suç odağı olarak gören zihniyeti yansıtan kurallar getirdi. Kanuna hâkim olan yasakçı zihniyet, yasak ve izne bağlı faaliyetlerin alanını genişleterek, dernek kurma ve derneğe üye olma hakkını daha da kısıtladı ve derneğin denetimini tümüyle devletin üstlenmesine zemin sağladı.

Türkiye'nin örgütlenme mevzuatı, 2002 – 2005 yılları arasındaki süreçte çıkarılan bir dizi Avrupa Birliği müktesebatına uyum yasası ile değiştirildi. Mart 2002 tarihli uyum yasasının genel gerekçesinde, 1999 yılında Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği toplantısında Türkiye'nin tam üyelik için aday gösterilmesinin ardından Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığından söz edildikten sonra, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı çerçevesinde, çeşitli kanunlarda değişiklik yapıldığı ifade edildi. Gerçekten de AB bütünleşme sürecinin 2002 – 2005 yılları arasında hız kazanmasıyla, hukuki alanda yıllardır gerçekleştirilemeyen demokratik düzenlemeler, kısmi de olsa bu birkaç yılda gerçekleştirildi. Bu arada Kasım 2004'te, 5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu yasalaştı.

Değişen dernekler mevzuatı ve devam eden sorunlar

Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin de içinde bulunduğu pek çok sivil toplum örgütünün, 2002 – 2005 yıllarında örgütlenme özgürlüğü alanında yürüttüğü çalışmalar, mevzuat değiştirilse bile uygulamada yaşanan sorunların devam ettiğini ortaya çıkardı. İnsan haklarının çeşitli alanlarında hak savunuculuğu mücadelesi veren sivil toplum örgütlerinin katılımıyla belirlenen sorun öbekleri şöyle özetlenebilir:

- Adli ve idari bürokrasiden kaynaklanan sorunlar (adli ve idari bürokrasinin bölgesel ayrımcılık uygulamaları, bürokrasinin hak ve özgürlük alanındaki değişimlere karşı direnci, kamu görevlilerinin mevzuat sistemi ve yenilenen mevzuatın içeriği konusunda bilgisizliği, devletin kimi STK'ları potansiyel suçlu olarak görmesi ve STK'ların üzerindeki yoğun dava baskısı, hukuka duyulan inançsızlığın yarattığı yılgınlık, STK-devlet ilişkisinde devletin baskın bir rol üstlenmesi, yurtdışı fonlarının kullanımında karşılaşılan engeller).
- Sivil toplum örgütlerinden kaynaklanan sorunlar (STK'ların dernekler mevzuatına ve uygulamalarına ilişkin bilgisizliği, iletişim ve işbirliği eksikleri, STK'ların örgütlenme özgürlüğü alanını genişletmek için yeni bir mücadele perspektifine ihtiyaç duyması, özellikle kuruluş aşamasında, kamu idaresinin yanlış yönlendirmeleri karşısında STK'ların hak arama bilincinin yetersiz kalması).
- Toplumsal yapıdan kaynaklanan sorunlar (Demokrasi kültürü ve sivil örgütlenme bilincinin eksikliği, farklı kültürlere kaşı hoşgörüsüzlük)[1]

[1] "AB Uyum Reformları Sürecinde Örgütlenme Özgürlüğü, Çalışma Toplantısı Raporu, Şubat 2004", http://www.hyd.org.tr/?pid=154

Yeni dernekler mevzuatı, özellikle adli ve idari bürokrasinin demokratik açılımlara karşı geliştirdiği direnç yüzünden, uygulamada yaşanan kimi sorunların bugüne dek varlığını sürdürmesine sebep oldu. Ancak diğer yandan, yetersiz de olsa mevzuatın değiştirilmesi; özellikle derneklerin kuruluşunun ve kimi rutin işlemlerinin kolaylaştırılması, dernekleşmenin son birkaç yılda ümit verici biçimde ivme kazanmasını sağladı.

Değiştirilen dernekler mevzuatıyla, dernek kuruculuğu ile ilgili sınırlamalar bir hayli daraltıldı, dernek üyeliği ile ilgili yasaklar kaldırıldı, çocuklara dernek kurma hakkı getirildi, derneklerin uluslararası faaliyette bulunabilmesi için gerekli formaliteler azaltıldı, kolluk kuvvetinin yetkileri daraltıldı, dernek faaliyetlerinin gerçekleşmesi için izin yerine bildirim sistemi getirildi. Yeni mevzuatta "kanuna aykırılık" dışında, yasak koyma anlayışı varlığını devam ettirmekle birlikte, kurulması yasak olan dernekler ve yasak faaliyetler sınırlandırılarak, daha önceki kanunda yer alan "bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına veya adına dayanarak faaliyette bulunmak" hükmü kaldırılınca, daha önce izin verilmeyen girişimler hızla dernekleşti. Böylece, kurulmasına izin verilmeyen Kürt ve Süryani dernekleri gibi, daha önceki örgütlenme girişimlerinde karşılarında İçişleri Bakanlığını bulan Roman dernekleri için de bir fırsat doğmuş oldu. Önceki dönemde, yasal engelleri aşamayan derneklerden biri, 1996 yılında İzmir'de kurulan Romanlar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği idi. Dernek, 1980 askeri darbesinin ürünü olan Dernekler Kanunu'na dayanılarak, etnik ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı'nca kapatılmıştı. Dernek yöneticilerinin Çingeneler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği adıyla yaptığı başvuru da reddedildi. İzmirli Romanlar, yasa engelini, "Selanikli Müzisyenler" adıyla aşmaya çalışırken, AB uyum yasaları devreye girince, derneğin kuruluşu tamamlanmış oldu.[2]

Türkiye'de Roman örgütlenmesi

Geçtiğimiz 10 yıl içinde Türkiyeli Romanlar pek çok şehir ve ilçede dernekler kurarak örgütlendiler. Türkiye için çok yeni bir olgu olan Roman örgütlenmesi, hayli kısa sayılabilecek bir zaman içinde, hem ülkenin farklı şehirlerine genişleyerek niceliksel bir gelişim gösterdi, hem de Roman insan hakları savunucuları, örgütsel kapasitelerini güçlendirmek yönünde duydukları hevesle, bundan böyle Türkiye sivil toplum hareketinin bir üyesi olduklarını kanıtladılar. Geçmişi 10 yıla dayansa da, Roman hakları hareketi en hararetli dönemini son üç-dört yıllık süreçte yaşadı. Roman hareketinin lokomotiflerinden biri olan Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/EDROM da, AB ile bütünleşme çabalarının canlılığını koruduğu bu süreçte; Mart 2004'te kuruldu.

[2] Derneklere Özgürlük, Radikal, 12 Ağustos 2004.

Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM)

İlk kurulan Roman derneklerinden biri olan EDROM'un faaliyet gösterdiği bölge, başta Edirne ve Kırklareli olmak üzere, Roman mahallelerinin yoğun olduğu Trakya bölgesi… Dernek esas olarak Edirne'de faaliyet gösteriyor ama kurulduğu Mart 2004'ten bu güne, Trakya'nın başka birçok kent ve ilçesinde örgütlenmek isteyen Romanların ilk başvuru merkezi niteliğini kazandı.

Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDÇİNKAY) adıyla kurulan dernek, Şubat 2006'da Roman Dernekleri Federasyonu'na üye derneklerin çoğunluğunun, Roman kelimesini Çingene kelimesine tercih etmesinden sonra isim değişikliğine giderek "Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/EDROM" adını aldı. EDROM'da faaliyet gösteren Roman insan hakları aktivistleri, Türkiye'nin başka birçok şehrindeki Romanların aksine, toplumsal yaşamda çeşitli aşağılama anlamlarıyla kullanılan "Çingene" kelimesini gururla sahiplenmekten yanaydılar. Toplumsal önyargılarla mücadele etmek için, onlarla yüzleşmek gerektiğini savunan EDROM'lu aktivistler, aynı zamanda "Roman" kelimesini kendi toplumlarına yabancı ve kitabî buldukları için kendilerini "Çingene" olarak tanıtmayı seçmişti. Ancak, diğer Roman derneklerindeki yaygın eğilim, (yine "Çingene" kelimesinin toplumdaki algılanışından duyulan rahatsızlık yüzünden) "Roman" kelimesini kullanmak olunca, çoğunluk kararına saygının bir ifadesi olarak dernek, ismini değiştirdi.

Dernek amacını, "Edirne'de yaşayan Romanların bir dernek çatısı altında bir araya gelmesi, sorunlarına çözüm yolları araması ve toplumda Romanlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması için çalışmak" olarak açıklıyor. EDROM, kamu idaresi, yerel yönetimler, diğer sivil toplum örgütleri ve meslek odalarıyla kurduğu yakın ilişki ve işbirliği ile Roman dernekleri içinde öncü bir rol üstleniyor. Kentteki Romanların temsilcisi olarak değerlendirilen dernek, aynı zamanda yürüttüğü Avrupa Birliği projeleri ve uluslararası platformlardaki temsil gücüyle, farklı bir örnek oluşturuyor.

EDROM'un kuruluşundan bu yana diğer Roman dernekleri, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, kamu idaresi ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerinden bazıları şunlar:

- Ulaşılabilir Yaşam Derneği (UYD) ile birlikte düzenlenen I. Uluslararası Roman Sempozyumu. / 2005
- Toplum Gönüllüleri Vakfı, Valilik ve Edirne Belediyesi işbirliğiyle Edirne'de düzenlenen yoksul çocuklar için yaz kampı. / 2006
- Edirne Valiliği Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Edirne Belediyesi işbirliğiyle yapılan toplu nikâh şöleni. / 2006
- Edirne Valiliği Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Edirne Belediyesi işbirliğiyle yapılan toplu sünnet şöleni. / 2006

EDROM'un uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde gerçekleştirilen proje ve faaliyetlerinden bazıları ise şöyle özetlenebilir:

- Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Center - ERRC) ve Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) işbirliğiyle yürütülen "Türkiye'de Romanların Haklarının Geliştirilmesi" projesi / 2006 – 2008. EDROM, proje kapsamında düzenlenen kapasite geliştirme ve insan hakları eğitimlerine katılarak kurumsal kapasitesini güçlendirdi. Bu projenin saha araştırması kapsamında Diyarbakır'da yerleşik Dom gruplarını ziyaret ederek dernekleşmelerine destek oldu.
- EDROM, hYd ve ERRC ile ortaklaşa yürüttüğü projede kazandığı deneyimlerin de katkısıyla Sivil Toplum Geliştirme Merkezi'nin, Avrupa Birliği'nin finansal desteği ile yürüttüğü "Sivil Ağların Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi"ne başvurdu. Başvuru teklifi kabul edilen EDROM, bu proje başlığı altında "Romanların Kültürü ve Hakları için EDROM'un Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi" adlı çalışmayı yürüttü. Çalışma kapsamında düzenlenen eğitimlerle, Roman Dernekleri Federasyonu'na bağlı derneklerin kapasitelerinin geliştirilmesi hedeflendi. Toplantılarda Roman Dernekleri Federasyonu'nun 2010 yılına kadar öncelikleri belirlendi ve üç yıllık bir program hazırlandı. Ayrıca proje kapsamında Roman Dernekleri Federasyonu'nun web sitesinin oluşturulmasına başlandı; bu sitedeki danışmanlık hizmeti ile Roman derneklerinin hukuki problemlerine cevap bulması planlanıyor. Son olarak EDROM, "Roman Olmak" isimli kitapçığı bastırarak dağıtımını sağladı. / 2007
- Global Dialogue Institute tarafından açılan hibe kapsamında başarılı ve yoksul 17 Roman çocuğuna, eğitimlerini sürdürmeleri için burs imkânı sağladı. / 2007
- Avrupa Birliği, Bulgaristan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı kapsamında Roman Halk Müzikleriyle Sınırların Ötesinde Kültürel İşbirliği Projesi gerçekleştirdi. Proje kapsamında, Bulgaristan ve Türkiye'den seçilen müzisyenlerle yapılan atölye çalışmaları sonucunda Türkçe, Romanca ve Bulgarca oyun havalarının yer aldığı bir müzik CD'si hazırlanarak dağıtıldı. Proje, genç Roman müzisyenlerin tanıtımını yapmak ve çalışmalarının devamlılığını sağlamak için onları yüreklendirmeyi amaçlıyordu. / 2007

EDROM ayrıca, ulusal ve uluslararası nitelikte birçok toplantıya katkı sağladı, çeşitli kuruluşların Romanlar üzerine yürüttüğü araştırma ve çalışmalara destek oldu. Dernek, Edirneli Romanların hak ihlalleriyle karşılaştıklarında başvurdukları ilk adres haline geldi. Ayrıca EDROM, resmi kurumlarla yazışmak, yoksulluk belgesi düzenlemek, çocuklarını okula yazdırmak ya da iş bulmak gibi hayati taleplere de yanıt vermeye çalışıyor.

Roman dernekleri ve federasyonlaşma süreci

Romanların 2000'li yılların başında, esas olarak da 2003 yılında ilk olarak Samsun, İzmir ve Edirne'de başlayan dernekleşme hareketi, çok geçmeden Türkiye'nin başka şehirlerinde de yankı buldu. AB bütünleşme sürecinin desteklediği demokratik atmosfer, toplumsal hayatta ve medyada etnik meselelerin her zamankinden daha açıklıkla ve cesurca tartışılması yönündeki

eğilim, değişen mevzuatla birlikte dernek kurmanın geçmişe oranla kolaylaşması, uluslararası planda Türkiye Romanları üzerine yapılan çalışmaların daha görünür hale gelmesi, birbiri ardına pek çok Roman derneğinin kurulmasına zemin oluşturdu. İzmir ve Edirne'deki derneklerin, insan hakları camiasında ilgi ile karşılanması yeni örgütlenme girişimlerini yüreklendirdi, ayrıca kuruldukları yerlerde Roman derneklerinin yerel kamu otoriteleri tarafından "sahiplenilmesi" de örgütlenmeden duyulan endişenin çabuk aşılmasını sağladı.

Böylece Türkiye'nin birçok bölgesinde Roman dernekleri faaliyete geçmeye başladı. Son iki-üç yıllık süreçte, Edirne (Merkez, Lalapaşa, İpsala, Enez ve Keşan), Tekirdağ (Merkez, Muratlı ve Malkara), Kırklareli (Merkez ve Lüleburgaz), Balıkesir, İzmir (Merkez ve ilçeleri), Mersin (Merkez ve Ceyhan), Adana, Ankara, Bartın, Çanakkale (Merkez ve Evreşe), Aydın (Merkez, Söke ve Kuşadası), Samsun, Zonguldak, Manisa (Akhisar ve Salihli), Diyarbakır ve İstanbul'da yaşayan Romanlar, dayanışma ve yardımlaşma derneklerinde örgütlendi. Bugün Türkiye'nin 16 kentinde 40'ın üzerinde dernek kurulu; bunların dörtte üçü, diğerleri kadar etkin değil.

Derneklerin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra; Şubat 2006'da, 11 Roman derneği, ortak bir çatı altında güçlerini birleştirmek ve etkili politikalar üretebilmek amacıyla, EDROM'un öncülüğünde Roman Dernekleri Federasyonu'nu (ROMDEF) oluşturdu. Sonradan katılan iki dernekle birlikte ROMDEF'in üye sayısı 13'e çıktı: Lüleburgaz Romanlar Derneği, Tekirdağ Muratlı Romanlar Derneği, Tekirdağ Malkara Romanlar Derneği, İzmir Çağdaş Romanlar Derneği, Mersin Romanlar Derneği, Adana Romanlar Derneği, Keşan Romanlar Derneği, Ankara Romanlar Derneği (Romankara), Bartın Romanlar Derneği, Lalapaşa Romanlar Derneği, Balıkesir İvrindi Romanlar Derneği, Kırklareli Romanlar Derneği, Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM). Federasyon Başkanı Erdinç Çekiç'in verdiği bilgiye göre federasyona bağlı derneklerin yaklaşık 5000'e yakın üyesi var.

Mayıs 2006'da, ROMDEF'e üye olmayan bazı dernekler tarafından oluşturulan ikinci Roman dernekleri federasyonu kuruldu: Anadolu Roman Dernekleri Federasyonu. Bu örgüt daha çok Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren Roman derneklerini bir araya getiriyor.

Roman derneklerinin henüz hayli deneyimsizken federasyonlaşmaya gitmesi, Roman aktivistler arasında eleştirilen bir konu… Üye derneklerin deneyimsizliği, kurumsallaşmalarını tamamlayamamış olmaları ve örgütsel kapasitelerinin derneği yaşatacak güce erişememiş olması, federasyondan ciddi bir beklenti içine girmelerine sebep oluyor. Federasyonun, üye derneklerin maddi desteği, deneyimi, bilgi birikimi ile yaşaması gerekirken, federasyon yönetim kurulunun hatta federasyon başkanının derneklere yardım etmesi bekleniyor. Federasyonlara üye derneklerin en büyük beklentisi, kurumlarını yaşatacak devamlı maddi kaynağın bulunması… Elbette federasyonların bu kadar genç dernekler tarafından oluşturulmasının en büyük nedeni de yine, derneklerin içinde bulunduğu maddi zorluklar ve etkili sonuçlar alabilecek faaliyet fikirlerini birlikte geliştirme ihtiyacı…

Roman dernekleri hangi alanlarda çalışıyor?

Türkiye'deki Roman dernekleri, Roman toplumunun barınma sorunlarına çözüm bulmaktan, mesleki eğitime, Roman kültürü ile ilgili çalışmalardan toplu sünnet ve nikâh törenleri tertip etmeye kadar pek çok farklı konuda faaliyet gösteriyor. Aslında bu kadar farklı alanda birden çalışma yürütmek Roman dernekleri için tercihten çok, bir zorunluluk… Roman toplumunun biriken sorunları, gün geçtikçe daralan sosyal devlet olanaklarından, tüm yoksul gruplar gibi Romanların da sınırlı oranlarda yararlanması ve Roman toplumundaki hak arama bilincinin zayıflığı, dernekleri geniş bir sorunlar yumağı ile baş başa bırakıyor. Bu nedenle birçok dernek ister istemez çok farklı alanlardaki sorunlarla başa çıkmaya gayret ediyor.

Radikal gazetesinin, Roman örgütleri ile ilgili bir haberinde EDROM Başkanı Erdinç Çekiç, öncelikli hedeflerinin, Edirne'de kurbağa ve salyangoz toplayıcılığı kooperatifi kurulması ve çöp toplayıcılığı işindekilerin daha sağlıklı bir ortamda çalışması olduğunu söyleyerek EDROM'un iki yıl içinde yaptığı işleri özetliyor: "23 kişiye iş bulundu, 16 çocuğa burs sağlandı, sekiz ev onarıldı, üç engelliye tekerlekli sandalye verildi, 60 çocuğa kitap yardımı yapıldı. Romanca bilen kalaycı, demirci ve hasırcılarla sözlü görüşmeler yapılarak 1050 kelimelik Roman sözlüğü oluşturuldu."[3]

EDROM'un tüzüğünde, derneğin hayli geniş bir çerçevede yer alan amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmek için yapacağı çalışmalar şöyle özetleniyor:

- Çingene kültürünün araştırılması ve geliştirilmesi için bilimsel çalışmalar yapmak, hazırlanan rapor ve çalışma sonuçlarını ilgili kurumlara sunmak.
- Müzik, dans, tiyatro grupları oluşturmak, gösteriler hazırlayarak halka sunmak.
- Okuma-yazma bilmeyenler için kurslar açılmasını sağlamak.
- Üyelerin kültür ve sanat becerilerini geliştirerek, onlara düzenli gelir kazandıracak hale dönüştürmek.
- Toplumlar arasındaki ilişkileri geliştirmek; yararlı olan gelenek, örf ve adetleri korumak, geliştirmek üzere çalışmalar yapmak.
- Sağlanacak burs ve benzeri yardımlarla dernek üyelerinin çocuklarının eğitim düzeylerini yükseltmek; lokal, öğrenci yurtları ve okuma salonları açmak.
- Üyeler arasındaki yardımlaşma, birlik ve beraberlik duygularını geliştirmek.
- Toplumlar arasında sosyal barış anlayışını güçlendirmek.
- Sağlanacak bağışlarla ve oluşturulacak iş olanaklarıyla üyelerin ekonomik gelişimlerini sağlamak.
- Konferanslar, paneller, radyo ve televizyonlarda yapılacak eğitim konuşmalarıyla halkın eğitim düzeyini yükseltmek için katkıda bulunmak.
- Çingene toplumunun sorunlarının çözümü için ilgili kurum ve kuruluşlarla ilişki kurmak ve çözümler konusunda işbirliği yapmak.

[3] İlle Roman Olsun Ama Örgütlü Olsun, Radikal, 30 Haziran 2006.

- Kurulması düşünülen "İnsanca Yaşamak ve Yaşatmak İsteyenler Vakfı"na üye olmak.
- Mahalli üretim kaynaklarının insanlığın hizmetine sunulması, beceriye dayalı el sanatlarının geliştirilmesi amacıyla projeler hazırlamak.
- Üyeler arasında birlik ve beraberliği sağlamak, yardımlaşma ve dayanışma duygularını geliştirmek üzere; kır gezileri, sanatsal etkinlikler ve eğlenceler düzenlemek.
- Kermes, toplu sünnet ve sportif faaliyetleri teşvik etmek.
- Güzel sanatlar alanında yetenekli olanları teşvik amacıyla ödüllendirmek ve bu konuda kendilerini geliştirmelerine destek olmak.
- Çalışmaya muhtaç durumdaki üyelere iş olanakları yaratmak…

Gerçekten de Roman aktivistler, uçsuz bucaksız bir sorunlar denizinde somut başarılar kazanabilmek için gayret ediyorlar. Türkiye'deki Roman derneklerinin, üzerinde yoğunlaştıkları tipik faaliyet alanları birkaç başlıkta toplanabilir:

Barınma: Özellikle kentsel dönüşüm projeleri kapsamında evleri yıkılan Romanların daha sağlıklı ve güvenilir koşullarda yaşamalarını sağlamak için ilgili diğer insan hakları örgütleri, meslek odaları ve barolarla birlikte yürütülen çalışmalar; bilgilendirme faaliyetleri, hukuki dava yollarının denenmesi, kamu otoriteleri ile lobi çalışmaları… İstanbul Sulukule Romanlar Derneği, konuyla ilgili kurumlarla başarılı bir ortaklık oluşturarak, kentsel dönüşüm projesi kapsamında yer alan bölgelerindeki yıkımlar hakkında hukuki dava açma yoluna gitti. EDROM ve Mersin Romanlar Derneği gibi bazı Roman örgütleri, sağlıksız koşullarda yaşamaya çalışan Roman ailelerin barınma sorunlarına yerinde iyileştirme yoluyla çözüm bulmaya çalışıyorlar; bu girişimler henüz sonuçlanmamakla birlikte, derneklerin bu konunun takipçisi olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekici…

Eğitim: Roman dernekleri, evlerinden edilme ya da kimlik belgesine sahip olmamak sebebiyle okullara kayıt yaptıramayan Roman çocukların kayıt işlemleri için yardımcı olmak, ilgili başka STK'ların ortaklığıyla yoksul çocuklar için yaz kampları düzenlemek, Roman öğrenciler için burs sağlamak, eğitim gereçlerini temin etmek ve özellikle Romankara gibi gençlerin faal olduğu derneklerde Roman çocuklara ders vermek gibi faaliyetler yürütüyorlar… Diğer yandan, bir başka eğitim faaliyeti de, Roman derneklerinin kapasitelerinin artırılmasına yönelik olarak sürdürülüyor.

Sağlık: Bölgelerindeki Roman çocukları için toplu sünnet törenleri düzenlemek, birçok Roman derneğinin yaptığı çalışmaların başında geliyor. Ayrıca dernekler, Romanların ücretsiz sağlık hizmetine ulaşmalarını sağlamak için yoksulluk belgesi düzenlenmesi konusunda yardımcı oluyorlar. Mersin Romanlar Derneği'nin yürüttüğü uyuşturucu bağımlılığının önüne geçmeyi hedefleyen kampanya, bu alandaki ilginç örneklerden biri…

İstihdam ve mesleki eğitim: Meslek sahibi olmayan Romanlara yönelik mesleki eğitim kursları ve valiliklerin, belediyelerin, meslek ve ticaret odalarının desteğiyle işsiz gençlere iş bulunması.

Örneğin Mersin Romanlar Derneği'nin, bambu işleme kursu ile 40'a yakın Roman gencinin meslek sahibi olması sağlandı.

Kültürel çalışmalar, araştırma ve belgeleme: Türkiye'deki Roman toplumu ve kültürü üzerine ulusal ve uluslararası toplantılar, sempozyumlar ve yayınlar... EDROM ve başka birkaç derneğin daha Roman müziğinin tanıtımı ve geliştirilmesini hedefleyen çeşitli çalışmaları var.

Dayanışma ve yardımlaşma: Resmi nikâh yapamayan çiftlerin evlendirilmesi, kimlik kartı olmayan çocukların nüfusa kaydı, sosyal güvenlik belgelerinin temini gibi işler için resmi kurumlarla yazışma, yoksul aileler için erzak, kömür yardımının temini gibi dayanışma faaliyetleri yine Roman dernekleri tarafından yürütülüyor.

Hak ihlallerini takip etme ve hukuki mücadele: Son dönemde Romanların, hukuka duydukları inançsızlık ve otoriteye karşı geliştirdikleri çekingen tavrın yavaş yavaş kırıldığını gözlemlemek mümkün... İzmir Çağdaş Romanlar Derneği, 2007 yılının Nisan ayında, tanınmış bir sinema oyuncusu hakkında, kendisiyle yapılmış bir söyleşideki Romanları aşağılayan sözleri ("*Çingene'yi padişah yapmışlar önce tutmuş babasını kesmiş*") nedeniyle suç duyurusunda bulundu. Yine aynı dernekten aktivistler, Temmuz 2007'de gittikleri bir lokantaya etnik kökenleri nedeniyle alınmadıkları gerekçesiyle savcılığa başvuruda bulundu. Sulukule Romanlar Derneği de kentsel dönüşüm uygulamaları ile evlerinden edilen Romanların dava açmasına önayak oldu.

Roman dernekleri: Riskler ve olanaklar

Diğer sivil toplum örgütleri gibi Roman dernekleri de çalışmalarını sonuca götürmelerinin önünde büyük-küçük engeller oluşturan risklerle baş etmek ve çabalarını destekleyen olanakları doğru kullanmak zorunda... Bu risk ve olanakların tespiti, Roman aktivistlerin özverili çalışmalarının başarıya ulaşmasını ve Roman derneklerinin birbirini tamamlayan bir çaba içinde olmasını sağlayabilir.

Riskler:

Dernekleşme sürecinin, Roman hakları savunuculuğunun niteliksel gelişimi ile orantısız bir hızla gerçekleşmesi, Roman derneklerinin çabalarını ortaklaştırıp güç birliği yapmasının önüne geçiyor. Şu anda Türkiye'de 40'ın üzerinde dernek olmakla birlikte, neredeyse dörtte biri faal durumda…

İki ayrı federasyonun yarattığı rekabetçi görünüm, Roman derneklerinin etkisini zayıflatıyor. Ayrıca federasyon üyesi dernekler, federasyon yönetim kurulundan ve hatta başkanından ekonomik problemlerinin çözümü konusunda yüksek bir beklenti içindeler…

Roman derneklerinin düzenli bir gelirinin olmaması, üye aidatlarını toplayamamaları ya da çoğu zaman aidatların miktarının derneği yaşatmaktan uzak olması, kurumsal devamlılığın

sağlanmasının önündeki en büyük engeli oluşturuyor. Derneklerin büyük bir kısmı bilgisayar, telefon, faks, internet bağlantısı gibi gerekli ekipmandan yoksun, kira ve idari giderlerini karşılamak konusunda sıkıntı içindeler. Bu açıdan durum, başka birçok dernekten farklı değil…

Roman aktivistlerin derneğin yönetim kurulu üyesi ya da başkanı olmayı fazlasıyla önemsemesi, yöneticiliğin dernek üyeleri üzerinde bir iktidar aracı olarak algılanmasına ve yöneticilerin sınırsız yetkileri olduğu yanılsamasının doğmasına sebep oluyor. Yine dernek yöneticiliğinin, siyasi hayata (yerel ya da ulusal seçimlerde aday olmak için) bir adım olarak değerlendirildiği gözleniyor. Bu da, kimi zaman derneklerin bağımsızlığına gölge düşüren bir zemin yaratabiliyor.

Derneklerin genel amaçlarını somut hedeflere dönüştürememesi, değerli çabaların başarıya ulaşmasını engellediği gibi, Roman aktivistlerin hak mücadelesine beslediği umudu da kırabiliyor. Nitekim pek çoğu, temel faaliyet alanlarının sınırını hayli geniş çizdiği için, gösterilen özverili çabalar sonuçsuz kalabiliyor. Elbette Roman toplumunun pek çok yaşamsal sorununun bulunması da Roman derneklerinin planlı bir çalışma tarzını benimseyebilmesinin önüne geçiyor.

Roman aktivistler arasında, mali destek veren kurumların Romanlarla ilgili her türden "proje"ye maddi destekte bulunduğu fikrinin çok yaygın olması, zaten ciddi bir yoksunluk içinde çalışmaya gayret eden Roman derneklerinin "proje" mitini destekliyor. Bu da derneklerin, gerçekleştirilmesi için mali desteğe ihtiyaç duyulmayan çalışmalar için bile fon beklentisine girmesine sebep oluyor.

Roman derneklerinin pek çoğu, yenilenen dernekler mevzuatını, halen yönetmelik ve tebliğler düzeyinde yapılan değişiklikleri takip edemedikleri ve hukuki hakları konusunda bilgili olmadıkları için, rutin dernek işlemlerini yürütmekte güçlük çekiyor. Romanlar, özellikle Anadolu kentlerinde yeni teşkilatlanan il dernekler müdürlüklerinin yanlış uygulamaları ve yönlendirmeleri de eklenince, dernekler mevzuatını bilmemenin kendileri için can alıcı bir sorun olduğunu belirtiyorlar.

Roman dernekleri ve diğer insan hakları örgütleri arasındaki kopukluk, Roman aktivistlerin sivil toplum mücadelesi üzerine öğrenme sürecinin yavaş ilerlemesine neden oluyor. Oysa Roman derneklerinin Türkiye'deki sivil toplum camiası tarafından tanınması, Romanlara ilişkin kimi yerleşik önyargıların kırılması ve sorunlara ortak çözümlerin bulunması için iyi bir fırsat yaratabilir.

Roman derneklerine hâkim olan yüzeysel ama güçlü Türk milliyetçiliği, Roman toplumunun, ihlaller karşısında hatırı sayılır bir itiraz sergilemesinin önündeki en büyük engeli oluşturuyor. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi uluslararası mecralara başvurunun bir tür "vatan hainliği" gibi değerlendirilmesi, seyrek rastlanan bir durum değil… Giderek azalmakla birlikte

Roman aktivistler arasında, devlete karşı "yanlış" yapmamaya özen gösterme çabası, etkisini halen koruyor.

Özellikle Anadolu kentlerinde, yerel kamu otoritelerinin Roman derneklerini "himayesi altına alması", yeterince ilgi ve destek bulmadıkları ilk zamanlarında derneklerin kendine güven duymasını kolaylaştırmakla birlikte hiyerarşik ilişkiyi körükleyerek, Roman inisiyatiflerinin kendi ayakları üzerinde durmasını ve otoriteye karşı geliştirdikleri ürkekliğin kırılmasını geciktiriyor.

Olanaklar:
Mali destek veren kurumlar, Roman toplumunun haklarının geliştirilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi üzerine yapılan çalışmalara bütçe ayırmaya daha istekli görünüyor. Artık Roman toplumunun meseleleriyle ilgili insan hakları örgütlerinin yanı sıra, Roman derneklerinin kendi projeleri de destek bulabiliyor.

Özellikle büyük yerleşim bölgelerinde kentsel dönüşüm projelerine karşı yürütülen çalışmalarda, akademik çevrelerden, meslek örgütlerinden, diğer STK'lardan ve gençlerden gelen gönüllü desteğinin gün geçtikçe artması, Roman derneklerinin bu zorlu konuda daha yürekli bir mücadele içinde olmasına katkıda bulunuyor.

Medya, Romanlarla ilgili konuları hayli yüzeysel ve magazinel tarzda ele almaya, en yaşamsal konularda bile Romanları "çalgıcılıkla" özdeşleştirmeye devam etse de, Roman toplumunun sorunlarının gündeme getirilmesi için işlevsel bir mecra niteliğini taşıyor.

Uluslararası Roman örgütlerinin ortak projeler yürütmek ve Roman derneklerini desteklemek konusundaki eğilimi de Roman aktivistlerin öğrenme sürecini hızlandıran bir başka etken…

Üniversiteli Roman gençlerin varlığı, eğitimli üyelere sahip olmayan Roman dernekleri için hayli önemli bir olanak… Roman dernekleri yöneticileri de çalışmalarında gençlere daha fazla yer vererek, bu fırsatı doğru değerlendirmeye çalışıyorlar.

Hukuka güvensizliğin zayıflaması: Yakın zamana dek Türkiye'deki Roman toplumu, ne uğradığı ayrımcılık uygulamalarına ne de kentsel dönüşüm projeleri adı altında yerinden edilme uygulamalarına karşı hukuki mercilere şikâyet ya da dava açma yoluna gitmemişti. Türkiyeli Romanlar, dava sürecini sürdürecek maddi imkândan ve hukuki uzmanlık bilgisi desteğinden yoksun oldukları gibi ve bunlardan daha önemlisi, dava sonucunda kendileri lehine bir karar çıkacağından ümitsizdi. Ancak, son dönemde Romanların hukuka duydukları inançsızlık ve otoriteye karşı geliştirdikleri çekingen tavrın yavaş yavaş kırıldığını gözlemlemek mümkün...

Son dönemde, Roman derneklerinde çalışan aktivistlerin, sivil toplum etiği, farklı kültürlere ve bakış açılarına karşı hoşgörü ve empati gibi önemli değerler kazanmaya başladığı ve insan hakları,

hukukun üstünlüğü gibi kilit kavramlar hakkında resmi söylemin milliyetçi tonundan uzak yeni bir demokratik çerçeve geliştirmeye gayret ettikleri gözlenmektedir.

Proje çerçevesinde Roman derneklerinin katılımıyla yapılan insan hakları eğitimi, İzmir, Ocak 2007

Proje çerçevesinde yapılan insan hakları eğitimi, İstanbul, Kasım 2006

Roman dernekleri için kapasite geliştirme eğitimi,
Mersin, Kasım 2006

STK'lar için savunuculuk eğitimi, İzmir,
Mayıs 2007

Roman Hakları Hareketinde EDROM Deneyimi

Türkiye'de Roman hakları hareketinin gelişimi ve Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği/Edirne Roman Derneği'nin (EDROM) bu süreçteki deneyimleri üzerine EDROM Başkanı Erdinç Çekiç ile görüşme…[1]

EDROM Başkanı Erdinç Çekiç. Fotoğraf: Tolga Korkut.

Edirne'deki ilk Roman derneği olan EDÇİNKAY[2] nasıl kuruldu?

2004 yılının Mart ayında yedi kişinin bir araya gelmesiyle kuruldu, o zamanki oluşumun içinde biz yoktuk, kurucu başkan Fikri Ocak'tı. Aynı yılın Haziran ayında genel kurul yapıldı. Bu genel kurulda benim başkanlık yaptığım yönetim kurulu göreve geldi, o zamandan bu yana bu görevi sürdürüyoruz. EDÇİNKAY, bir Roman dans grubu oluşturulabilir mi düşüncesiyle kurulmuş bir dernek. Fakat ilk genel kuruluyla birlikte politikalarına daha toplumsal bir bakış açısı getirdi, en azından sorunları gündeme getiren bir kurum olması için çaba gösterdik.

İlk dönemlerde hangi çalışma alanlarına yoğunlaştınız?

Hayli deneyimsiz olduğumuz ilk günlerde, Türkiye'de bir ilk olan "Çingene Hakları Sempozyumu"nu yaptık; ilk çalışması oydu EDÇİNKAY'ın. Kendi geleneğiyle, tabanıyla daha barışmamış, Çingene toplumuna kendini anlatamamış bir haldeyken bu işi yaptı. Ama olumlu sonuçlar da doğurdu, en azından bugün işbirliği yaptığı kurumlarla tanışmasına vesile oldu ve Türkiye'de böyle bir yapının varlığını duyurmuş oldu bu sempozyum…

Kurulduğu ilk dönemlerde EDÇİNKAY olan derneğin ismi sonradan EDROM olarak değiştirildi, nedenini açıklar mısın?

Derneğin adı 2005 yılının sonuna kadar EDÇİNKAY'dı. 2006 yılında EDÇİNKAY, Romanların hızla örgütlendiği o süreçte diğer kentlerdeki derneklerin "Roman" adıyla kurulmasından dolayı, tüzüğünde değişiklik yaparak adını "Roman" olarak değiştirdi. Derneklerin Roman'ı tercih etmesinin sebebi, elbette "Çingene" sözcüğünün Türkiye toplumunda yüklendiği olumsuz anlamlar ve Romanlara karşı geliştirilen önyargılar…

[1] Bu görüşme, Ebru Uzpeder tarafından 15 Ocak 2008'de yapıldı.

[2] Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Şu anda dernek ne tür projeler, faaliyetler yürütüyor?
Bugün EDROM her alanda faaliyet gösteriyor gibi görünse de, esasen soruna yönelik çalışmalar yürütüyor. Eğitim, müzik, gıda yardımı, Roman hakları ve ihlal vakaları üzerine çok çeşitli sorun alanlarında faaliyet gösteriyoruz. Bir Roman'ın kolaylıkla erişemediği bir resmi kurumla yazışmalarına da yardım ediyoruz, Başbakan'la görüşüp Roman toplumunun sorunlarını da dile getiriyoruz.

Senin de bildiğin gibi Türkiye'de dernekler mevzuatı son üç-dört yıllık süreçte bir hayli değişikliğe uğradı. Sence dernekler mevzuatının Romanların hızlı dernekleşmesine katkısı nedir?
Evet, dernekler mevzuatının da olumlu katkısıyla birçok Roman derneği kuruldu son yıllarda. Bu derneklerin ciddi bir zorlukla karşılaştığını sanmıyorum. Yani dernekler, yasaları ne kadar biliyorsa, o kadar az zorluk çekiyorlar. Ama dernek yöneticilerinin yasa ve yönetmelikleri yeteri kadar bilmediği de, bir gerçek!

İl dernekler müdürlüklerinin ve belediyeler gibi diğer kamu otoritelerinin Roman derneklerine yaklaşımı nasıl?
Edirne'de ilk kurulduğumuz aylarda değil ama dernek faaliyetlerine hız verdiğimiz andan itibaren, belediye, valilik gibi kurumlardan çok destek gördük, onlarla hep yakın ilişkiler kurduk. Emniyet Müdürlüğü'nden bile destek aldık; derneğimizin eğitim odasını Edirne Emniyet Müdürlüğü'nün fonuyla yaptık mesela…

Peki, siyasi partilerin yaklaşımı nasıl oldu?
Biz siyasi partilerle çok yakın ilişki kurmadık, buna rağmen iktidar partisinin milletvekilleri ve bakanlarıyla, Romanların çeşitli sorunlarını görüşmek için bir araya geldiğimiz oldu. Ancak siyasi anlamda partilere uzak durmaya çalıştık.

Türkiye'de bugün faaliyette bulunan Roman derneklerinin sayısı ve etkisi üzerine ne söyleyebilirsin?
Şu anda 40'ın üzerinde dernek var, ama Roman toplumu içinde etkili ve istikrarlı çalışmalar yürüten dernek sayısı 8-10 tanedir. Olumsuz yaklaşmak istemiyorum ama Romanlar hızla dernekleşmelerine rağmen aynı oranda etkili faaliyet yürütemiyorlar.

Romanların böylesine hızlı bir şekilde dernekleşmesini neye bağlıyorsun?
Birincisi, şu sıralardaki dernekleşme çabası, şimdiye kadar bu konuda hiçbir şey yapılmamasının etkisiyle bir anda görünür oldu. İkincisi, az önce söylediğim gibi AB fonlarının etkisiyle ciddi bir yaygınlık kazandı. Bir yandan bazı kuruluşlar Romanlar üzerinden proje yürütmeye başlarken, diğer yandan siyasiler Romanları örgütlü hale getirmenin kendilerine daha fazla oy kazandıracağını fark ettiler. Bu gelişmelerin de Romanların dernekleşmesine katkıda bulunduğuna inanıyorum.

Hangi çalışmalar yürütülüyor Roman derneklerinde?
Örneğin Mersin Romanlar Derneği'nde mesleki eğitim kursları yapıldı ve 40'a yakın Roman meslek sahibi yapıldı. Lüleburgaz'daki arkadaşlar, sosyal yardımlaşma üzerine ve bilhassa resmi nikâh yapamayan Roman çiftlerin evlendirilmesi için çalışıyorlar. Muratlı Romanlar Derneği barınma konusunda epey ilerledi; örneğin dernek kendi kendine arsa satın alıp konut yapabilecek projeler üretiyor. Ankara'daki Roman derneği (adı Romankara), diğerlerinden farklı olarak, Ankaralı Roman gençleri bir araya getirerek birbirlerini tanımalarını sağlayacak bir proje üzerinde çalışıyor. Böyle, elle tutulur üç-beş çalışmamız var… Biz EDROM olarak da, derneğe gelen her türlü talebe yanıt vermeye, her türlü sorunu çözmeye çalışıyoruz. Bu konuda üzerimizde çok ciddi bir sorumluluk hissediyoruz. Geçenlerde, su motorundan araba yapan bizim vatandaşlardan birine araba çarpmış, bunun motoruna el koymuşlar, kadıncağız ağlayıp duruyor. Bize başvurdu, biz gidip resmi makamlardan araştırdık; motorun trafik müdürlüğünde kaydı olduğunu öğrendik, biz konuyu anlatıp motorun sahibinin yoksulluğunu belgeleyince, trafik cezası bile ödemeden motoruna kavuştu... Bu insanın çoluk çocuğundan daha fazla değer verdiği motorunu geri aldığında duyduğu mutluluk, bizi de çok sevindiriyor. Romanların, arkalarında birilerinin olduğunu hissetmesi, "bizim derneğimiz var" diyebilmesi bizim için çok önemli… Bunlar dışında, EDROM olarak insan hakları eğitimleri, sempozyumlar düzenliyor, uluslararası Roman toplantılarına katılıyoruz, Avrupa'daki Romanların geleceğine dair fikir üretmeye çalışıyoruz.

Dernekler iki farklı federasyonun çatısı altında bir araya geldi, neden iki ayrı Roman dernekleri federasyonu var Türkiye'de?
Evet, amaç, niyet aynı olmasına rağmen farklı federasyonlar kuruldu. Ancak bunlar elbette demokratik oluşumlar, sivil toplum inisiyatifleri… Demek ki bazı dernekler bizim oluşturduğumuz federasyonun izlediği çizgiyi, uygulamalarını beğenmiyorlar ki, başka bir federasyon kurma yoluna gittiler. Kendi federasyonumuzu tekel gibi görmek istemem, bütün Roman arkadaşlarımız elinden geleni yapmak için bu işin içine girebilir. Ama burada bazı siyasi, ekonomik beklentilerin de olduğuna inanıyorum, çünkü Romanlarla ilgili her türden kuruma Avrupa'dan mali desteğin geldiği yönünde bir inanış var.

Federasyonların Roman derneklerine olumlu ve olumsuz katkıları neler oldu?
Federasyon, Romanların birbirleriyle ilişki kurdukları en ciddi platform… EDROM'un deneyimlerini burada diğer derneklerle paylaşma imkânını buluyoruz. Hem başarıları hem de hataları konuşuyoruz, böylece aynı hataları tekrar yapmamaya çalışıyoruz. Bir de tabii, Romanların sesinin daha gür çıkmasını sağlayan bir araç. En önemli olumsuz yanı ise, federasyonun erken sayılabilecek bir zamanda, henüz dernekler kurumsallaşmadan oluşturulmasıydı. Federasyonu oluşturan dernekler, kendi kendine yetecek kaynaklara ve deneyime sahip olmadıkları için, eksiklerini federasyon yönetiminin gidermesini bekliyorlar. Beklentileri karşılanmayınca, bu onları demoralize ediyor, federasyonun derneklere hizmet için kurulmadığını anlatmaya çalışıyoruz. Süreç içinde bundan kaynaklanan sorunları da aşacağımıza inanıyorum.

Roman derneklerinin en çok karşılaştıkları sorunlar neler?
Önemli sorunlarının başında, kuruldukları aşamada belirli bir politikaları olmaması geliyor. Dernek kurucuları, derneğin vizyonu, misyonu ya da iki yıllık süreçte ne tür bir faaliyet planları olması gerektiği konusunda fikir sahibi değiller. Bence en büyük problem bu… İkinci büyük sorun, derneğin ekonomik yükünün birkaç kişinin üzerine yüklenmesi… Çoğu kez bu durumda, derneğin kirası, idari giderleri için finans bulunamaz hale gelince dernek de işlevini yitiriyor. Toplumumuzda ekonomik gücü olan Romanların derneklere destek vermemesi, kendilerini ısrarla bu işin dışında tutması Roman aktivistleri epey zor durumda bırakıyor. Herhalde kendilerini Romanlarla özdeşleştirmekten sakınıyorlar, oysa toplumsal kabul görmüş insanların destek olması, derneğin sağlıklı bir yapıya kavuşması, o bölgede tanınması, diğer kurumlarla etkili bir ilişki kurması açısından çok yararlı olabilirdi.

Sence Roman dernekleri, Roman toplumunun yaşadığı sorunların çözümüne katkıda bulunabiliyorlar mı?
Roman dernekleri henüz çok kısa bir geçmişe sahip; çözüm bulmak noktasında değiller. Dernekler, sorunların ortaya çıkarılması için çalışmaya gayret ediyorlar. Mesela biz EDROM olarak geçen bir yıllık süreç içinde çocuklara eğitim bursu verdik. Bu elbette eğitim sorununun çözümü sayılmaz ama en azından çözüm yolunda adım atmaya çalışıyoruz. Bu bir yıllık süreçte 10 kişiye iş bulduk, bu şekilde çözümün çok küçük bir bölümüne katkıda bulunuyoruz ama şimdilik elimizden gelen bu…

Avrupa'daki Roman hareketi ile ne tür ilişkiler kurdunuz şimdiye dek?
Şu an EDROM olarak ERGO (European Roma Grassroots Organisation) ve ERIO'ya (The European Roma Information Office), Türkiye Roman Dernekleri Federasyonu olarak da ERTF'ye (European Roma and Travellers Forum) üyeyiz.

Türkiye'deki diğer sivil toplum örgütleri ile Roman örgütlerinin ilişkisini nasıl değerlendiriyorsun? Eleştirel bir yorum getirebilir misin?
EDROM açısından değerlendirdiğimizde, biz bu konuda çok şanslıyız; Romanların meseleleri üzerine çalışan insan hakları örgütleriyle daha önceden tanışmanın, işbirliği yapmanın getirdiği bir avantaja sahibiz. Bu avantajı bugüne kadar çok doğru bir şekilde kullandık. Ama diğer kurumların bu derece avantajlı, başarılı olamadığını düşünüyorum; kendi bölgelerinde belediyelerle işbirliği yapmalarına rağmen, sivil toplum örgütleriyle ilişkilerinde çok başarılı değiller.

Eleştirel bir bakış açısı getirecek olursam, o güne kadar Romanların meseleleri üzerine çalışmayan bir insan hakları örgütünün, birdenbire bu konuda çalışma yapmaya niyetlenmesini çok manidar bulduğumu söylemem gerekir… Ancak çalışma alanı itibarıyla, bu konularda zaten faaliyet gösteren bir dernekse, bilgi ve deneyimini Roman örgütleriyle paylaşmasına saygı duymak lazım… Bu türden insan hakları örgütleriyle işbirliği imkânlarını hep değerlendirmeye çalışıyoruz.

Türkiye'de Roman toplumu hukuk yoluyla bir ilerleme yaşanabileceğine dair ciddi bir güvensizlik içinde. Nasıl aşılacak bu sorun?
En önemlisi Romanlar, hukukun nasıl bir araç olduğunun farkında değiller. Romanların, eşit anayasal haklarının olduğunu, hukukun herkes için olduğunu bilmeleri gerekiyor, bunu aşmamız lazım. Yani "ben kim oluyorum da devlete hesap soruyorum" mantığıyla ilerleyemeyeceğimiz ortada.

Roman toplumunun katmerleşmiş bazı sorunlarının olduğu ve hak ihlallerine uğradıkları konusunda Türkiye toplumunun zihninde çok kısmi de olsa bir değişiklik yaşandı. Ben bu değişimde Roman derneklerinin çok payı olduğunu düşünüyorum. Ne dersin?
Kesinlikle… Roman dernekleri, sorunun varlığını ortaya koyma açısından bir işe yarıyor, sadece birçok Roman derneğinin kurulmuş olması bile bazı sorunların varlığına işaret ediyor. Medya da çok daha fazla Romanlarla ilgileniyor. Ama mesela biz dernek olarak ciddi bir televizyon programına katıldık, dört saatlik programın üç saatinde, Çingene mi, Roman mı demek gerektiğini tartıştık, geri kalan bir saatinde de dans ettik. Bu değil elbette Romanların sorunlarını tartışmak…

10 yıl sonra, Roman toplumu ve Roman dernekleri açısından nasıl bir Türkiye hayal ediyorsun?
10 yıl, biraz benim tahayyülümü aşıyor. Ama şuna inanıyorum; eğer Roman dernekleri bugünkü ivmeleri ile ilerlerse, bundan daha etkili ve güvenilir bir konuma gelemezler. Ama sorunları biraz daha doğru bir yaklaşımla ele alırlarsa, belki üç-beş sene sonra yüzde otuzu hükümetin, diğer STK'ların veya toplumun gözünde daha güvenilir, sözü dinlenir, işbirliğine açık kurumlar olurlar. Bugün biz sorunlarımızı anlatmayı beceremezsek, sorunların yasalar çerçevesinde çözülmesini sağlayamazsak, Avrupa Birliği sürecini de doğru değerlendiremeyiz.

Türkiye'de Romanlar ve Milliyetçilik

Sinan Gökçen, Sezin Öney

Türkiye'deki Romanlar, "Türk" olmaktan duydukları gururu açıkça ortaya koymalarına ve Türk milliyetçiliğini desteklemelerine karşın, yüksek düzeyde ayrımcılığa maruz kalıyor. Türkiye Romanlarının, Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki Roman topluluklarına benzer şekilde tecrit edilen yerleşim alanlarıyla sınırlandırılmamaları, Türkiye devletinin sunduğu vatandaşlık haklarından eşit biçimde yararlandıkları anlamına gelmiyor. Toplumun çoğunluğu tarafından Romanlara atfedilen ve Romanların en hafifinden, "hercai", "tasasız", "dans-müzik-çiçek" üçgeninde "günlük yaşayan", "yüzeysel", ya da daha da ileri gidilerek "suçlu" ve "ahlaksız" insanlar olduğuna ilişkin basmakalıp fikirler, medya aracılığıyla da sürekli tekrarlanıyor. Türk toplumundaki Romanlara yönelik genel algı, onları sosyal hiyerarşinin en altına yerleştiriyor.

Toplumun genelinin, Türkiye'deki Romanlara ilişkin önyargısal kanaatlerin ötesinde pek az bilgisi bulunuyor. Yıllar içinde etnik veriler resmi olarak toplanmamış ve resmi devlet politikası, "Lozan azınlıkları"[1] haricindeki azınlıkların varlığını reddetmiştir. "Türk kimliği"ne asimile olmamış ya da asimile edilememiş gruplarla devlet arasındaki geleneksel olarak gergin ilişkiler, bu grupların çoğunu, kendilerine özgü kültürel kökenlerini saklamaya, hatta tamamen inkâr etmeye zorlamıştır. Kaldı ki, Türkiye'deki etnik grupların hemen hemen hiçbiri, kendilerini "azınlık" olarak değerlendirmez. Türkiye'deki en yüksek nüfusa sahip azınlık olan Kürtler arasında dahi, azınlık kavramının, toplumdaki statülerini küçülten bir durum olduğu inancı ve Kürtlerin, Türk toplumuna paralel başka bir çoğunluk olarak tanınması gerektiği iddiası, güçlü yandaşlara sahiptir. "Azınlık" kavramı, hem devlet hem de bazı azınlıklar tarafından küçümsenen bir statü

[1] Birinci Dünya Savaşı ertesinde imzalanan 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda adı geçenler (Rum ve Ermeni Ortodoksları ile Yahudiler) dışında azınlık bulunmadığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi tanımında mevcuttur. Aslında, Lozan Antlaşması'nın metninde özellikle herhangi bir etnik/ulusal köken zikredilmemiştir. Aksine, tek gönderme gayrimüslimlere yapılmıştır. Buna rağmen, devlet söylemine göre, Türkiye'deki Ortodoks Süryaniler, Katolik Keldaniler, Bahaîler ve Yezidiler gibi diğer gayrimüslim gruplar, azınlık olarak kabul edilmemektedir. Lozan Antlaşması'nın tam metni için bkz: http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=249

biçiminde algılanınca, azınlık haklarına ilişkin evrensel esasların tanınması konusunda pek az ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin bir sonucu olarak başlayan ve sözde "çığır açan" hukuki reformlar bile, yasama ve uygulama alanlarında ancak mütevazı sayılabilecek bir iyileşme süreci sağlamıştır.

Bu durumda, Türkiye'deki Romanların kendilerini Müslüman Sünni inancına sahip Türkler olarak görme ve azınlık olarak kimliklerini açıkça dile getirmekten sakınma eğilimleri şaşırtıcı değildir. Dışlanmış azınlıkların, çoğunluğun bir parçası olabilme yönündeki özlemleri anlaşılabilir ve tarihsel açıdan da tanıdık bir durumdur. Tüm bu engelleyici faktörlere karşın, son yıllarda etnik kimlikler eskisine oranla çok daha fazla konuşulur hale geldi. Avrupa Birliği'nin finansal ve politik desteği, Türkiye'nin 2000'li yıllardaki sivil toplum çalışmalarını besleyen ve daha önce hiç olmadığı kadar dinamik ve etkili oluşlarına yardım eden en temel etkenlerdendir. AB üyelik sürecinden önce, Türkiye'nin sosyal dokusunun en temel özelliklerinden biri olan etnik ve dini çeşitliliğe ilişkin olarak, Kürtlerin haklarının savunulması haricinde (bu da ciddi biçimde bastırılmaya çalışılmıştır), dişe dokunur tartışmalar çok da yapılmamıştır. "Roman meselesi"nin diğer etnik kimlik sorunları arasından sıyrılarak ön plana çıkması da ancak son yıllarda gerçekleşebildi. Roman topluluklarına odaklanan son dönem çalışmaları ve hak aramaya yönelik faaliyetler, Romanlar ile ilgili veri toplanmasına hız kazandırmış ve bu grubun Türkiye'de içinde bulunduğu olumsuz koşullara ilişkin akademi, entelektüel ve medya çerçevelerindeki ilgiyi, insan hakları aktivizmini artırmıştır.

Ayrıca Romanların bizzat kendi haklarını savunmaya yönelik etkinliklere girişmesi ve kendi topluluklarının doğasına ilişkin çalışmalar yapması, Türkiye için bir ilk niteliğindedir... Türkiye'de 2000'li yılların ortalarında yeşeren Roman hakları hareketi ve Roman araştırmaları sahası, kamusal olarak farkındalık yaratacak ve Romanlara ilişkin basmakalıp kanaatleri sarsacak bir potansiyele sahiptir. Böylesi bir taban hareketinin önemi, günümüz Türkiye'sinde birkaç müzisyen dışında "başarılı" Roman figürünün neredeyse yok denecek kadar az olduğu da akılda bulundurulursa daha iyi anlaşılabilir. Toplumun "başarılı" Romanlara sahip olamamasının nedeni, sadece Romanların içinde bulunduğu yoksulluk koşulları ve karşılaştıkları diğer engeller nedeniyle önemli konumlara gelememeleri değil, aynı zamanda aradan sıyrılıp başarılı olan Romanların da alanlarında muvaffak olduktan sonra, toplumdan dışlanma korkusuyla etnik kökenlerini gizleme ihtiyacı duymalarıdır.

Türk milliyetçiliği ve ırk kavramı

Kemalist söylemin temeli sayılan milliyetçilik, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin politik ve sosyal gündeminde ön planda olmuştur. Cumhuriyet'in esas amacı "muasır medeniyetler seviyesine ulaşacak" ve sonunda o seviyeyi de aşacak bir ulus-devlet meydana getirmekti. Cumhuriyet'in bu gayesi, Türkleri, bir parçası olmayı hak ettikleri yüksek medeniyetler seviyesine çıkararak milli gururu artırmak istemesi bakımından açıkça milliyetçiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin zayıflaması ve ilk olarak 1820'lerde Rumlar arasında ulusçuluk akımının yayılması ile birlikte, 19. ve erken 20. yüzyılda ardı ardına gerçekleşen savaşlar ve 1920'lerdeki mübadeleler gibi gelişmeler sonucunda, önce Osmanlı İmparatorluğu, ardından da Türkiye Cumhuriyeti, giderek daha az etnik köken ve dinsel inanç topluluğundan oluşan ve "tek renkli" bir toplum haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli, çok etnili mirası Cumhuriyetçi ulus-devlet tarafından bilinçli bir şekilde reddedildi. Özellikle 1920'lerin sonunda, yeni bir devlet yaratmanın doğurduğu ilk kargaşa atlatılınca, Kemalist ideoloji, dozu artan ölçüde otoriter, ırksal ayrımcılığı şiar edinen ve daha milliyetçi eğilimler sergileyen görüşleri benimsemiştir.[2] 1931'deki Türk Tarih Tezi görüşü, Kemalist ideolojinin ırka dayalı ayrımcılıkları öne süren bir tavra yöneldiğinin önemli bir örneğidir. Tez, "Türklerin diğer ırklarla karışmasına rağmen", Türk dili sayesinde diğer "safkan" niteliklerinin yanı sıra, kendi kültürlerini ve "en kutsal mirasları olan Türk aklını" korumalarını sağladığını öne sürer.[3]

Cumhurbaşkanı Atatürk ve manevi kızı tarihçi Afet İnan, Türklüğün temellerinin siyaset, dil, anayurt, ırk ve köken, tarihi ve ahlaki akrabalıkta olduğunu öngörmüştür. Irk olarak Türk soyundan gelmek, Türklüğün temel taşları arasında ilk şart olarak gösterilmese de, yeni Cumhuriyetçi toplumun bir parçası olabilmek için vazgeçilmez bir etmen olarak kabul edilmiştir. Askerî okullar ve Maden Tetkik ve Arama Kurumu gibi devlet kurumları da, öğrenci ve çalışanların kabulü için Türk ırkından olmayı bir ön koşul saymıştır.[4]

İlk dönem Cumhuriyetçi seçkinlerin, hangi ölçüde ırkçılığın sularında kulaç attıkları halen akademik bir tartışma konusudur. Cumhuriyet'in kurucularının, aslında birbirlerinden epey farklı olan kişisel niyetlerini inceden inceye karşılaştırmadan kabaca bir bakışla, muhtemelen Avrupa'dan esen sert faşist rüzgârlardan etkilenerek, nispeten "ılımlı" sosyal Darwinist fikirlerin ve emperyalist üstünlük tezlerinin etkisi altında kalarak, ayrımcı fikirleri sahiplendikleri söylenebilir.[5]

Batılılaşmayı esas amaçlarından biri olarak belirleyen Kemalist Türk milliyetçiliğinin, diğer yandan da, kendisine has bir ideoloji geliştirme özlemine ve Batı'ya karşı duyulan derin şüphelere sahip olması dikkat çekicidir. Türklerin ırksal üstünlüğüne yapılan vurgu, Türkiye'nin diğer devletler arasındaki egemenliğini kanıtlama hedefiyle, ulusal ideolojinin bir parçası haline getirilmişti ve Batı'daki bazı kesimler arasında popüler olan kavramlara öykünmenin bir sonucuydu.

---

[2] Göktürk, Eren Deniz (Tol). 2002. "1919–1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri.", içinde: Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.* İstanbul: İletişim.

[3] Ersanlı, Büşra. 1992. *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu* (1929–1937). İstanbul: Afa Yayınları.

[4] Ünder, Hasan. 2002. "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", içinde: Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.* İstanbul: İletişim.

[5] Aynı kaynakta.

Irkçı ideolojiler ve Romanlar

Türk toplumu, farklılıklara karşı yüksek ölçüde toleranslı olması, zor durumdaki kişilere toplumca el uzatması ve ırkçılıktan uzak durmasıyla daima iftihar etmiştir. Ancak, elbette ki somut gerçeklik bu pembe tablodan epey farklıdır. Ülke genelinde sık sık etnik ve dini gerginlik örnekleri yaşanmış, zor durumdaki kişiler ayrımcılığa maruz kalmış ve ırkçı demagoglar ülke gündemini bolca işgal etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Kürtlere yönelik tedirginlik, temel sıkıntı nedenlerinden biri olmuştur. Benzer biçimde, ülkede kalan Ermeniler ve Rumlara da potansiyel vatan haini gözüyle bakılmıştır. Karşılaştıkları etnik-dini baskılar, birçok Ermeni ve Rum vatandaşın ülkeyi terk etmesine neden olmuştur. Baskılar sonucu Kürtler, asimile olmaya zorlanmıştır. Ulusal eğitim sistemi ve zorunlu askerlik, azınlıklara Türk kimliğini benimsetmeyi amaçlayan eğitim sürecinin temel taşlarını oluşturmuştur. Bununla birlikte, çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bölgelerin ekonomik yoksunluğu, bu eğitim sisteminin etkisini azaltmıştır. Devletin, Türkçeyi zorla esas konuşma dili haline getirme yolundaki baskılarına rağmen, kız çocuklarının okula gönderilmeyerek eğitimsiz bırakılması gibi geleneksel uygulamalar, Kürtçenin anadil olarak muhafaza edilmesine katkıda bulunmuştur. Dahası, Kürt milliyetçiliği 19. yüzyıl sonlarından beri süregelen bir harekettir. Ayrıca, Osmanlı döneminde Kürtler, siyasi güce sahip bir grup konumundadır. Kürtlere göre daha kentleşmiş ve güçlü bir milli kimliğe sıkıca bağlı olmayan Romanlar için, erken Cumhuriyet dönemindeki temel farklılık kaynağı, anadilleri ve kültürel yapılarıdır. Diğer etnik gruplarla karşılaştırıldıklarında, siyasi bir harekete ya da sağlam cemaat bağlarına sahip olmadıkları için, Romanların 1920'lerin sonunda yaşanan güçlü asimilasyoncu baskılara karşı direnecek kuvvetleri azdı.

Genel olarak Romanlar, milliyetçi taleplere karşı çıkmadıkları için devlet tarafından sorun arz eden bir etnik grup olarak görülmemişlerdir. Ancak 1920'ler ve 1930'larda, Romanların sınır dışı ya da asimile edilmesi gerektiğine inanan siyasi yorumcular ortaya çıkmıştır. Onlardan biri olan Nihal Atsız, "Çingeneler Hindistan'a geri gönderilmeli" ya da bu mümkün değilse, en doğuda bulunan il olan Hakkâri'ye yerleştirilmeli ve burada "gerçek insanlar haline getirilmeli" diye yazmıştır.[6] Atsız, "Çingene sorunu"ndan, "parmak basılması gereken bir iç yara" olarak söz etmiştir.[7] Ona göre, "Çingeneleri Türkleştirmek ve aramıza (Türklerin arasına) dâhil etmek ve Türk kanının saflığını bozmak cinayet demektir."[8] Atsız, Türklerin anayurdu olan Anadolu'nun, ancak etnik temizlikle "aşağı" ırklardan arındırılabileceğine inanmaktaydı. Diğer bir aşırı milliyetçi ideolog olan Reha Oğuz Türkkan, melez kana sahip üç yaşın altındaki çocukların idam edilmesi gerektiğini öğütlemiştir.[9]

---

[6] Atsız, Nihal. 1992. Makaleler 3. İstanbul: Baysan Basım ve Yayın.
[7] Atsız, Nihal. 1997. Makaleler I-IV. İstanbul: İrfan Yayınevi
[8] Arslan, Emre. 2002. "Türkiye'de Irkçılık", Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.* İstanbul: İletişim. Bkz. Bakırezer, Güven. 2002. "Nihal Atsız", Tanıl Bora (ed.), içinde: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.* İstanbul: İletişim.
[9] Ertekin, Orhangazi. 2002. "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", içinde: Tanıl Bora (ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.* İstanbul: İletişim.

Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki aşırı Türk milliyetçilerinin temel iddiası, Türk milli birliğini sağlamak ve ırk üstünlüğüne ilişkin söylemlerle milli gururu arttırmaktı. Atatürk, bu görüşleri asla resmi biçimde desteklememiştir ancak Türk ırkının üstünlüğü fikrini yakın bulduğu olmuştur. 1930'ların, aşırı Türk milliyetçiliğinin ve ırkçı söylemlerin hızla boy attığı bir dönem olmasının asıl nedeni de budur.

Artan aşırı sağ ideoloji hevesi, sonunda İnönü döneminde devletin tepki vermesiyle sonuçlandı. 1944'te, Atsız dâhil olmak üzere Türk milliyetçileri arasındaki en aktif isimler tutuklandı ve Askeri Mahkeme'ye çıkarıldı. Bu kişiler bir yıl kadar hapiste kaldı ve 1945'te serbest bırakıldı. 1950'lerde Türkiye, SSCB'ye karşı ABD'nin müttefiki haline geldi. O zamanın aşırı Türk milliyetçilerinin komünizme ciddi muhalefeti, onları devlet için gelecek on yıllarda elzem sayılan bir "araç" haline getirdi. Aşırı milliyetçiler, Soğuk Savaş'ın sonu geldikten sonra da Türkiye siyasi hayatının önemli bir parçası olmayı sürdürdü ve Türk toplumu içinde sağlam bir yandaş tabanıyla göze çarpan bir profil oluşturdular. Bununla beraber, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin kimi zaman zor bir seyir izlediği 2000'li yıllarda, kitlesel destek bakımından aşırı Türk milliyetçiliği de, parlak bir dönem yaşadı.

Çağdaş Türk milliyetçiliği ve Romanlar

Türkiye'de sivil toplum alanı, AB'ye giriş sürecinin başlamasıyla mali ve siyasi açıdan önemli ölçüde canlılık kazandı. Ancak 2000'li yılların ortasında bir milliyetçi "karşı saldırı" hamlesinin başlamasıyla, bu sürecin getirdiği liberal atmosferin nefesi kesildi. AB üyeliği, Cumhuriyet'in temellerini olumlu yönde sarsan büyük bir değişim hamlesidir ancak, Türkiye'de AB ideallerine erişebilmek için ne kadar temel bir değişikliğin gerektiğini pek az kişi gerçekten idrak edebildi. Şunu da belirtmek gerekir ki; üzerinde mutabakata varılan tüm noktalara rağmen Türkiye'nin üyeliğine yeşil ışık yakmakta isteksiz davranan bazı AB üyeleri, Ankara'ya bu zor yolda hiç de yardımcı olmadı. Dış ve iç bir dizi sebep, Türkiye'nin değişime hazır olduğunu ve yakın yıllarda gelecek AB üyeliğine ilişkin gün saydığını öngören bir iyimserliği alıp götürdü ve milliyetçi söylemlerin esip gürlediği bir siyasi ve sosyal ortam yarattı.

2008'de Türkiye'deki azınlık haklarının kamuoyu önünde tartışılabilmesi, 2000'lerin başında daha rahat yapılabilen tartışmalara kıyasla, çok daha güç hale geldi. İnsan haklarını yaygınlaştırmaya çalışan sivil toplum örgütü üyelerini linç etme teşebbüsleri, değerli bir gazeteci ve insan hakları savunucusu olan Hrant Dink'in öldürülmesi, Hıristiyan rahiplere ve misyonerlere düzenlenen suikastlar, Kürt siyasi çevreleri ile "Türkler" arasındaki tartışmalarda tansiyonun yükselmesi, 2007'deki "Cumhuriyet mitingleri" gibi toplumsal olaylarda çok sayıda insanın milliyetçi ifadeleri sahiplenmesi ve basının aşırı şoven tavrı, 2000'lerin başından ortasına kadar nispeten liberal olan atmosferi zehirledi.

Türkiye'deki Roman hakları hareketinin, kuvvetli milliyetçi rüzgârlara rağmen kendine 2005'ten sonra gelişecek bir alan açabilmesi ilginç bir paradokstur. Bu çelişkili durum, aslında, "umut"

nedeni olmalıdır. Eğer Türkiye'de ciddi biçimde dışlanmış Romanlar düzinelerce dernek kurabiliyor, basının ilgisini çekmeye başlıyor ve sesini, milliyetçi söylemlerin doruk noktasına ulaştığı zamanlarda taleplerini dile getirmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret edebilecek kadar gür çıkarabiliyorsa, o halde iyimserliğe yer var demektir. Ancak Türkiye'deki Romanların, aktivizmlerini, ne azınlık haklarına ne de diğer kimlik temelli çabalara bağlamamaları dikkat çekicidir. Romanların ana hedefleri, sosyoekonomik statülerini iyileştirmek ve "eşit vatandaşlar" haline gelmek gibi görünüyor. Ayrıca, Türkiye'deki Romanlar hiçbir şekilde milliyetçi rüzgârlara karşı gelmeye teşebbüs de etmemişlerdir. Bu durumların getirdiği bir zırha sahip oldukları varsayılsa bile, Türkiye'deki insan hakları aktivizminde dikkat çekici bir rol oynamaya başlamaları önemlidir.

"Türkçü Toplumcu Budun Derneği Davası,"[10] Türkiye'de AB sürecinin sözü edilen ikili doğasının göstergesi niteliğindedir. Bir yanda, ırkçı propaganda yapan aşırı milliyetçi bir grup söz konusudur, diğer taraftaysa, ırkçılığa karşı mücadele veren ve ırkçılık karşıtı davalarda hukuki süreci işletmeye gayret eden insan hakları savunucuları. Ancak, aşırı milliyetçi propagandaların, marjinal sayılabilecek internet siteleri ve yayın organları yoluyla olduğu kadar, yaygın medyaya mensup gazeteler, radyo ve TV kanalları tarafından da devamlı yansıtılması, hayli ciddi boyuttadır. Yahudi karşıtı, ırkçı ve milliyetçi söylemler içeren, kurgu ve kurgu olmayan çalışmaların bolluğu endişe vericidir. Aile hayatı üzerine tartışmalar ve yemek pişirme bilgilerini konu alan ve çalışmayan izleyicilere yönelik olarak sabah saatlerinde yayınlanan TV programlarında, Hitler'e övgülerle karşılaşmak dahi mümkündür. 2005–2007 döneminde, çoğunlukla dolaylı veya dolaysız olarak milliyetçi perspektiflerden bakan ve çeşitli azınlıklara (çoğunlukla Yahudi, Ermeni ve Kürtlere) karşı nefret söylemlerinde bulunan kitaplar en çok satan listelerinin ilk sıralarında yer almıştır. İnternette basit bir aramayla, ırkçı söylemlere birçok web sitesinde, bloglarda, forumlarda bol miktarda rastlamak mümkündür.

Romanlar, Türkiye'deki aşırı-milliyetçi ve ırkçı grupların ilk hedefleri arasında yer almıyor. Bunun esas nedeni, Kürt sorununun, can yakıcı sonuçlarıyla diğer tüm etnik temelli konuların önüne geçmesidir. Kürtler ırkçı propagandaların esas hedefiyken, Romanlar, zaman zaman bazı aşırı milliyetçiler tarafından Kürtlerle ilişkilendiriliyor. Örneğin, bazı internet siteleri Kürt ve Romanlara saldırı çağrısında bulunarak onları "eşit derecede aşağı gruplar" olarak damgalıyor.

Günümüzde Türk milliyetçiliği yükselen bir eğilim ve tüm büyük siyasi partiler milliyetçi söylemi değişen oranlarda kullanıyor. A&G Araştırma tarafından yürütülen bir ankete göre halkın yüzde 50,1'i milliyetçiliğin yükselişte olduğunu düşünüyor.[11] Elbette, Türk insanının milliyetçi tepkileri, Türk milliyetçiliğine ilişkin toplumsal algıdan bile daha önemli. Örneğin, ankete katılanların yüzde 81,6'sı Hrant Dink'in milliyetçi nefret sonucu bir cinayete kurban gitmesinin ertesinde, cenazesinde ve onu anma toplantılarında kullanılan "Hepimiz Ermeni'yiz"

[10] Bu davayla ilgili ayrıntılı bilgiyi kitabın saha araştırması bölümünde, 101. sayfada bulabilirsiniz.
[11] A&G Araştırma, "Milliyetçilik Yükseliyor", Milliyet Gazetesi, 12 Mart 2007.

sloganını yanlış bulduğunu belirtiyor. Aynı zamanda, katılımcıların yüzde 37'si, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda karşılaştığı zorluklar ve 2007'deki aşırı milliyetçi ideolojik söylemler ileri sürülerek işlenen cinayetler gibi güncel olayların, "milliyetçi tepkilerini güçlendirdiğini" söylüyor. Başka bir anket, halkın yüzde 52,2'sinin Türkiye'den toprak satın alan yabancılardan rahatsızlık duyduğunu gösteriyor. Benzer biçimde, halkın yüzde 52'si AB'nin "Türkiye'yi parçalamak" amacını güttüğüne inanıyor.

Böylesi örnekler, milliyetçiliğin, halkın Türkiye'deki sosyopolitik gelişmelere ilişkin tutumunu belirleyecek güce sahip olduğunu gösteriyor. İnsan hakları savunucularının ve Türkiye'deki insan hakları projelerini destekleyen yabancı kaynakların, Türkiye'nin bütünlüğüne ilişkin olumsuz planlar yaptıkları gerekçesiyle suçlanmaları özellikle üzücü. Şimdiye dek bu eğilim, Türkiye'deki Roman hakları hareketini etkilemedi. Ancak genel olarak insan hakları savunuculuğu mekanizmasının, milliyetçi baskılara yoğun şekilde maruz kaldığını söylemek mümkündür. Sözlü ve yazılı tehditler, fiziksel saldırılar, yerel insan hakları hareketlerinin manevra alanını kısıtlıyor ve insan hakları savunucularının aleyhine açılan davaların belgelediği gibi hukuksal ve otoriter baskılar, en azından aşırı zaman kaybına yol açıyor. Doğal olarak, böyle bir ortamda Türkiye'deki insan hakları savunucuları, insan hakları mücadelesine duydukları inanç ve heyecanlarını canlı tutmakta zorlanıyor. Bu vesileyle, sivil toplum alanında kurumsallaşma ve profesyonelleşme sürecinin halen başlangıç aşamasında olması nedeniyle, Türkiye'de insan hakları mücadelesinde kişisel inanç ve merakın, halen sivil aktivizmin arkasındaki tek temel itici güç olduğunun altının da çizilmesi gerekiyor.

Sonuç

Günümüzde, Türkiye'deki Roman hakları hareketi, azınlık hakları yerine eşit vatandaşlık mücadelesi biçiminde sürdürülüyor. Hakkını mahkemede arayan ya da haklarını savunmak için kampanyalar yürüten birçok Roman aktivisti, "kendilerinin devlete karşı olmadıklarını, yalnızca adalet istediklerini" vurgulama ihtiyacı hissediyor. "İnsan hakları", halen Türkiye'deki Romanların pek çoğu için yabancı bir kavram ve bu terimi kullanırken rahat değiller, çünkü insan hakları mücadelesini, kendilerini bir parçası saydıkları devletin çıkarlarına muhalefet olarak görme eğilimindeler. Roman hakları aktivizmi Türkiye'de henüz emekleme aşamasındayken, "AB ile diğer yabancı kurumların insan haklarını kullanarak Türkiye'nin istikrarını bozmayı hedefledikleri" yönündeki milliyetçi propagandanın, hak savunuculuğunu zor ve ürkütücü hale getirmesi talihsiz bir gelişme. Türkiye'deki milliyetçi dalga henüz Roman hakları mücadelesindeki ivmeyi boğacak kadar güçlü değilse de, zaten önünde maddi imkânsızlıklar, insan hakları bilinci eksikliği gibi engeller bulunan Roman hareketinin gelişim sürecini daha da zorlaştırıyor ve aynı zamanda azınlık haklarına ilişkin hayati sosyal tartışmaların başlamasını geciktiriyor.

Türkiye'deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine Bir Yazın Taraması

Melike Karlıdağ, Adrian Marsh

Türkiye'deki Çingene toplulukları ve Çingene kimliği ile ilgili araştırmalar hakkında gerçekleştirilen bu çalışmanın iki amacı bulunuyor. Bunlardan ilki, Türkiye'deki Çingene topluluklarına ilişkin bugüne kadar (özellikle yabancı araştırmacılar tarafından) yapılan araştırmalara göz atarak bunları değerlendirmek ve bu çalışmaları eleştirisel bir bakış açısıyla incelemek. İkinci amaç ise, Türkiye'deki farklı Çingene gruplarının (Rom, Dom, Lom ve Göçebeler olarak tanımlananlar) ortak bir etnik yapı özelliği taşımadığı ve diğer kültürlerin içinde asimile olduğu algısına karşı bir tez ileri sürmek. Diğer yandan bu çalışmanın bir başka amacı da, Eriksen ve Mayall'ın "ötekinin karşısında yer alan benlik" ve "sosyal olarak inşa edilmiş kültür" teorilerinin ışığında, hâkim toplum tarafından onlara dayatılan imajla bağlantılı olarak, Çingenelerin kendilerine yönelik benlik algılarının ana hatlarını çizmektir.[1]

Etnik köken ve kimlik

"Etnik köken, kendilerini kültürel olarak minimum düzeyde etkileşimde bulundukları diğer grupların üyelerinden farklı gören özneler arasındaki sosyal ilişkinin bir yönüdür."[2]

Türkiye'deki Çingene etnik kimliği ve bunun, grup kimliği veya kimlikleri bağlamında, Çingenelerin kendileri için ne anlama geldiğine ilişkin bir gözlemde bulunmadan önce, etnik köken kavramına ilişkin birkaç yoruma kısaca göz atmak yerinde olur. Grup aidiyetinin doğası üzerine fikirler geliştiren ilk sosyologlardan biri olan Max Weber, etnik köken kavramını

[1] Thomas Eriksen (2002), *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, [İkinci basım] Chippenham, İngiltere, Pluto Press.
David Mayall (2004), *Gypsy Identities, 1500-2000: From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany*, Londra, Routledge.
[2] Eriksen. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, s. 12.

tanımlarken, bu kavramın biyolojik farklılıklara dayandırılmasının şart olmadığını, etnik kökenin aynı zamanda geleneklere, ortak geçmişe ve "yaşam biçimi"ne bağlılığı da içerdiğine işaret eder.[3] Bu bağlamda etnik köken, sabit bir durumu değil, kendinin ve ötekilerin kimliklerini, bazı özelliklerini esas alarak veya farklılığın bileşenlerini kullanarak tanımlamaya ilişkin bir kategoriyi temsil etmektedir. Bu özellik ya da etmenler, en başta siyasi birtakım çıkarlar elde etmek ve sosyal statüde yükselmek gibi hedeflere ulaşmak için, somut sosyal tavırlarla ifade edilebilmekte veya yönlendirilebilmektedir.[4] Weber'in etnik köken anlayışı, etnik özdeşleşme ve siyasi topluluklar arasındaki bağların, belli başlı kültürel özelliklerin, başkalarınca önemli veya önemsiz addedilmelerinden bağımsız olarak, grubun kapalı bir birim yaratma veya toparlama eğiliminin temelini oluşturacak şekilde vurgulanmasına yol açtığını ifade eder.[5] Etnik köken kavramının, "ırkçı" klişelerle belirlenmeksizin, insanların sosyal davranışlarını biçimlendiren bir etken olarak tanımlanması, Weber'in sosyal sınıf anlayışına da açıkça uygunluk göstermektedir. Etnik köken ve sınıfsal statü arasındaki karşılıklı etkileşim, kavramı daha da yerine oturtmaktadır; zira kişisel özdeşleştirme ortak soy, kültür, dil, din ve göç anılarına ek olarak, sömürgeleştirme, fethedilme ve zapt edilmeye dair tarihi deneyimlere de dayandırılabilir. Bu bağlamda, farklılığın diğerleri tarafından nitelenen dış göstergeleri, bireyler ve gruplar arasında farklı ilişkilerin oluşmasına yol açar ve "beyaz Avrupalı", "kara Afrikalı" gibi daha genel üst-kimliklerin, "Roman" ve "İbo"[6] gibi mikro-kimliklerin üzerinde baskın olarak yer almasına neden olabilir. Dolayısıyla, Weber'e göre etnik köken ve kimlik, çok katmanlı ve bağlamsaldır.

Thomas Hylland Eriksen, *ben* veya *benlik* olarak tanımlayabileceğimiz kavramı açıklarken, etnik köken ve kimliğin önemini vurgular. *Öteki*ni tanımlarken, otomatik olarak kendimizi de onun karşısında tanımlarız. Eriksen, birçok etnik kökenin bulunduğu bir toplumda, etnik grupların çoğunlukla sosyal sınıflara göre hiyerarşik olarak sıralandığını belirtmiştir.[7] Bu da, etnik bir gruba bağlı olmak, bireylerin, sahip oldukları veya öteki gruplarca sahip oldukları düşünülen kültürel öğelere göre sosyal sınıflara tasnif edilmesi anlamına gelir; bu sınıflandırma Eriksen tarafından "sosyal olarak tasdik edilen kültürel farklılıklara" dayandırılmaktadır, "gerçek olanlara" değil.[8]

Eriksen'in etnik kökene ilişkin ortaya attığı diğer ilginç fikirler, stereotip haline getirme ve gruplar arasındaki ilişkilerin standartlaştırılması ile ilgilidir. Gruplara yakıştırılan imajlar, insanların sorgulamadan uyguladığı belli sabit davranış biçimlerinin oluşturulmasına neden olur.[9] Diğer bir

[3] Montserrat Guibernau, John Rex (2005) "Introduction", M. Guibernau and J. Rex [ed.], *The Ethnicity Reader-Nationalism, Multiculturalism and Migration,* Oxford: Marston Book Services Ltd., s. 2-3.
[4] Max Weber (1978), *Economy and Society,* Berkeley, University of California Press, s. 388.
[5] Aynı kaynakta, s. 388.
[6] Nijerya'nın güneyinde yaşayan yerli gruptan kişilere verilen bir isim.
[7] Eriksen. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, s. 6-8.
[8] Thomas Eriksen (2001), "Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences", Richard Ashmore, Lee Jussim ve David Wilder [ed.] *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction,* Oxford, Oxford University Press, s. 42-70.
[9] Eriksen (2002), aynı kaynakta, s. 23.

deyişle, bir insanın belli bir etnik grubun üyesi olarak sınıflandırılması, diğer grupların üyelerinin çoğu zaman o kişiye, dâhil olduğu grubun "doğası" ile ilgili önyargılar ve inançlarla yaklaşmasına neden olacaktır.

David Mayall'ın "Çingene etnik kökeni" üzerine fikirleri

Mayall, Fredrik Barth'ın etnik köken ve kültürün, etkileşim ve grup oluşturma yollarıyla, kişisel çıkar ve pratik ihtiyaçlar nedeniyle sosyal olarak oluştuğu fikirlerini, Çingeneler ile diğer kültürler arasında bir kıyaslama yapmak için kullanır.[10] Etnik kimlik, akışkan, değişebilir ve dış etkenlere bağımlı bir niteliğe sahip olarak alınmıştır; bu anlayış, kimliği önceden belirlenmiş, sabit bir değişmez olarak kabul eden "primordiyalizmin" esaslarına taban tabana zıttır.[11] Kimliğin değişime açık olduğu yolundaki tanımlama, Çingenelerin yaşamlarını sürdürmek için sosyal esnekliğe sahip, pratik ihtiyaçlar ve dış etkenlerin yönlendirmesiyle farklı toplumlara uyum sağlama yetisi taşıyan topluluklar olmasının, salt kendilerine has bir özellik olmadığı ve diğer tüm kültürlerde de gözlendiğine işaret etmektedir. Çingene etnik kimliği ve kültürü, benzeri hayatta kalma teknikleri benimseyen diğer kültürler kadar esnekliğe açıktır. Çingeneler ve diğer etnik gruplar arasındaki temel fark, birçok diğer etnik grubun belli bir toprak üzerinde bir *mitos* [kamusal bir kitle kültürü aracığıyla ifade edilen ortak mitler ve inanılan tarihi hatıralar] yoluyla hak iddia etmesidir ve bu da, milliyetçiliğin temel taşlarından biridir. Anthony D. Smith, etnik bir grubu tanımlarken, şu kıstasları esas alan bir tanımlama yapmayı önerir; "Ortak bir soydan geldiği söylenen, ortak hatıralar ve ortak bir kültürün etmenlerini paylaşan, belli bir toprağa bağlılığı olan ve belli bir ölçüde dayanışma içinde olan adı konulmuş bir insan topluluğu […]"[12]

Bu kavram ve anlayış, Çingenelerin etnik bir kökeni olmadığı ve sadece diğer kültürlere asimile oldukları iddialarını, ortak soy ve paylaşılan tarihi hatıralara gönderme yaparak ve Çingenelerin belli bir toprağa bağlı bir "ulus" olduğuna atıfta bulunarak da çürütmektedir. Bu görüş, Dünya Roman Kongresi'nde ilan edilen, Romanların Prag 2000 Deklarasyonu'nun, Romanları "topraksız bir millet" olarak telaffuz eden anlayışının da temelini oluşturur; bu, etnik kökeni, kimlik söylemleri içinde genelde sadece ulus-devletlerle sınırlı kalan tanımlama biçimleriyle betimleme çabasıdır.[13] Çingenelerin etnik kökenlerini inkâr etmek, onların dışlanmışlıklarını pekiştirmekte ve azınlık olarak haklarını yok etmektedir. Mayall, Çingenelerin sadece sosyal ve

[10] Mayall (2004), aynı kaynakta, s. 194, 196, 199.
[11] Reed Coughlan ve Jack Eller, (1993), "The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 10, no. 2, (Nisan), s. 183-202.
[12] Anthony Smith (1996), "Culture Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs, 1944-),* Cilt. 72, No. 3 "Ethnicity and International Relations" (Temmuz), s. 445-58.
[13] Thomas Acton ve Ilona Klimova (2001), "The International Romani Union: an East European Answer to West European Questions?", Will Guy, *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe,* Hatfield, University of Hertfordshire Press, s. 157-219.

siyasi bakımdan dışlanan bir etnik grup olmakla kalmadığını,[14] akademide etnik köken üzerine yapılan çalışmaların kapsamına da, "[bu] kavramın kötü şekilde tanımlanmış bir yapıya sahip olmasından ötürü […]" çoğunlukla alınmadıklarını kaydetmektedir.[15] Mayall, grup olmayı sağlayan bazı ihtimalleri sayarken, "toplum genelinden görülen karşıtlık ve düşmanlığa gösterilen bir tepkiyi" de zikreder.[16] Bu düşünce, Çingenelerin toplumun genelinden gördükleri düşmanlığın, Çingenelerin grup oluşturmasına ve bir aidiyet ve birlik hissi içine girmelerine uygun bir ortam yarattığı yönündedir. Buna ek olarak, devlet de, grupların oluşmasında etkili bir özne olarak sayılmıştır. "[…] Devlet, hem tarihi açıdan, hem de günümüzde, grupların tanımlanması ve sınırların oluşturulmasında, baskı altına alınacak ve baskıdan korunacak insanların belirlenmesinde rol oynamaktadır. Devlet, suç teşkil eden davranışları tanımlarken, bir yandan da suçluların kim olduğunu tanımlamaktadır."[17] Diğer bir deyişle devlet, vatandaşları arasında sadece eşitsizliği beslemekle kalmayıp, aynı zamanda bazı seçilmiş grupların itibarını sarsarak, ayrımcılığın da yolunu açmaktadır.

Devlet, toplumun geneli önünde bir örnek oluşturarak, bazı vatandaşlarını diğerlerinden daha az kayda değer saymakta ve bazı grupların ayrımcılığa uğramasını haklı gösteren bir tablo çizmektedir. Böylece kamusal bir politika çerçevesinde olmasa bile, dezavantajlı topluluklara yönelik algıları, sürekli olarak biçimlendirmektedir. Mayall'ın çalışması, parçalara derinlemesine bir şekilde eğilen bir yöntem izleyerek, neden Çingenelerin etnik bir grup olarak kabul edilmesi gerektiğini anlatır. Bunu da, "ırk" (sunduğu tezlerle bu kavramı reddetmektedir)[18] ve etnik köken kavramlarının tarihi gelişimini karşılaştırarak ve etnik köken kavramının, "bu topluluğa ilişkin akademik ve diğer alanlardaki yazılarda en sık kullanılan yaklaşım"[19] olarak adlandırdığı, Çingeneleri farklı bir etnik topluluk olarak gören primordiyal kimlikle bağlantılarını sorgulayarak gerçekleştirir.[20] Mayall, bu yaklaşımlara ilişkin sürekli değişen ve dönüşen tanımlamaların hakkını vermeden geçmez; hatta etnik köken konusunda sürekli olarak müzakere edilen ve tekrar müzakereye açılan bir bakış açısını benimsemenin, Çingeneleri tanımlamak yolunda "çoğul kimliklerin […] temel etmenlerinden biri" olduğunu da savunur.[21] Aynı şekilde, *tüm* etnik ve milli kimlikler genelde tartışmalı, yapılandırılmış ve bir çerçeveye oturtulmuş durumdadır; bu çerçeveleme süreci de, mitler, tahayyül edilen geçmişler, icat edilen gelenekler, sınırların inşası ve ortak özellikler yoluyla gerçekleştirilir.[22] Roman çalışmaları üzerine yapılan akademik incelemeler ve Romanlara yönelik siyasi aktivizm alanlarında, bahsedilen çerçeveleme

[14] Mayall, aynı kaynakta, s. 188.
[15] Aynı kaynakta, s. 189.
[16] Aynı kaynakta, s. 235.
[17] Aynı kaynakta, s. 196.
[18] Aynı kaynakta, s. 189-92.
[19] Aynı kaynakta s. 189.
[20] Aynı kaynakta s. 219.
[21] Aynı kaynakta s. 237-43.
[22] Adrian Marsh ve Elin Strand (2006), "Introduction", A. Marsh ve E. Strand, *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested,* İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü, Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris, s. 11-26.

süreçlerinin, etnik kökenin geçerliliğini zedelediğine ilişkin inanç yaygındır. Etnik kökenin inşa edilen değil, zaten var olan bir veri olduğu düşüncesi, kimliklerin oluşum, gelişim ve değişim süreci, bu kimliklerin diğer gruplarla tarihi bağları ve ilişkileri, tartışmalar, çatışmalar ve münakaşaların merkezinde yer alır. Oysa Mayall'a göre, "kendini tanımlamanın değişkenliği, [...] mitik ve mistik bir temel bütünün aranması ya da savunulması uğruna basitçe göz ardı edilmemesi veya kenara itilmemesi gereken [bir sorun teşkil etmektedir.]"[23]

"Etnik Çingene'nin İnşası" [24] adlı bölümde Mayall, (çoğu Çingene kökenli olmayan) yorumcuların, Çingene etnik kökenini tanımlamak için kullandığı temel öğeleri sorgular: Köken orijinlerine ilişkin anlatılar, dil, akrabalık, soy, kültürel farklılaşma ve "gacolar" (Çingene olmayanlar) tarafından eziyete uğrama gibi.[25] Roman kökeninin doğasını tartışırken Mayall, "Etnik Çingene'nin, grubun kendisi mi, grubun dışındakiler tarafından mı tanımlandığı" sorusunu ortaya atar.[26] Yazar, Çingene etnik kimliğinin kültürel olarak durağan ve değişmez olduğunu öne süren primordiyalist yaklaşımı eleştirir. Çingeneler ve Çingene olmayanlar arasındaki etkileşimin dinamik bir doğası olduğunu, buna ek olarak hayatta kalıp uyum sağlama konusunda yaratıcılık ve Çingene topluluklar arasındaki kimliklerin çokluğunun, bu etkileşim sürecinin birer parçası olması gerektiğini ve tüm bu çıkarımların "etnik Roman" kavramını zayıflatır veya inkâr eder nitelikte olmadığını öne sürmüştür.[27]

Türkiye'deki Çingenelerin etnik kökeni

Yukarıda aktarılan düşüncelerin, Türkiye'deki Çingene etnik kökenine ilişkin bu çalışmayla ilgili olmasının birkaç sebebi vardır. Öncelikle, etnik gruplara mensup üyeler arasında kan bağı olması gerektiği yolunda bir şart bulunmadığı ve etnik kökenin biyolojik olarak sınırlar içine alınamadığı[28] sonucundan hareketle, Türkiye'deki çok çeşitli Çingene topluluklarının bir etnik grup olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz. Bu çıkarım, aşağıdaki gözlemlere dayanır:

İlk olarak, bu topraklarda yaşayan etnik gruplar, homojen topluluklar halinde değil, birbirleriyle iç içe geçmiş şekilde yaşadıklarından ve birbirlerinden etkilendiklerinden ama aynı zamanda düşünülenden daha fazla ortak özellikleri bulunduğundan, Türkiye'deki kültürler arasında kesin çizgiler çizmek çok zordur. Kültürün dinamik olduğu ve asla sabit kalmadığı tezine dayanarak, bütün kimliklerin sürekli olarak kendilerini yeniden yapılandırdıklarını ve birbirlerini yeniden keşfettiklerini ileri sürebiliriz. Böylece, Çingenelerin yani Rom, Dom ve Lomların, akraba etnik gruplar olarak sınıflandırılabileceği ve bir dereceye kadar, kimliklerinin belli yönlerini ve aynı deneyimleri paylaştıkları söylenebilir.

[23] Mayall, aynı kaynakta s. 245.
[24] Aynı kaynakta, s. 219-51.
[25] Aynı kaynakta, s. 219.
[26] Aynı kaynakta, s. 233.
[27] Aynı kaynakta, s. 234-5.
[28] Aynı kaynakta, s. 5.

İkinci olarak, ortak adetleri paylaşma ve belirli bir yaşam tarzına bağlılık şeklinde ifade edilen Weberci etnik köken tanımı doğrultusunda düşünüldüğünde, "Çingene" olarak tanımlanan kişiler arasında ortak adetler ve ortak deneyim (kendilerini çevreleyen çoğunluktaki toplulukların onlara yüklediği stereotipler de dâhil olmak üzere) örnekleri bulunmaktadır ve yaşam tarzlarında da yakınlıklar söz konusudur. Çingene gruplarının, Türkiye'nin neresinde yaşadıkları, hangi çoğunluk kültürünün hâkimiyeti altında oldukları ya da göçebe veya yerleşik bir yaşam sürdürdükleri verilerinden bağımsız bir şekilde, kültürel bir ortaklığın mevcut olduğu söylenebilir. Bu ortak yaşam şeklinin doğrudan sonuçlarından biri, Çingenelerin maruz kaldıkları yoksulluk ve uğradıkları ayrımcılıktır.

Çingene kimliği ve "öteki"

Etnik gruplar ve sosyal sınıf arasındaki bağlantı ve buna bağlı olarak, "benliğe karşı öteki" savlarında Eriksen ile hemfikir olur ve bu tezleri Türkiye'deki Çingene topluluklarına uyarlarsak, bunların büyük bölümünün, Çingenelerin Türkiye toplumunda karşı karşıya olduğu fiili duruma uyduğunu fark ederiz. Çingenelerin, tartışmasız olarak Türkiye'deki toplumsal ve ekonomik hiyerarşinin en alt tabakasında yer aldıkları ve ezilenlerin ezileni pozisyonundan kurtulamadıkları gerçeği, bu tezlerin Türkiye'deki somut örneklerinden biridir. Ancak, dini kimlik gibi diğer faktörlerden kaynaklanan ve Eriksen'in savları ile çelişebilen gerçekler de bulunmaktadır.

Avrupa'daki Çingene topluluklarının aksine Türkiye'deki Çingeneler, milliyetçiler tarafından Türklüğün ulusal bütünlüğünü tehdit eden unsurlar gibi görülme, hedef alınma ve taciz edilme korkusuyla Çingeneliği bir etnik kimlik olarak sahiplenmek, hatta Dom, Lom veya Rom kimliklerini açık etmek konusunda daha tereddütlü davranırlar. Bu nedenle, maruz kaldıkları kamusal ayrımcılığı ve duydukları rahatsızlıkları ortaya koyma konusunda da isteksizdirler ve genellikle uğradıkları adaletsizlikleri inkâr etme yolunu seçerler. Türkiye vatandaşı bir Çingene genellikle, bir "alt kimlik" haline gelen Romanlığından önce, Müslüman-Türk kimliğine vurgu yapar. Elin Strand, "Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective" (Romanlar ve Türkiye'deki Etnik-Dinsel Kimlik: Karşılaştırmalı Bir Perspektif) adlı makalesinde, Türkiye'deki Romanların "birden fazla kimliği etkinleştirme seçeneğine" sahip olduklarını ileri sürer. Strand, Türk'ü, Kürt'ü ve Çingene'yi, farklılıklarına rağmen ibadet esnasında eşit bireyler olarak aynı camide bir araya getiren, kapsayıcı ve etnik sınırların ötesine geçen bir din olarak İslam'ın karakteristik özelliklerinin, birçok Türk Çingene'ye cazip geldiği görüşündedir.[29] Strand, "Türkiye'deki Romanlar ve Avrupa'daki Romanlar arasındaki önemli farkın burada yattığına inanıyorum. Müslüman bir Roman kendisini, bir yabancı (Hıristiyan) gibi 'Roman' olarak tanımlamaktansa, "gaco" olmalarına rağmen, daha çok 'Müslüman Türk' olarak tanımlıyor", demektedir.[30]

[29] Elin Strand (2006), "Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective", A. Marsh ve E. Strand [ed], *Gypsies and the Problem of Identity: Contextual, Constructed and Contested*, s. 102.
[30] Aynı kaynakta, s. 101.

Eriksen, bir etnik grubun kültürel farklılığını sınıflandırabilmesi için, kendi grubuyla başka bir etnik grup veya kimlik arasında bir tezat olması gerektiğini ileri sürerken haklıdır. Çingenelerin, son dönemlerde aynı mahalleleri paylaşır hale geldikleri Kürtlerden hoşlanmamaları açıkça bunu göstermektedir.[31] Genellikle Kürtler, Çingeneler tarafından "bölücü", geleneksel, sert ve kapalı bir toplum olarak tanımlanır;[32] bu durum Türkiye'deki Çingene hakları hareketi üzerinde etkisini göstermiştir. Çingeneler, Kürt hareketi gibi ulusal bütünlüğe yönelik bir tehdit olarak kabul edilmeseler bile, etnik anlamda bölücülük gibi algılanabilecek ve "başka bir bölücü grup" olarak görülmelerine neden olabilecek söylemlerden kaçınmaktadır. Çingenelerin örgütlenme faaliyetleri ve sivil hak hareketlerinin yavaş gelişimi, devletle ve mevcut etnik köken politikalarıyla çelişme korkusu yüzünden kısıtlanmaktadır.

Türkiye'deki şehirli Çingeneler, farklı kimlik ve ilişki katmanlarına ve kendilerini bir parçası olarak saydıkları mahalle veya yerel topluluğa karşı, yakın bir aidiyet hissine sahiptir. Mahalleler ayırt edici özelliklerini, kendilerini diğerleriyle kıyaslayarak korusalar da, yine de birbirlerini akraba kabul eder. Ulusun bir üyesi olmak (Türk kimliği) birincil önem taşıyan kimlikken, mahalleler arası bağlılık duygusu kimliksel özdeşleşmenin ikinci katmanıdır. Mischek, farklı mahallelerin, toplum tarafından yakıştırılan stereotiplerden sıyrılmanın bir aracı olarak, diğerini "hafifsediğini" ve "öteki" mahallenin zıttı bir "benlik" oluşturduklarını ileri sürer. Bu yolla, ötekilerin "kötü Çingene", kendilerinin ise "iyi Romanlar" olduklarını iddia ederek, "kendi adlarını temize çıkarmaya çalışırlar". Mischek, bu iddiayı ortaya atarken, mahalleler arasındaki ayrışma çabasının, Çingenelerin Türk toplumunun kendilerini tanımlamak için kullandığı kalıpları yeniden yorumladığını gösterdiğini söyler.[33]

Bahsi geçen görüşe dayanılarak, farklı Çingene topluluklarının birbirlerini "iyi" ya da "kötü" olarak algılamasının, Çingene olmayanların Çingenelere yakıştırdığı imajlardan kaynaklandığı vurgulanmalıdır. Çingenelere, kültürel varlıklarının "doğal" bir parçası gibi atfedilen olumsuz özellikler, içselleşmiş ve bir ölçüde Çingenelerin benlik algısının öznel bir parçası haline gelmiştir.

Bu olumsuz benlik algısının, Mischek'in örneği dışındaki en iyi göstergelerinden biri, okulda başarısız olan Rom, Dom ve Lom çocukların sayısıdır. Çingene çocukları arasında çok sık rastlanan ortaokuldan önce okulu bırakma ve okumaya ilgisizlik, kültürel bir özellik olarak açıklanamaz. Bu durum, genel olarak toplumun, öğretmenlerin ve hatta Çingene çocukların ebeveynlerinin eğitim konusunda bir beklentisinin olmayışı ve bu çocukların ne olursa olsun başarılı olamayacaklarına ilişkin inancından kaynaklanır. Bu etkenler, çocukların iyi birer öğrenci olabilmeleri üzerinde olumsuz bir etkiye işaret etmektedir.

[31] Udo Mischek (2006), "Mahalle Identity. Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions", *Gypsies and the Problem of Identity,* s. 160.
[32] Strand (2006), "Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective", s. 100.
[33] Mischek, "Mahalle Identity: Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions", s. 159.

"Romanlara Ulaşmak, Bir Fizibilite Çalışması Raporu"[34]

Marsh ve Strand'a göre, bu çalışmanın amacı, İstanbul'daki belirli Roman topluluklarının profilini çıkartmak, bunu yaparken de genel toplum içindeki sosyal durumlarına (eğitim, barınma, istihdam ve sağlık) vurgu yapmaktır.[35] Bu rapor Türkiye'de, Rom, Lom ya da Dom ayrımı yapılmaksızın, Çingenelerin içinde bulunduğu dezavantajlı durumun ortaya çıkarılması için araştırma yapılmasına duyulan muazzam ihtiyacı ortaya koymaktadır. Marsh ve Strand, Çingenelerin karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık ve dışlanma konularında, Türkiye'de yaşayan farklı toplulukların ve içinde bulundukları koşulların detaylandırılıp kâğıda dökülmesinin önemini vurgular.

Marsh ve Strand, Çingene tarihine ilişkin alternatif bir bakış açısı sunmanın yanı sıra, İstanbul Romanları ile Avrupalı Çingeneler arasındaki benlik algısı farklarını da ortaya koymuştur. En bariz farklardan biri, Çingenelerin yanı sıra toplumun diğer kesimlerinde de, Çingenelerin azınlık değil Türk kimliğinin bir parçası olduğuna yönelik bir bakış açısının varlığıdır. Raporda, "Türkiye'de, Çingenelerin ayrı bir etnik azınlık olduğu fikri, bölücü ve bu nedenle ayrımcı bir düşünce gibi algılandığından, Çingenelerin kendisi tarafından bile reddedilmektedir"[36] denilmektedir.

Etnik ve dini eğilimlerin toplumda rastlanan Çingene karşıtı önyargılarla beraber incelenmesinden sonra, Marsh ve Strand'ın çalışması, Türkiye'deki güncel farkındalığın seviyesi ve raporun yazıldığı dönemde örgütlenme alanında gerçekleşmekte olan gelişmelere yönelik bir değerlendirme ile devam eder.[37] Temel değerlendirmeler, "Sağlık", "Barınma" ve "İstihdam" başlıkları altında olsa da, "Eğitim" bu raporda özellikle irdelenen bir konudur. Yazarlar, Çingenelerin toplumsal yaşama katılabilmesinin anahtarının eğitim olduğunu vurgular.[38] Bu rapor bir yandan, Çingenelerin eğitim durumunu iyileştirmeye yönelik Türkiye dışındaki girişimleri de ele alır ve Türkiye'deki Çingene çocuklar için olası alternatifler konusunda önermelerde bulunur. Diğer yandan da, yalnızca yoksunluk içindeki çocuk ve gençlerin değil, bazı diğer büyük Çingene topluluklarının da yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda neler yapılabileceğini analiz etmek üzere, bir durum değerlendirmesinde bulunmaktadır.[39]

---

[34] Adrian Marsh ve Elin Strand (2006), *"Reaching the Romanlar": A Feasibility Study Report Mapping a Number of Roman (Gypsy) Communities in İstanbul,* İstanbul, International Romani Studies Network/British Council.
[35] Aynı kaynakta, s. 7.
[36] Aynı kaynakta, s. 20-21.
[37] Aynı kaynakta, s. 33-39.
[38] Aynı kaynakta, s. 59.
[39] Marsh ve Strand (2006), "Recommendations", s. 58-9.

Çingenelerin kökeni

Çingenelerin kökeni, zaman içinde bilim adamlarının ve romantik gezginlerin ilgisini çekmiş ve merakını uyandırmıştır, ancak 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'daki Çingenelerle ilgili önemli bir bilimsel araştırma yürütülmemiştir.[40] Uzun yolculuklarına nereden başladıklarına ilişkin tuhaf denilebilecek birkaç teori ve varsayım olmasına rağmen, bu göçebe insanların kökenine ilişkin en yaygın inanç, Hindistan'ın kuzey bölgelerinden yola çıkarak dünyaya yayılmış olduklarıdır.[41] Milliyetçilik fikrinin hızla geliştiği Avrupa'da, "ırkları" belirli bölgelere yerleştirme ve onları bu bölgelerle bağdaştırma ihtiyacı, ulus-devlet fikrinin yapı taşlarından biri olagelmiştir. Genel kanaat, "aşağı seviyede" olup olmadıklarına bakılmaksızın, bütün ırkların bir "anavatana" sahip olmaları, bunun sonucunda da kategorize edilerek bir yere konumlandırılmaları gerektiği yönündedir.[42]

Avrupa'da erken dönem bilim adamlarının ortak saplantıları, Batılı olmayan diğer kültürleri, az "gelişmiş", dolayısıyla daha aşağı saymalarıdır; bunun sonucu olarak da çalışmalarının öznesi ile kendi kültürlerinin yaşam alanları içinde aşina oldukları arasındaki kıyaslamalara dayanan, basite indirgenmiş, determinist çıkarımlar yapmak gibi alışkanlıklar edinmişlerdir. Bu ilk araştırmacılar, kendi bakış açılarına bağlı olarak Çingeneleri, ya "doğanın çocukları" gibi ifadelerle romantikleştiriyor ya da hırsızlık gibi uygunsuz işler yapan "kirli insanlar" olarak görüyorlardı.

19. ve 20. yüzyılın Çingene-bilimcilerine benzer şekilde, İngiliz etnolog John Crawfurd da, döneminin kültürelden ziyade, fiziksel farklılıklara odaklanan "ırksal antropolojik" yöntemlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Crawfurd, Hindistan'da yaşayanlarla Avrupa'daki Çingeneler arasındaki fiziksel özellikler ve dillerin karşılaştırılmasına dayanan tezinde, Çingenelerin Hindistan'dan, hatta Hindistan'ın kuzeyinden bile gelmedikleri savını ortaya atmıştır. Crawfurd, Romanca (daha doğrusu tam anlamıyla, Romanës) olarak adlandırdığımız dille Sanskritçe arasındaki farklılığın üzerinde özellikle durmuştur. Crawfurd makalesinde, kökenleri tespit etmekle ilgilenen diğer birçok bilim adamı gibi, benzerliklerin neler olduğuna bakmak yerine, tezatların üzerinde durmayı seçmiştir. Çingenelerin, göç yolculuğuna Kuzey Hindistan'dan başladıkları ve göç etmeden önce yeterli dilsel ve kültürel benzerliklere sahip oldukları fikrine karşı çıkar ve buna karşılık olarak, ikna edici alternatif bir köken teorisi sunmaz. Crawfurd, Hinduların "kara tenleri" ve Hindistan'da "Avrupa'daki Çingeneler kadar açık tenli" [43] topluluklar bulunmamasının yanı sıra, Çingenelerin göz ve ten renklerindeki çeşitliliğe dayanarak

[40] Bkz. Donald Kenrick (2000), "Romany Origins and Migration Patterns", *International Journal of Frontier Missions,* Vol. 17, no. 3, Güz; Ian Hancock (2002), *We Are the Romani People: Ames am e Rromane dzene,* Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press, s. 2-14 ve Angus Fraser (1992), *The Gypsies*, Peoples of Europe Series, Oxford, Blackwell, s. 10-32.
[41] Bkz. Mayall, s. 55-83.
[42] Bkz. Ernest Gellner (1983), *Nation and Nationalism,* Oxford, Blackwell, s. 1-7.
[43] John Crawfurd (1865), "On the Origin of the Gypsies", *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 3. (1865), s. 26.

son derece *ırksal* çıkarımlar içeren şu fikri ileri sürer: "Çingeneler, aslında, karma bir ırktır ve Hindulardan çok, Avrupalı kanından gelmektedir."[44]

Açıkça görülmektedir ki, Avrupa bilimi, Çingenelere yönelik araştırmaların ilk zamanlarında Avrupa merkezcidir. İngiliz Çingene-bilimciler de dâhil olmak üzere çoğu bilim adamının Çingenelere olan ilgisi, kendi ulus-devletlerinin sınırlarını aşsa da; bu bilim adamları, Türkiye ve Doğu'nun geri kalanını konu etmemiştir. Bu bölgelerle ilgili fazla bilimsel araştırmanın olmaması bunun bir kanıtıdır. Yine de Türkiye ve İran'daki Çingenelerin daha eski dönemleri hakkında görüş içeren, sınırlı sayıda belgesel makale bırakmış Çingene-bilimciler de vardı. Bu bilim adamlarından biri, Gypsy Lore Society'nin (Çingene Bilimi Derneği) bir üyesi olan Alexander G. Paspati'dir. 1860 ve 1880'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nu dolaşan Paspati, bu coğrafyada yaşayan Çingeneler ile ilgili yazılar yazmıştır.

Paspati'nin, "Memoir on the Language of Gypsies, as now Used in the Turkish Empire" (Türk İmparatorluğunda Çingenelerin Şu Anda Kullandıkları Dil Üzerine Hatırat) adlı çalışması, Sanskritçe ile Çingene dili arasındaki ilişkiyi göstermeyi amaçlayan, filolojik bir eserdir. Paspati bu makalede ayrıca, birçok ülkede zulme uğradıklarını anlatarak Avrupa'daki Çingenelerin kısa tarihine değinmiştir; buna karşın, eziyet görmelerindeki en büyük nedenin Çingenelerin kendisi olduğunu da öne sürmüştür. Türkiye'de "[…] eşlerini seçerken fazla titiz davranmıyor, sık sık Çingene kadınlarla evleniyorlar" dediği Müslümanların Çingenelere karşı, onlarla iletişim kurmaya isteksiz, dahası onları kiliselerden uzak tutan Hıristiyan topluluklardan daha olumlu bir davranış içinde bulunduğunu kabul etmiştir.[45]

O dönemdeki entelektüellerin çoğu gibi, Paspati'nin üslubundan da, Çingeneleri "uygar" dünyanın dışındaki kişiler olarak gördüğü anlaşılmaktadır. "Tarih, ne onların gizemli göçlerinin izini sürdü, ne de daha bayındır ülkelere yaptıkları istilaları kaydetti" diyen Paspati, Çingeneler hakkındaki genel olarak olumsuz fikirleriyle dikkat çeker.[46]

Alexander G. Paspati'nin, Gypsy Lore Society'nin yayını için hazırladığı ve 1888 yılında yayımlanan bir başka makalesi "Turkish Gypsies" (Türk Çingeneler) adını taşır. Paspati'nin bu makalesinde, Müslüman Çingenelerin, gayrimüslimlerin askerlik yapmamak için ödediği muafiyet vergisinden 1874 yılından itibaren kurtuldukları gibi birçok ilginç gözlem bulunur. Paspati'ye göre, o zamana kadar Müslüman Çingeneler, Osmanlı hukukuna göre "gerçek" Müslümanlarla eşit sayılmadığından, bu olay Türkiye Çingenelerinin tarihinde önemli bir vakadır. Makale, bundan başka, o dönemde Çingenelerin yaşadıkları yerler ve uğraştıkları mesleklerle ilgili bilgiler de içerir. Çingenelerin benimseyerek yaptıkları ve ün kazandıkları

[44] Aynı kaynakta.
[45] Alexander Paspati (1860-1863), "Memoir on the Language of the Gypsies, as Now Used in the Turkish Empire" [çev.] Hamlin, C. *Journal of the American Oriental Society*, Cilt. 7, s. 148.
[46] Aynı kaynakta, s. 150.

müzisyenlik, sepetçilik ve demircilik gibi kimi meslekler bulunmaktadır. Paspati, Çingenelerin yol kesen soyguncular olmadığını ve avlanmadıklarını söyler.

Yazar makalenin başındaki hikâyede, bir kazada ölen ve hayatı boyunca Mustafa adında bir Müslüman olarak tanındığı için, İslami geleneklere göre gömülmeye hazırlanılan bir Hıristiyan ayı oynatıcısından bahseder. Sonradan, adamın sünnetli olmadığı anlaşılınca Hıristiyan olduğu ortaya çıkmış ve papazlar tarafından gömülmüştür. Paspati bu hikâyeyi, Çingenelere ilişkin şu yorumla bitirir: "Bu, dine kayıtsız oluşlarının çarpıcı örneklerinden biridir."[47] Bu hikâye vesilesiyle Paspati, Çingenelerin inanç ve iradelerine sahip çıkma becerilerini sorgulayarak, dinlerini gerçekten inanmadan seçtiklerini öne sürmektedir.[48] Ancak Paspati, yakın arkadaşlarının, Mustafa'nın gerçek kimliğini kanıtlamaya çalışarak ona dini inancına uygun bir cenaze töreni yapma çabalarını göz önünde bulundurmaz. Mustafa'nın taşıdığı Müslüman kimliği büyük olasılıkla, hâkim nüfusun arasına karışabilmek ve daha fazla kabul görmek için bir kılıftır. Çingenelere ilişkin yargılayıcı görüşlerine rağmen, Paspati'nin çalışması, Türk Çingeneleri ile ilgili olarak sağladığı ve başka türlü ulaşılması oldukça güç olan somut detaylar içermesi nedeniyle önemlidir.

Çingeneler hakkındaki bir başka makale, "Some Observations on Turkish and Persian Gypsies" (Türk ve İran Çingeneleri Üzerine Bazı Gözlemler), Dr. Herman Arnold adlı bir araştırmacı tarafından yazılmıştır. Bu makale, 1965 yılının Ağustos ve Eylül aylarında, Edirne, İstanbul, Ankara, Kayseri ve Erzurum'dan geçerek İran'a yapılan bir seyahat sonucunda, bir saha araştırmasının raporu olarak hazırlanmıştır. Arnold'un Türkiye gözlemleri hayli yetersizdir. Temelde, göçebe Çingeneler ve çadırda yaşayanları incelemiş ve bir yabancının, göçebe Çingenelerle diğer gezgin toplulukları sınıflandırabilmesi ve bunlar arasındaki farkı anlayabilmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür.[49] Makalesinde yazdıklarından anlaşılıyor ki Dr. Arnold ve ekibi Türkiye'de fazla oyalanmadan doğruca İran'a gitmişlerdir; zira makalede "Üsküdar ve Ankara arasında, hiç Çingeneye rastlanmadı"[50] denmektedir.

İran ve diğer Ortadoğu ülkelerinde göçebe yaşam tarzı daha sıklıkla görüldüğünden ekip, buralarda Çingenelere rastlayacaklarını varsaymaktaydı. Raporda, ekibin Çingeneleri yalnızca Kayseri yakınlarında tekrar gördüğü, İran sınırına kadar başka Çingene görmediği kaydedilmiştir.[51] Yazıda, Türkiye'nin güneydoğusunda yaşayan göçebe Dom Çingenelerinden hiç bahsedilmemiştir. Metnin çoğunda, İran'da yaşayan Koli Çingenelerinden çok ayrıntılı ve coşkulu şekilde söz edilmesinden, ekibin asıl hedefinin İran olduğu anlaşılır. Ekibin amacı, Avrupa Romanların dilini, İran'daki Kolilerin dili ile karşılaştırmaktır; makalenin "Dilsel Problemler"

[47] Alexander Paspati (1888), "Turkish Gypsies", *Journal of the Gypsy Lore Society,* Cilt. 1, No. 1, s. 3-5.
[48] Aynı kaynakta.
[49] Hermann Arnold (1967), "Some Observations on Turkish and Persian Gypsies", *Journal of the Gypsy Lore Society,* Cilt. XLVI, s. 105.
[50] Aynı kaynakta, s. 106.
[51] Aynı kaynakta.

başlıklı bölümünde, Avrupa'da konuşulan "gerçek" Çingene dilinin, İndus Nehri'nden Bizans'a kadar uzanan bölgede büyük ölçüde kaybolduğuna ilişkin bir yorum da bulunur. Burada, Dr. Arnold, Avrupa Çingenelerinin konuştuğu Roman dilinin gerçek ve orijinal olduğunu, Avrupalı olmayan Çingenelerin ise bazı "gizli diller" uydurduklarını iddia eder. Dilsel asimilasyon, Çingenelerin İran'ın geri kalan nüfusu ile olan geniş çaplı iletişimlerine bağlanır.

Bir inceleme: "Türkiye Çingeneleri Arasındaki Evlilikler"

Ali Rafet Özkan tarafından yazılan "Türkiye Çingeneleri Arasındaki Evlilikler" başlıklı makale, 2006'da basılmıştır ve Türkiye'de yaşayan Çingenelerle ilgili son yıllarda yapılan sınırlı sayıdaki araştırmadan biridir. Bu literatür taramasında yer almasının temel sebebi, akademik dünyada Çingene imajına yönelik stereotiplerin ve damgalamaların sürdüğüne bir örnek oluşturmasıdır.

Türkiye Çingenelerinin evlilik adetlerini inceleyen makalede, Özkan bu evlilik adetlerini "berdel", "kaçırma" ve "satın alma" olarak sınıflandırır. "Berdel", Çingene ailelerin erkek çocuklarına gelin alacakları ailelere, kız çocuklarını gelin olarak vermeleridir. Böylece zaten ciddi bir ekonomik sıkıntı içindeki aileler, karşılıklı olarak çeyiz masrafından kurtulmuş olur. Özkan'a göre "satın alma", ailelerin pazarlık edip bir fiyatta anlaşarak gelini "alması" anlamına gelmektedir. Yazara göre, geleneksel bir diğer yöntem olan "kız kaçırma" ise, damadın maddi durumu, daha zengin bir aileden kız almaya elverişli değilse uygulanmaktadır. Üç geleneğin de ekonomik unsurlara bağlı olduğu gözlenmektedir. Özkan'ın açıkça işaret ettiği sav, Çingeneler arasındaki evliliklerin, öncelikle ekonomik dinamiklere bağlı olarak gerçekleşmekte olduğudur.

Bu makalede altı çizilen bir diğer nokta ise, "gacolar" pis kabul edildiği için, Çingenelerin kendi toplumları dışından birisi ile evlenmelerine müsaade edilmemesidir. Buna karşılık Çingeneler, Çingene cemaatinin bir parçası haline gelmeyi kabul eden ve Çingene kimliğini benimseyen bireylerin, kendilerinden olanlarla evlenmesine izin vermektedirler. Özkan, oldukça pervasız bir yorumda bulunarak şöyle demektedir: "Çingene olmayan biriyle evlenme yasağı, önem verilen bir konudur, çünkü Çingeneler sadece endogamiyle (iç evlilik) geleneklerini sürdürebilmektedirler."[52]

Özkan'ın çıkarımları, Çingeneleri, kendilerini kasten toplumun genelinden yalıtan ve gelişmelerden uzak kalmayı seçen basit bir insan topluluğu gibi göstermektedir.

Özkan, Türk Çingeneleri arasındaki evlilik adetlerinden bahsederken, "[…] Türkiye'de yaşayan Çingeneler arasında çoğul evlilikler ve dolayısıyla boşanmalar, serbest ve kolaydır […] Bu kişiler arasında resmi evliliklerin yaygın olmaması, yalnızca çoğul evliliklere değil, [çoğul]… boşanmalara da zemin sağlamaktadır" diye yazmaktadır.[53] Bu sözlerin de, Çingenelerin evliliğin "kutsallığına"

[52] Aynı kaynakta, s. 469.
[53] Aynı kaynakta.

saygı göstermediğine yönelik olumsuz fikirleri yansıtan ve zaten yaygın olan önyargıları bir kez daha tekrar eden bir çıkarım olduğu gözlenmektedir.

Öte yandan, Çingene topluluklarında karı-koca arasındaki eşitsizliğe dikkat çeken Özkan'ın yazısında şu sözler yer almaktadır:

> "[…] Böylece erkeklerde yetersizlik, beceriksizlik, çirkinlik gibi kusurlar görmezden gelinmektedir. Öte yandan, kadının vasıfları göz ardı edilir. Özellikle de evin ekonomik yükünün kadınlara bırakıldığı düşünülürse... Bu sebeple, aile içinde önemli bir işlevi olmasına rağmen, Çingene kadınlarının genellikle değersiz görülmesi gerçekten haksızlıktır. Ayrıca, bir erkeğin karısının fedakârlıklarından tatmin olmayarak, ikinci hatta üçüncü bir kadın ile evlenmesi, erkek üstünlüğünün ve kadının değersizliğinin açık bir örneğidir."[54]

Özkan'ın cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler konusunda gösterdiği hoşnutsuzluk takdir edilebilir, fakat bu duruma karşın, çıkarımları çok fazla genellemeye dayanmakta ve önyargılar içermektedir. Dahası yazar, söz konusu adetler ve olumsuzluklar sadece Çingenelere özgüymüşçesine bir üslup kullanmıştır.

Pek çok temel unsuru gözden kaçırmasından açıkça anlaşılıyor ki bu araştırmacı, Türkiye'deki Çingene grupları hakkında haiz olduğunu ileri sürdüğü derinlemesine bilgiden yoksundur. Çingene gruplar arasındaki farklılıklara dair önemli detaylar, bu makalede tamamen atlanmıştır. Özkan, Türkiye'deki farklı Çingene topluluklarını adlandırırken, bunların ayırt edilmesi konusunda okuyucuya yardımcı olmamaktadır. Kullanılan isimlerden iki tanesi, Poşalar ve Mıtrıplar, toplumun geri kalan çoğunluğunun Çingeneleri nitelendirmede kullandığı isimlerdir. Örneğin Özkan'ın "Poşa" olarak nitelendirdiği gruplar, kendilerini "Lom" olarak tanımlamaktadır ve "Poşa" sözcüğünü küçümseyici bulmaktadır. Avrupa Roman Hakları Merkezi, Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Edirne Roman Derneği'nin ortaklaşa gerçekleştirdiği saha araştırmasında Lomların, Lomavren adı verilen kendilerine ait bir dilleri olduğu ve kendilerini ayrı bir topluluk olarak hissettikleri gözlenmiştir. Ayrıca, çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan ve müzisyen olarak bilinen, adlarını Arapçadaki "müzisyen" kelimesinden alan Mıtrıplar da, Domari adını verdikleri kendi dillerine sahiptir. Özkan'ın bu konulara neden herhangi bir açıklık getirmediği ve önemli ayrıntıları neden daha titiz bir şekilde ele almadığı anlaşılamamaktadır. Özkan, okuyucuya farklı evlilik gelenekleri konusunda bilgi verirken, bütün Çingene gruplarını ve topluluklarını aralarında ayrım yapmadan aynı başlık altında ele almakta ve geleneklerin, hepsinde aynı şekilde uygulandığını varsaymaktadır. Türkiye'deki Çingene toplumu içinde gelenek ve görenekleri açısından önemli ölçüde farklılık gösteren Bektaşi veya Alevilerden ise hiç bahsedilmemektedir.

[54] Aynı kaynakta s. 464.

Genel olarak bu araştırma, ne ikna edicilik, ne de saygınlık açısından Türkiye Çingeneleri konusunda tatmin edici bir çalışma addedilemez.

Sonuç

Çingene kimliği ve etnik kökeni hakkındaki tartışmalar ışığında, Çingene toplulukları ile bireylerinin yaşadığı sosyal dışlanma ve onlara atfedilen basmakalıp imajların, Çingene benliğinin algılanışına ciddi zararlar verdiği sonucuna varılabilir. Bu zarar, Çingenelerin sosyoekonomik hiyerarşide yukarıya tırmanabilmesini engelleyen ayrımcılığın ve kötü muamelenin sürmesi gibi ciddi sonuçlara yol açmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Çingene toplulukları üzerine yeterli bir çalışma olmamasının iki temel sebebi vardır. Birincisi, Doğu'da (Türkiye ve Ortadoğu'nun geri kalanında) yaşayan toplulukların bugüne kadar hem Batılı akademisyenler hem de romantik halk bilimciler tarafından önemsenmemesi ve bu sebeple, haklarında pek az şey bilinen bu toplulukların Avrupa'daki Roman dünyasının bir parçası olarak sayılmamasıdır. Batıdaki Çingeneler hakkında yapılan kapsamlı çalışmaların köklü geçmişi, Avrupa'daki Çingene topluluklarına dair kıymetli veriler sağlayarak, Çingenelerin benliklerinin ve Roman (ya da diğer bir değişle "Rroma") etnik kökeninin doğrudan veya dolaylı olarak farkına varmalarına katkıda bulunmuştur. Avrupa'daki Çingene kimliği ve ayrımcılık hakkındaki araştırmalar Türkiye'deki toplulukları kapsamaz. Bunun sebebi Türkiye Çingeneleri hakkındaki bilgi yetersizliğidir. Bu bağlamda, Avrupa-merkezcilik yüzünden akademisyen ve araştırmacılarda bir ilgisizlik gözlendiği söylenebilir.

İkinci sebep ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin asimilasyona zorlayan ve milliyetçi bir zihniyet yapısına sahip olan siyasetinin, kültürel açıdan çoğulcu ve heterojen bir toplumu onaylayan etnik çalışma ve araştırmaları teşvik etmiyor oluşudur. Bu durum, Türkiye'de Çingeneler üzerine yapılan çalışmaların hayli yetersiz kalmasının ardında yatan önemli bir sebep gibi durmaktadır. Türkiye'de yaşayan Çingene topluluklarına dair tarafsız, doyurucu bir araştırma malzemesine rastlamak zordur, çünkü Türkiye'deki araştırmacıların bazen, ideolojiden soyutlanmış, önyargısız yaklaşımlara sahip olmayı başaramadıkları görülür. Ayrımcılık ve önyargının hiçbir etkisi yokmuş gibi, içinde bulundukları yoksulluğun ve maruz kaldıkları dışlanmanın sorumlusunun, tamamen Çingenelerin kendisiymiş gibi algılanmasına sıklıkla rastlanır. Ne yazık ki bazen, akademisyenler tarafından Türkiye'deki Romanlar hakkında yapılan araştırmalar, mevcut önyargıları ortadan kaldırmak yerine güçlendirmekte, onların sorunlarının anlaşılmasını sağlamak ve bu sorunlara yapıcı çözümler bulmak konusunda başarı sağlayamamaktadır.

Kaynakça

Acton, Thomas ve Ilona Klimova (2001). "The International Romani Union: an East European answer to West European Questions?", Will Guy, *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe,* Hatfield, University of Hertfordshire Press.

Adler, Marcus N. (1907). *The Itinerary of Benjamin of Tudela: a Critical Text, Translation and Commentary,* Londra, Philip Feldheim Inc.

Aksan, Virginia H. (Ottoman Political Writing, 1768-1808", *International Journal of Middle East Studies,* vol. 25, no. 1, (Şubat).

Alford-Andrews, Peter (2002). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, [Rüdiger Benninghaus ile] Beihefte zum Tbinger Atlas des Vorderen Orients Reihe (Geisteswissenschaften) Nr. 60.2, S. 1 ve 2 [1994], Wiesbaden: Almanya.

Ali, Tariq (2001). *The Stone Woman,* Londra, Verso.

And, Metin (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları: Minyatür,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Andreades, Andre M (1948). "Public Finances", Norman Baynes ve H. Moss, *Byzantium: an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, Clarendon Press.

Arnold, Hermann. "Some observations on Turkish and Persian Gypsies", *JGLS*, 3rd Series, vol. 46 (1967).

A&G Araştırma. "Milliyetçilik Yükseliyor", Milliyet, 12 Mart 2007.

Arslan, Emre (2002). "Türkiye'de Irkçılık". Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Ashmore, Richard, Lee Jussim ve David Wilder [ed.] *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction,* Oxford, Oxford University Press.

Astarian, Garnik (1999-2000). "The Holy Brotherhood: The Yezidi Religious Institution of the 'Brother' and the 'Sister' of the 'Next World'", *Iran and the Caucasus,* vol. 3.

Bahar, Cem (1998). "Sources pour la demographie historique de l'empire Ottoman: Les tahrirs (denombrements) de 1885 et 1907" *Population, 53e Année, No. 1/2, Population et histoire* (Ocak - Nisan)

Bakırezer, Güven (2002). "Nihal Atsız", Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Barany, Zoltan (2002). *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethno-Politics,* Cambs. Cambridge University Press.

Bates, Daniel G. (1973), *Nomads and farmers. A study of the Yörük of Southeastern Turkey,* Michigan, Ann Arbor.

Bosworth, Clifford E. (2008). "Kul", P. Bearman, Th. Bianquis , C.E. Bosworth , E. van Donzel ve W.P. Heinrichs [ed.] *Encyclopaedia of Islam,* Brill Online, Malmö University.

Bowen, H. (2008). "Akçe" P. Bearman , Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel ve W.P. Heinrichs [ed.] *Encyclopaedia of Islam.*

Braude, Benjamin (1982). "Foundation myths of the millet system", Benjamin Braude ve Bernard Lewis [ed.] *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society,* Volume 1, The Central Lands*,* New York ve Londra, Holmes ve Meier.

Brown, Philip M. (1927). "The Lausanne Treaty*", The American Journal of International Law*, vol. 21, no.3 (Temmuz).

Canefe, Nergis (2002). "Turkish nationalism and ethno-symbolic analysis: the rules of exception", *Nations and Nationalism*, vol. 8, no.2.

Clark, Bruce (2006). *Twice A Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Londra, Granta.

Coşgel, Metin M. (2004). "Efficiency and Continuity in Public Finance: the Ottoman System of Taxation" *Department of Economics Working Paper Series,* Storrs, ABD, University of Connecticut.

Coughlan, Reed ve Jack Eller, (1993), "The poverty of primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 10 no.2, (Nisan).

Crawfurd, John. "On the Origin of the Gypsies". *Transactions of the Ethnological Society of London*, Vol. 3. (1865).

Dostourian, Ara Edmond. "Armenia and the Crusades; the Chronicle of Matthew of Edessa", *Armenian Heritage Series*, University Press of America.

Eldem, Erdem, Daniel Goffman ve Bruce Masters (1999), *The Ottoman City between East and West: Aleppo, İzmir and İstanbul*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge, CUP.

Eriksen, Thomas H. (2002). *Ethnicity and Nationalism Anthropological Perspectives*, 2nd edition. Chippenham, İngiltere, Pluto Press.

Ersanlı, Büşra (1992). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu* (1929-1937), İstanbul: Afa Yayınları.

Ertekin, Orhangazi. (2002)."Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Forbes-Mainz, Beatrice (1999). *The Rise and Rule of Tamerlane,* Cambs. Cambridge University Press.

Fögen, Marie Thérese (1995). "Balsamon on Magic: From Roman Secular Law to Byzantine Canon Law" Henry Maguire [ed.] *Byzantine Magic*, Washington, D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Fraser, Angus (1992). *The Gypsies*; Peoples of Europe, Oxford, Blackwell Publishers Ltd.

AB Uyum Reformları Sürecinde Örgütlenme Özgürlüğü, Çalışma Toplantısı Raporu, Helsinki Yurttaşlar Derneği (Şubat 2004), <http://www.hyd.org.tr/?pid=154>

"İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü – Nasıl Bir Yasal Çerçeve" Çalışma Raporu, Helsinki Yurttaşlar Derneği (Eylül 2002), <http://www.hyd.org.tr/?pid=301>

Frescobaldi, Lionardo do Niccolò (1818). *Viaggio di L. di Niccolo Frescobaldi In Egitto E In Terra Santa*, G. Manzi [ed.] Roma.

Gellner, Ernest (1983), *Nation and Nationalism*, Oxford, Blackwell.

Gilliat-Smith, Bernard. "Report on the Gypsy tribes of north-east Bulgaria", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 1915-1916, New Series, vol. 9, no. 1.

Ginio, Eyal (2004). "Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State", *Romani Studies,* 5th Series, vol. 14, no. 2.

Gjorgjevic, Tihomir R. "Rumanian Gypsies in Serbia", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 1929, 3rd Series, no. 8.

Göktürk, Eren Deniz (Tol) (2002). "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri". Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Grellman, Heinrich M. G. (1787) *Dissertation on the Gipsies, being an historical enquiry concerning the manner of life, economy, customs and condition of this people in Europe, and their origin*, Londra, P. Elmsley.

Guibernau, Montserrat, John Rex (2005) "Introduction", in M. Guibernau ve J. Rex [ed.] *The Ethnicity Reader- Nationalism, Multiculturalism and Migration,* Oxford: Marston Book Services Ltd.

Guy, Will (2001). *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe,* Hatfield, University of Hertfordshire Press.

Çelebi, Evliya (1834-50). *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa, in the Seventeenth Century by Evliya Efendi*, J.von Hammer (Purgstall), vols. 1-2, Londra, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.

Halliday, William R. "Some notes upon the Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 1922, 3rd Series, vol. 1, no. 4.

Hamilton, Bernard ve Janet (1998). *Christian and Dualist Heresies in the Byzantine World, c.650 to 1405*, Manchester University Press.

Hancock, Ian (2002). *We Are the Romani People (Ames am e Rromane dzene),* Interface Collection 28, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press.

Hancock, Ian (2006). "On Romani Origins and Identity: Questions for Discussion". Adrian Marsh ve Elin Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested,* İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris.

Hasluck, Margaret. "Firman of A. H. 1013-14 (AD 1604-5) regarding Gypsies in the Western Balkans", *Journal of the Gypsy Lore Society*, Ocak-Nisan 1948, 3rd Series, Vol. 27, nos. 1-2.

Hirschon, Renée [ed.] (2003). *Crossing the Aegean: an Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey,* Oxford ve New York, Berghahn Books.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert [ed.] *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914,* Cambs. Cambridge University Press.

International Romani Studies Network (2005). "Reaching the Romanlar. A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roman (Gypsy) communities in İstanbul." British Council, Türkiye.

Karpat, Kemal (1978). "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim)

Karpat, Kemal (1985). *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Turkish and Ottoman Studies, Madison, The University of Wisconsin Press.

Kenrick, Donald (2000). "Romany Origins and Migration Patterns". *International Journal of Frontier Missions,* Vol. 17:3, Güz 2000.

Langdon, John S. "Byzantium's Last Offensive in Asia Minor; the documentary evidence for, and hagiographical lore about John III Ducas Vatatzes' crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231", *Hellenism: Ancient, Medieval, Modern 7*, New Rochelle N.Y. Aristide D. Caratzes, 1992.

Levy, Juliette de Baïracli. "The Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1952, 3rd Series, no. 31.

Lewis, G. L. (1955). "The Secret Language of the Geygelli Yörüks", *Zeki Velidi Togan'a Armağan* [A Collection Presented to Zeki Velidi], İstanbul.

Lewis, Raphaela. (1971). *Everyday Life in Ottoman Turkey,* New York, Dorset Press.

Lidner, Rudi Paul (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia,* Indiana University Uralic and Altaic Series vol. 144, Bloomington.

Macalister, R.A.S. (1913-14). "The *Nawar* or Gypsies of the East", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1913-1914, New Series, vol. 7.

Mackintosh-Smith, Tim (1996). *The Travels of Ibn Battuta*, Penguin, Harmondsworth.

Makdisi, Usamma (2002). "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review,* vol. 7, no. 3.

Malcolm, Malcolm B. "Gypsies as Executioners in Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1948, 3rd Series, Vol. 27, no. 1.

Malcolm, Noel (1996). *A Short History of Bosnia,* [New, Updated Ed.], Basingstoke, Macmillan.

Malcolm, Noel (1998). *Kosovo: A Short History*, Basingstoke, Macmillan.

Marcus, Aliza (1996). "Should I Shoot You?": An Eyewitness Account of an Alevi Uprising in Gazi', *Middle East Report, No. 199, Turkey: Insolvent Ideologies, Fractured State* (Nisan - Haziran)

Marsh, Adrian ve Elin Strand. "Gypsies and Alevis: The Impossibility of Abdallar Identity?", Hege Irene Markussen (2004), *Alevis and Alevism: Transformed Identities,* İstanbul, Isis Press.

Marsh, Adrian ve Elin Strand (2006). *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested,* İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 17, İstanbul ve Londra, I. B. Tauris.

Marushiakova, Elena ve Veselin Popov (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire: a Contribution to the History of the Balkans,* Donald Kenrick [ed.], Interface Collection, Paris ve Hatfield, Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press.

Matras, Yaron (2002). *Romani: a Linguistic Introduction,* Cambs. Cambridge University Press.

Mayall, David (2004). *Gypsy Identities 1500-2000: from Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany,* Londra, Routledge.

McCarthy, Justin (1979). "Age, family and migration in nineteenth century Black Sea provinces of the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* vol. 10.

Mischek, Udo (2006). "Mahalle Identity. Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions", A. Marsh ve E. Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identity: Contextual, Constructed and Contested,* İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul.

Mitrany, David (1915). "Rumania: her history and politics" D. G. Hogarth [ed.] *The Balkans: a History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey,* Oxford, Clarendon Press.

Morgan, David (1991). *The Mongols,* Peoples of Europe Series, Oxford, Basil Blackwell.

Nihal, Atsız (1992). *Makaleler 3*, İstanbul: Baysan Basım ve Yayın.

Nihal, Atsız (1997). *Makaleler I-IV*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
Olsson, Tord, Elizabeth Özdalga ve Catherina Raudvere [ed.] (1998), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives,* İstanbul ve Stockholm, İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul, Transactions 8.
Özkırımlı, Umut. "Milliyetçilik Araştırması", Tempo, 6 Nisan 2006.

Paspates, Alexander G. (1888). "Turkish Gypsies" *Journal of the Gypsy Lore Society,* vol. 1, no. 1.

Penzer, Norman H. (1936), *The Harem: an Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from its Foundation to the Present Time,* Philadelphia, J. B. Lippincott Co.

Sampson, John (1923). "On the origin and early migration of the Gypsies", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 3rd Series, vol. 2.

Seeman, Sonia Tamar (2006). "Presenting "Gypsy", Re-Presenting Roman: Towards an Archaeology of Aesthetic Production and Social Identity", Music and Anthropology; the Journal of Musical Anthropology of the Mediterranean, no. 11.

Ševčenko, Nancy P. (2002). "Wild Animals in the Byzantine Park", Anthony Littlewood, Henry Maguire ve Joachim Wolschke-Bulmahn [ed.] *Byzantine Garden Culture*, Washington D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Shankland, David (2007). "The Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition"*, Islamic Studies Series*, Londra, Routledge.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambs. Cambridge University.

Shaw, Stanford J.(1978). "The Ottoman census system and population, 1831-1914" *International Journal Middle East Studies*, vol. 9, no. 3 (Ekim).

Smith, Anthony (1996). "Culture Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs, 1944-),* vol. 72, no. 3 "Ethnicity and International Relations" (July).

Soulis, George C. "The Gypsies in Byzantium and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 15.

Strand, Elin (2006). "Romanlar and Ethno-Religious Identity in Turkey: A Comparative Perspective", A. Marsh ve E. Strand [ed.] *Gypsies and the Problem of Identity: Contextual, Constructed and Contested,* İsveç Araştırma Enstitüsü İstanbul.

Svanberg, Ingvar (1982). *A Bibliography of the Turkish-Speaking Tribal Yörüks,* Etnologiska institutionens småskriftsserie, Uppsala, Uppsala University Press.

Todorov, Nicolai (1983). *The Balkan City, 1400 – 1900*, Seattle ve Londra, University of Washington Press.

Turner, Ralph Lilley (1927). "On the position of Romani in Indo-Aryan", *Journal of the Gypsy Lore Society,* 3rd Series, vol. 5, no. 4.

Ubicini, Jean Henri A. (1856), *Letters on Turkey*, Londra.

Ünder, Hasan (2002). "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi". Ed.: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.

Voskanian, Vardan (2003). "The Iranian Loan-words in Lomavren, the Secret Language of the Armenian Gypsies" *The Journal of Iran and the Caucasus*, vol. 6, no.1-2, Leiden, E.J. Brill.

Vryonis, Spyros Jr. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies 4, Berkeley, California, UCLA.

Windstedt, E.O. (1909-10). "The Gypsies of Modon and the Wine of Romeney", *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, no. 2.

Willems, Wim (1998). *In Search of the True Gypsy; from Enlightenment to Final Solution,* Londra, Frank Cass.

Zeidan, David. "The Alevi of Anatolia", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, Aralık 1999.

Zürcher, Erik Jan (1993). *Turkey: A Modern History*, Londra: I. B. Tauris.

Yazarlar

Adrian Marsh, Londra Greenwich Üniversitesi'nde Roman çalışmaları alanında araştırmacı olarak görev yapmaktadır ve doktora derecesini aynı üniversiteden "Vaat Edilmemiş Topraklar": Tarih, Tarih Yazımı ve Çingenelerin Kökenleri başlıklı tezi ile almıştır. İsveç Södertörns Högskola, İsveç Malmö Högskola, Kahire Amerikan ve İstanbul Bilgi üniversiteleri ile İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü'nde Roman çalışmaları dersleri veren Marsh, Birleşik Krallık, İsveç, Bulgaristan, Mısır ve Kıbrıs'ta çeşitli araştırmalar yürütmüştür. 2002'den bu yana Türkiye'de Roman toplulukları ile birlikte çalışmaktadır. Birleşik Krallık'ta 1980-2000 yılları arasında çeşitli STK'larda ve 2000-2002 yılları arasında Haringey Traveller Education Service'te eğitimci olarak görev almıştır. Adrian Marsh, "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi" başlıklı projenin araştırma koordinatörlüğünü yürütmüştür. Esasen İrlanda Çingene topluluğunun (Travellers) bir üyesi olan Marsh, İstanbul'da yaşamaktadır.

Anita Danka, Avrupa Roman Hakları Merkezi'nde avukat olarak görev yapmaktadır. Macaristan'ın Debrecen Üniversitesi'nde İngilizce dili dalında yüksek lisans öğrenimi gören Danka, yine Macaristan'daki Orta Avrupa Üniversitesi'nden de insan hakları hukuku alanında yüksek lisans derecesi almıştır. Avrupa'da Romanlara yönelik yaygın ayrımcılık alanında pek çok araştırma gerçekleştiren Anita Danka, eğitimde ayrımcılık, üretkenlik hakları, polisin görevini kötüye kullanması, istihdamda ayrımcılık, azınlıkların siyasi katılımı gibi alanlarda çeşitli yazılar yayınlamıştır. Danka, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nde pek çok Roman başvurucuyu başarıyla temsil etmiştir.

Ebru Uzpeder, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden mezun olduktan sonra çeşitli yayınlarda editör olarak çalışmıştır. Marmara Üniversitesi İletişim Bilimleri Bölümü'nde yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir. 2001 yılı başından bu yana Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin çeşitli projelerinde ve yayın faaliyetlerinde görev alan Uzpeder, özellikle ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile çokkültürlülük gibi alanlarda çalışmaktadır.

Melike Karlıdağ, lisans derecesini barış ve çatışma çalışmaları alanında Malmö Üniversitesi'nden almıştır. "Türkiye'de Roman Haklarının Geliştirilmesi Projesi"nin araştırmacılarından biridir. Özellikle farklı kimliklere saygı, çokkültürlülük ve etno-kültürel adalet konularıyla ilgilenmektedir.

Sinan Gökçen, yaklaşık 20 yıldır Türkiye, Avrupa-Balkanlar ve Orta Asya'da gazetecilik yapmaktadır. Aynı zamanda insan hakları alanında da faaliyet yürüten Gökçen, halen Avrupa Roman Hakları Merkezi'nde Basın ve İletişim Sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin kurucuları arasında yer alan Sinan Gökçen, Orta Avrupa Üniversitesi'nden insan hakları hukuku alanında yüksek lisans derecesine sahiptir.

Sezin Öney, araştırmacı ve gazetecidir. Koç Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Türkiye'de çeşitli gazetelerde dış haberler muhabiri olarak görev yapmıştır. Uluslararası hukuk ve kriz yönetimi alanlarında lisansüstü çalışma yapan Öney, Orta Avrupa Üniversitesi'nin milliyetçilik çalışmaları bölümünde yüksek lisans derecesine sahiptir. Sezin Öney halihazırda çeşitli uluslararası kurumlar adına insan hakları alanında araştırma yürütmekte, Taraf gazetesine köşe yazarı ve Doğu Avrupa muhabiri olarak katkıda bulunmaktadır.